VOL. II.

N. IORGA

NEAMUL ROMÂNESC ÎN ARDEAL ȘI ȚARA UNGUREASCĂ

BUCUREȘTI
MINERVA
1906

NEAMUL ROMĂNESC
ÎN ARDEAL
ȘI ȚARA UNGUREASCA.

N. IORGA

Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească

VOL. II.

BUCUREŞTĬ

„Minerva" Institut de arte grafice şi editură

6, Strada Regală, 6

1906

CARTEA A XI-A.

ÎN ȚARA VINULUĬ

I.

De la Alba-Iulia la Geoagiul-de-sus.

La sfîrşitul uneĭ zile de tîrg, în care s'a ţinut şi o adunare poporană pentru votul universal, cu discursurĭ ale deputaţilor romînĭ, plec din Alba-Iulia spre Teuş şi acele sate de viĭ, maĭ bogate de cît orĭunde în Ardeal, care aŭ creat Ţinutuluĭ numele îndreptăţit de «Ţara Vinuluĭ». Un jidan din Bălgrad a dat pentru cincĭ florinĭ trăsura luĭ de piaţă şi un cociş ungur, care habar n'are de locurĭ, dar se dovedeşte un om de o desăvîrşită omenie. Îngrijeşte, spune el, de dobitoacele sale maĭ bine de cum se îngrijeşte Jidanul săŭ de dînsul, care primeşte pe lună cît am plătit noĭ astăzĭ şi o hrană din care nu se satură nicĭ-odată. E sărac şi dezbrăcat în vreme de toamnă, şi-ĭ e drag şi dor de Romănia, unde munca cinstită se plăteşte cinstit şi Bucureştiĭ sînt «tocmaĭ ca Viena».

— Cine vorbeşte răŭ de Romănia, acela nu ştie ce spune.

Drumul, foarte bine zbicit de vîntul tare ce bate de către munte, lasă să se vadă foarte limpede întregul șir al culmilor din care m'am coborît abia: un lung zid albastru cu fruntea zimțuită, din care se desfac deslușit stîncile singuratece. În fund se zăresc, de tot șters, Carpațiĭ Hațeguluĭ. Iar la dreapta, în margenea unor înălțimĭ domoale, dunga de argint a Murășuluĭ apare, în largĭ șerpuirĭ, printre sălciĭ, — mare rîŭ lin al cîmpieĭ ardelene.

La o răscruce, coborîm în vale, de către Murăș, pentru a vedea satul Sîntimbruluĭ, vestit prin biruința veche a luĭ Iancu-Vodă Corvinul, care printr'însa a mîntuit Bălgradul Voevozilor și episcopilor de rușinea prădăciuniĭ turceștĭ. Îndată ce aĭ intrat între gardurile de răchită ale gospodăriilor țăraneștĭ, vezĭ pe o culme biserica pe care el a ridicat-o în amintirea aceleĭ zile de vitejie cu noroc. Clădirea gălbuie, nevăruită, se razimă pe contraforturĭ și are fereștĭ gotice, și maĭ marĭ și maĭ mărunte. Ea samănă destul de bine cu bisericile luĭ Ștefan-cel-Mare, alt biruitor în numele luĭ Hristos, care și el obișnuia să-șĭ pomenească faptele prin creștinescul prinos al lăcașurilor de închinare.

Această biserică, odinioară catolică, a fost cotropită apoĭ de Calvinĭ. Pe atuncĭ eraŭ încă în sat Ungurĭ, pe cari i-a măturat însă cu totul revoluția de la 1848. Acuma biserica din deal, cu globul în loc de cruce, nu maĭ are credin-

cioşĭ, şi la dînsa vin numaĭ din cînd în cînd, odată pe lună, Ungurii din Oieşde. Şi aceştia însă sînt maĭ mult Romînĭ după graiŭ.

Poate că mîne legea noastră se va muta sus în clădirea Iancului-Vodă. Până atuncĭ noĭ avem numaĭ o bisericuţă de lemn, cea maĭ săracă ce se poate închipui, cu zugrăveala căzută şi cu pămîntul gol, fără lespezĭ, cărămizĭ saŭ scîndurĭ. Totuşĭ această bisericuţă golaşă are o proprietate, cîrciuma, pe care o arendează unuĭ Jidan. Altă cîrciumă o ţine un anume Popa Partenie, — ciudată potrivire de nume: acolo vînd Romînĭ.

Trăsura înnaintează pe un drum cu totul pustiŭ, pe cînd pe cel mare se tot strecoară oaspeţiĭ tîrguluĭ şi publicul adunăriĭ pentru votul universal: ţeraniĭ cu sumane albastre şi femeile legate la cap, cu catrinţe saŭ cu cămăşoaie largĭ peste cizmele înnalte.

Satul vecin, cu o biată bisericuţă umilă, dar văruită e Cojărul. Căsuţele luĭ sînt stăpînite de o Curte cu poarta veche şi de o alta, nouă şi frumoasă, tare închisă cu zidurĭ, care cuprinde pe «domniĭ» de astăzĭ. E un sat de iobagĭ scăpaţĭ din lanţurĭ.

Maĭ departe, acest drum lăturalnic, puţin cercetat, e străbătut de linia ferată care duce spre Blaj. Apucăm spre stînga ca să prindem drumul cel mare, şi îndată, pe margenea lanu-

rilor veștede de cucuruz, sîntem la Teiuș, saŭ, cum zice poporul pe aice: Teuș.

Călătorii cu trenul, cari străbat Ardealul în drumul dintre Europa apuseană și România, știŭ «Tövisul», stația de legătură între două liniĭ ferate și temutul punct de îndelungată oprire pentru ceĭ cari ieaŭ din greșeală trenul ce nu merge până la Predeal. Eĭ bine, *acesta* e Tövisul, satul românesc înstărit, cu case marĭ, frumoase pe stîlpĭ de cerdac, cu viĭ în curțile largĭ, cu muncă și mulțămire pretutindenĭ. Această «mare comună» e maĭ cu totul a noastră, în ciuda calvaruluĭ catolic din piață, a mariĭ bisericĭ calvine și a trufașeĭ sinagoge ce se ascunde pe lîngă dînsa, în sfîrșit în ciuda găriĭ, cu tot rostul eĭ de conductorĭ și de hamalĭ. Din vechĭ timpurĭ avem aicĭ și o biserică de zid, dar nu acea biserică gotică din cellalt capăt al satuluĭ, care se vădește de departe cu părețiĭ eĭ goĭ, sprijinițĭ pe contraforturĭ ciudate.

Tot în sus, pe lîngă un rîuleț destul de larg, intrăm acum, la stînga piețiĭ, în valea lungă a viilor îmbielșugate. Satul Stremț, pe care de de mult Unguriĭ îl numesc Diod, e cel d'intăiŭ. Un sat cu «domnĭ», cari sînt astăzĭ Ungurĭ cu stema nobiliară sculptată pe porțĭ, Romînĭ chiar; dar unul dintre ceĭ d'intăiŭ «domnĭ» n'a fost altul decît Radu-Vodă de la Afumațĭ, îndărătnicul

luptător împotriva Turcilor, care a fost dăruit cu acest domeniu de către regele unguresc pe care, ca pribeag, mersese să-l caute până la Buda. Acuma şi alţĭ străinĭ decît proprietariĭ de viĭ se sălăşluiesc aice, şi într'un colţ descopăr cu uimire un cimitir evreiesc care slujeşte şi Teiuşuluĭ. Jidaniĭ sînt boltaşĭ, dar şi negustorĭ de vin, crîşmarĭ, *făgădarĭ* (de la «făgădăŭ», crîşmă). Cînd merg să văd biserica unde s'a închinat Radu-Vodă, găsesc un fel de vilă cu obloanele verzĭ, ridicată, spune inscripţia, «din temelie», lîngă turnul cel vechiŭ, dărîmat. Ceia ce nu spune nicĭ-o inscripţie însă e că nemaĭpomenitele caricaturĭ de sfinţĭ de pe catapiteazmă, necanonice şi necreştineştĭ, sînt opera unuĭ Jidan din Bălgrad. Nu crede oare consistoriul din Sibiiŭ că trebuie să se amestece pentru a întrerupe această continuă şi scandaloasă profanare?

Peste puţin ajungem în alt sat de viĭ multe, Geoagiul-de-sus. Proprietariĭ sînt aicĭ numaĭ Romînĭ bogaţĭ de pe la oraşe, şi unul dintre eĭ e d. V. Bologa, directorul şcoliĭ de fetiţe din Sibiiŭ şi fiŭ de sătean de aicĭ. Geoagiul îşĭ are Evreiĭ săĭ (treĭ familiĭ), şi unul dintre eĭ a fost birăul satuluĭ până ierĭ. Şi aicĭ biserica neunită e zugrăvită de Evreul din Bălgrad, metropola Jidănimiĭ din Ardeal. Dar Geoagiul n'o are numaĭ pe aceasta, ci încă două, şi biserica unită a fost chiar reşedinţa unor Vlădicĭ aĭ Romînilor

din veacul al XVI-lea. Pănă să le vedem, petrec noaptea în casa învățătoruluĭ Ciora, cumnatul d-luĭ Bologa.

II.

La mănăstirea Rîmeţilor.

O nouă ploaie a prefăcut în tină toate drumurile satuluĭ de viĭ care se desfăşură cale de maĭ mulțĭ kilometri de-alungul *văiĭ* cu apele crescute. Prin ştioalme şi prin urîtul aluat cleios, în care nu s'aŭ făcut încă urmele, mă suiŭ la bisericĭ.

Pănă maĭ dăunăzĭ, era în vîrful dealuluĭ o biserică ortodoxă din a doua jumătate a veaculuĭ al XVIII-lea, clădire cu părețiĭ tarĭ şi zugrăvitura întreagă şi frumoasă. Fiindcă însă bolțile crăpate se aplecaŭ a ruină, s'a rostit asupra eĭ osînda, şi în locu-ĭ a fost înnălțată altă biserică, a căreĭ podoabă de căpetenie e întocmaĭ, ca la Stremț, opera Evreuluĭ din Bălgrad, zugrav bisericesc al satelor noastre.

O a doua parochie neunită se află departe în valea pietroasă, şi iarăşĭ te întîmpină fereştile cu obloane verzĭ, ca de la o vilegiatură. Această biserică e însă cu totul nouă.

«Mănăstirea» de la Geoagiŭ a fost zidită pe o culme ceva maĭ înnaltă decît vechea biserică a neuniților. Răzbațĭ la dînsa numaĭ peste un deal lutos, în care, pe o astfel de vreme, la

ſie care pas luneci și ſe încleĭ. Suișul supt soarele cald al zileĭ de Dumineсă, spre culesul viilor, e și maĭ obositor. Întîlneștĭ maĭ întîiŭ păreții negri, de bolovanĭ îngrămădițĭ grosolan, aĭ unor chiliĭ părăsite. Biserica stă încă lîngă aceste dărîmăturĭ : un turnuleț se ridică de-asupra păreților împodobițĭ cu liniĭ de zimțĭ și cu ciubuce șerpuitoare ; ferești1e, în cadre de acelașĭ fel, se văd numaĭ de o singură parte. Înnuntru, stîlpĭ despart pronaosul de un naos întunecat, unde doĭ treĭ țeranĭ mornăie încetinel slujba d'innaintea liturghieĭ, pe cînd preotul se învesmîntă în altar cu odăjdiĭ sărace.

Dar în pajiștea d'inaintea ușiĭ sînt rostogolite pietre vechĭ, dintre care una, cu înflorіturĭ săpate, poartă de o parte scutul cu treĭ dungĭ, iar de alta crucea cu două ramurĭ din coroana Ungarieĭ. Acest capitel al unuĭ stîlp sfărîmat a făcut parte, de sigur, din vechea clădire, cu mult maĭ încăpătoare și maĭ frumoasă, care a fost dărîmată în aniĭ 1760, pe vremea stîrpiriĭ mănăstirilor româneștĭ în numele Împăratuluĭ. Într'un astfel de lăcaș slujia un egumen căruia i se zicea Vlădică și care hirotonisia preoțiĭ din Ardealul-de-jos, un Vlădică recunoscut de regiĭ ungurĭ după stăruințile Domnilor romînĭ cari-șĭ avuse pe aicĭ adăposturile pribegieĭ. Vlădicia luĭ s'a contopit însă pe vremea luĭ Mihaĭ Viteazul cu Mitropolia nouă din Bălgradul apropiat, și biserica rămase în sama unor bieți că-

lugărĭ necărturarĭ. Cînd hotărîrea împărătească îĭ goni din umedele lor cămăruțe de piatră, reparația stîngace a zidurilor bisericeștĭ dădu celor cîteva familiĭ unite din sat locul în care puteaŭ să asculte odată pe săptămînă slujba dumnezeiască.

Pe cînd clopotul din turnuleț chiamă limbut, cu un glas supțirel, sătenĭ în haine de serbătoare suie dîmbul spre biserică, ținînd în mînă mănuncheșe de florĭ, între care se răsfață vîzdoaga galbenă. Femeile, cu catrințe roșiĭ și legăturĭ lungĭ la cap, salută cu «să fițĭ sănătoșĭ». Aceștĭ credincioșĭ nu se țin însă toțĭ de legea unită, ci mulțĭ dintre eĭ fac parte din parochia cealaltă din vale, unde nu s'a ținut însă slujba pe ziua de astăzĭ. Astfel eĭ merg, fără să stea pe gîndurĭ, la preotul *cellalt*, care se ține însă de altă ierarchie. «Unit» și «neunit» saŭ *noŭ* nu înseamnă decĭ mare lucru aice. Se zice însă că nu de mult între preoțiĭ neunițĭ ar fi fost marĭ învrăjbirĭ, care aŭ împărțit și pe poporenĭ în două taberĭ înverșunate. Geoageniĭ ar fi oamenĭ pornițĭ, cu sîngele iute, și se arată lîngă rîŭ, după sălciĭ, locul unde nu de mult s'ar fi pus capăt într'o noapte viețiĭ răufăcătoare a unuĭ cămătar. Acela strînsese baniĭ săĭ în România, dar de un timp și săteniĭ de aicĭ aŭ deprins un drum maĭ greŭ, dar maĭ sigur, spre îmbogățirea răpede: al Americeĭ.

Pe cellalt ţerm al rîuluĭ cu mersul pripit, pe care-l poţĭ trece, tot aşa de neplăcut, pe un beţigaş aşternut sus de-asupra luĭ, saŭ în cîrca unuĭ sătean, orĭ în sfîrşit cu picioarele goale pe prund, — merge drumul spre altă mănăstire bătrînă a noastră, cea din Rîmeţĭ, «în rîpă». *Drum* e numaĭ un fel de a vorbi, căcĭ ca să ajungĭ acolo, trebuie ca, timp de vre-o treĭ ceasurĭ, să te furişezĭ pe după sălciĭ, să intri peste gardurile rupte în livezile oamenilor, în curţile morarilor şi piuarilor, cari fac ca rîul să piseze zi şi noapte la sumane, trebuie să urcĭ un alt deal cleios, supt arşiţa soareluĭ tărziŭ, să străbaţĭ lungĭ potece de pădure, între crengile prietenoase ale stejarilor tinerĭ. Numaĭ la capătul acestor rătăcirĭ obositoare, te afli sus, spre culmĭ, avîndu-ţĭ de-asupra numaĭ păreţiĭ cenuşiĭ aĭ stînciĭ goale, la dreapta, la stînga, înnainte. Tocmaĭ în valea, spre care te coborĭ prin pietriş, supt această întreită cunună sălbatecă, vechea mănăstioară vorbeşte despre un lung trecut de sărăcie şi primejdie.

Chiliĭ sfărîmate, din aceiaşĭ bolovanĭ negri ca la Geoagiŭ, apoĭ un mare turn, strivitor pentru o bisericuţă mică şi umilă; de-asupra, o căsuţă de paznic, cu păreţiĭ de o grosime de cetate, căreia i se şi zice *başte* (bastion). Cantorul care stă acolo, cu un frate şi două femeĭ, se gătia tocmaĭ să plece la bîlciul de la Aiud, cînd sosirăm la dînsul. Căsuţa are două încăperĭ: cea

cu hornul și odaia de locuit, cu lavițe, clădării de lucruri de mînă și farfurii, străchinuțe, *tăiere* de tot felul atîrnate în cuie. E foarte curat. Tot așa de îngrijit e și portul celor de casă și al cîtorva vecinĭ ce s'aŭ adunat pentru calea împreună. Toțĭ sînt oamenĭ vioĭ și de toată omenia. Sînt așa de îndatoritorĭ încît îțĭ place, din mînile lor, pînea neagră, brînza cu miros de lînă și nucile uscate pe care ți le pun înnainte, cu tot felul de vorbe bune. Vin, «vinars» nu se pomenește pe aicĭ; oamenii din parochia de vre-o douăzecĭ de case mocăneștĭ a mănăstirii nu beaŭ decît apa rece a izvoarelor munteluĭ.

La biserică se vede în frunte inscripția maĭ nouă care mărturisește că întăia zugrăveală s'a făcut încă din 6987 (1479), supt bunul Craiul Matiaș, al căruĭ neam corvinesc a stăpînit aceste. Numele de Rîmețĭ, care înseamnă în ungurește ermițĭ, pustnicĭ, ar arăta că și maĭ de mult a fost aicĭ o mănăstire catolică. E decĭ cea maĭ veche mănăstire ardeleană încă în ființă, și Radu de la Afumațĭ, din Stremțĭ, a apucat-o cînd a luat în stăpînire moșia vecină. O piatră cu inscripția slavonă, zgîriată nedibaciŭ, pomenește pe un călugăr din anii 1670, călugărul Simion, care a lăsat «șese boĭ» la mănăstire. Mănăstirea peri peste un veac, de aceiașĭ osîndă ca și cea din Geoagiŭ, și aflu pe o foaie de carte veche însemnarea tînguitoare a unuĭ călugăr care dă ziua cînd s'a săvîrșit

Craiul Matiaș.

fapta «necredincioşilor». Din ruine sătenii îşĭ făcură în sfîrşit, la 1809, biserica, zugrăvind pe păreţiĭ eĭ, la chinurile sfinţilor şi mucenicilor, ostaşĭ în veşmîntul Ungurilor din veacul al XVIII-lea. Antimisele de pînză, pe care se face în altar sfînta jertfă, arată şi aicĭ strînsa legătură cu noĭ, ceĭ de peste munţĭ, pe care aŭ avut-o toţĭ clericiĭ şi cărturariĭ ardelenĭ, în toate locurile şi în toate timpurile: unul e de la Mitropolitul muntean Teodosie, al luĭ Constantin Brîncoveanu, iar cellalt de la arhipăstorul moldovenesc Gavriil Calimah. Se maĭ păstrează şi o frumoasă săpătură în metal, de sigur din al XV-lea veac, desfăcută dintr'o carte sfîntă.

La crucea de lemn înfiptă lîngă poartă, sătenii noştri se despart ca să suie pe stîncă în calea spre Aiud. Iar noĭ, eŭ şi învăţătorul din Geoagiŭ, maĭ privim odată priveliştea aspră şi tristă a celor treĭ munţĭ din fund, şi apucăm calea, tot aşa de grea, a întorsuluĭ.

*

Un sătean cu căruţa mă duce înnapoĭ la Teiuş. A fost în România, ca băiat de prăvălie, a plecat de acolo la 14 anĭ şi-ĭ pare răŭ, iar acum e econom în satul luĭ de naştere. Vorbeşte mult, ales, şi mă crede Ardelean aşezat în ţară. Cu el nu te ureştĭ lesne şi, fiindcă în aceiaşi noapte merg maĭ departe spre Blaj, îĭ propun să mă ducă pănă acolo. Atîta frig vine însă din

muntele nins, cu vîntul ce se întețește tot maĭ mult, încît îmĭ pare răŭ de cuvîntul ce am spus. Omul însuşĭ mă dezleagă însă îndată: pentru că n'a lăsat vorbă nevesteĭ, întăiŭ, pentru că nu s'a gătit de drum maĭ lung, apoĭ, şi în sfîrşit, pentru că n'are cu ce mă înveli pe mine într'o aşa de aspră noapte de 1-iŭ Octombre.

Voiŭ merge decĭ maĭ departe cu trăsura evreiască din Teiuş. În noaptea căzută răpede, «comuna mare» e de o jale și de o scîrbă care-țĭ strîng sufletul. Nu-s felinare, şi jos băltăcăieştĭ în noroiŭ. Hanul la care ne-am oprit pentru luarea altuĭ vizitiŭ e maĭ mult o cîrciumă şi de la altă cîrciumă vine, cu o putere pătimașă, cîntecul uneĭ femeĭ de la țară care s'a îmbătat și hăuleşte doine deznădăjduite. La urmă, trăsura cea nouă apare, cu un singur cal ce-șĭ suceşte capul cu mîndrie şi cu un biet băietan de Secuiŭ, cu pălăria pleoştită și surtucul umflat, care porneşte tăcut pe calea de întunerec. Cînd i se dezleagă limba, aflu că e plătit în rîs ca să mîne zi şi noapte pe toate drumurile, dormind une orĭ — ca în noaptea aceasta — treĭ ceasurĭ, iar alte orĭ nicĭ atîta. Neputînd fugi în America, de Jidaniĭ ceĭ răĭ, i-ĭ dor și luĭ de Romănia.

CARTEA A XII-A.

ȚINUTUL TÎRNAVELOR.

I.

Spre Blaj.

De la o bucată de loc, trăsura cîrneşte la stînga, pe linia ferată ce duce tot la Blaj. Noaptea e cu totul pustie. Numaĭ din cînd în cînd o mare flacără roşie ce pare că umblă să aprindă adîncurile înnalte, arată în fîlfîirea eĭ nebună, răpede, un tren ce lunecă. Acceleratul din România trece ca o săgeată cu toate fereştile aprinse. Trecem Murăşul pe un măreţ pod cu vamă, lîngă obişnuita cîrciumă, unde zac cară aşteptînd, apoĭ iarăşĭ ne înfundăm în întunerec.

Dealurĭ în dreapta; în stînga, foarte departe, munţiĭ hotaruluĭ, desluşindu-se în lumina luniĭ pline ce se iveşte în cearcăn, plînsă. Din loc în loc luceşte argintul mişcător al Tîrnavelor unite, ce călătoresc spre Murăş.

Tăind pe rînd dealurĭ maĭ joase, trecem prin două sate româneştĭ, în care maĭ ard cîteva

lămpașe, se maĭ întîlnesc flăcăĭ cîntînd prinșĭ de spate, ciobanĭ în sarice, vecinĭ cari sfătuiesc la gardurile de nuiele. Apoĭ înnaintăm spre șirul învălurat al marilor dealurĭ din fund.

De pe vîrful lor se vede în acea mare lumină de taină apa de argint despicîndu-se în două șuvițe care pornesc pe drumurĭ deosebite, pierind fiecare după alte dealurĭ, Tîrnava-Mică și Tîrnava-Mare, ape singuratece, fără alt semn de viață pe malurĭ decît slaba lumină verde a vre unuĭ brudariŭ. Treĭ marĭ focurĭ ard în fund, la vre-o gară de sigur. Un pod sună supt picioarele mîndruluĭ cal care se mlădie și acum, după treĭ ceasurĭ, ca și la plecare, și trecem pe lîngă vameșul somnoros, învelit în țoale. Îndată sîntem în Blaj, spre care drumețiĭ cu trenul se coboară din sus, la Kükülöszeg, lîngă unghiul unde se întîlnesc — acesta e înțelesul cuvîntuluĭ unguresc — Tîrnavele.

II.

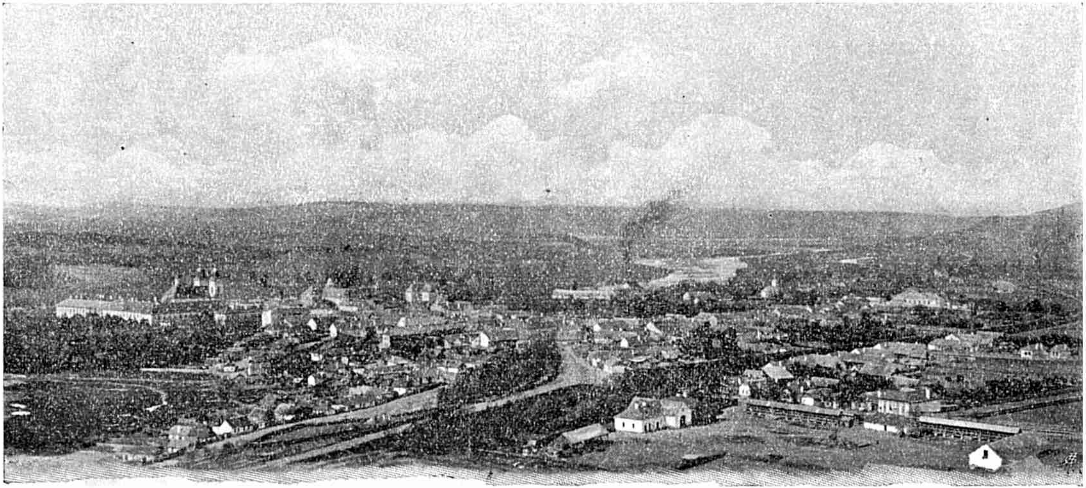
Blajul.

La început e un sat ca orĭcare altul, poate cu case maĭ bune și maĭ strînse. Cîteva familiĭ de Ungurĭ, cari aŭ și o biserică bună, și mulțĭ Romînĭ locuiesc în el. Suim în tină, printre îngrăditurile de lemn. Apoĭ iată o stradă de tîrgușor, largă, cu copacĭ de bulevard și locuințe

mărunte. Din ea poţi trece în ulicioare mai strîmte, unde la cutare clădire din colţ se văd afişe albastre, de teatru, şi o firmă de cafenea. Case cu mai multe rînduri se descopăr ici şi colo. Apoi te afli de odată într'o piaţă neobişnuit de mare, fără pavagiŭ, fără lumină, împrejmuită cu un şir de gospodării orăşeneşti bunicele, peste care se ridică palate şcolare într'un stil simplu, solid şi cam trist şi o mare biserică făcută după cele apusene din veacul al XVIII-lea. Mai în lături e un castel, o curte boierească mare în care pănă tărziŭ se mai văd lumini.

Un străin, rătăcit aice, n'ar înţelege nimic din toate aceste nepotriviri. E această întinsă aşezare întunecoasă de la împreunarea Tîrnavelor argintii un sat saŭ un tîrguşor, şi de ce tîrguşorul să aibă această înfăţişare neobişnuită?

Sat a fost aici, din vechi timpuri, sat de Unguri cari aŭ fost înlocuiţi de Romîni saŭ prefăcuţi în Romîni: satul lui Balász — Balászfalva — saŭ al lui Blaj, al lui Vlasie. În curtea aceia cu luminile aŭ stat mult timp, lungi veacuri, Domni unguri răi şi dregători ai Crailor ardeleni. Dar o mare parte din Romînimea ţerii se uni cu Biserica Romei şi episcopia unită se putu răzima pe Stat, pe noua cîrmuire împărătească a Austriacilor, în nevoile şi străduinţile ei. I se dădură moşii, în locul celor luate înapoi de Vodă Brîncoveanu, pentru părăsirea

Vederea Blajului.

legiĭ vechĭ, dar i se luă reşedinţa din Bălgrad, unde aceiaşĭ Austriacĭ aduseseră alt episcop, *curat* catolic, pe *pişpecul* încărcat de onorurĭ. Biserica unită pribegi la Făgăraş. Apoĭ un gînd al Vlădicăĭ-mucenic, al învierşunatuluĭ luptător pentru drepturile româneştĭ, Inochentie Clain, îĭ căpătă prin schimb alte moşiĭ maĭ potrivite, pe Tîrnave, şi atuncĭ el o şi strămutâ, pe această nesigură episcopie a Făgăraşuluĭ, aicĭ, în unul din satele domeniuluĭ, la Blaj. Biserica răsări, castelul fu prefăcut şi îmbogăţit, cea d'intăiŭ şcoală pentru preoţĭ, cea d'intăiŭ şcoală maĭ înnaltă pentru mirenĭ îşĭ căpătară pe rînd sălaşurĭ umile; o mănăstire a Sf. Treimĭ, alta a Buneĭ Vestirĭ, cuprinseră în ele călugărĭ învăţaţĭ, dascălĭ de şcoală, dintre cari maĭ tărziŭ, supt Vlădica Bob, răsări ceata aleasă a canonicilor. Episcopia se făcu Mitropolie supt Şuluţiŭ, după acea zi mare din anul 1848 cînd pe acest cîmp din margenea Tîrnavelor iobăgimea românească de amîndouă legile, supt ochiĭ amînduror episcopilor, înfrăţiţĭ o clipă, ceruse luĭ Dumnezeŭ să coboare din cerurĭ Libertatea asupra unuĭ neam nenorocit. Şi maĭ aproape în sfîrşit, hărnicia Mitropolituluĭ Vancea aşeză şcolile în aceste clădirĭ aşa de micĭ şi goale pentru puterea Statuluĭ, aşa de marĭ pentru nevoile şi jertfele noastre.

*

Petrec noaptea la bunul şi vechiul mieŭ prieten, istoricul cel maĭ priceput al Ardealuluĭ, canonicul Augustin Bunea, colo în marginea acesteĭ piețĭ pustiĭ şi negre, în şirul de căsuțe unde mulțĭ anĭ de zile a licărit neîntrerupt ca o veşnică stea a învățăturiĭ româneştĭ ferestruica luĭ Timoteiŭ Cipariŭ.

La amiazi visitez pe Mitropolitul Mihályi, asupra căruia trec aniĭ fără a slăbi vioiciunea mişcărilor şi a privirilor, fără a-ĭ lua acea frumuseță aristocratică a fețeĭ fine, supt calota viorie. Castelul unguresc din vremurĭ are o curte înverzită, o frumoasă grădină mare şi treĭ rîndurĭ de odăĭ fără nicĭ-un lux. Mitropolitul primeşte, prînzeşte şi locuieşte în cele din mijloc.

*

De la Blaj înnainte sînt, pe dealurĭ şi în vale, tot moşiĭ ale Bisericiĭ unite, posesiunĭ ale Mitropolituluĭ însuşĭ saŭ ale şcolilor. Prietenul Bunea mă poartă prin ele. Pe dealul din a drepta se urmează, în dîrĭ albe, lungĭ, sătucene: Petrifalăul, de Ungurĭ pe cari i-a adus «domnul» din vremurĭ, Iclodul, numaĭ de Romînĭ, şi Sîncelul.

Satul din urmă are într'o biserică obişnuită picturĭ de Smigelschi, plătite din fondurile uneĭ societățĭ de femeĭ. Căsuțele se înşiră apoĭ pe întortochiate drumurĭ de tină. La căpăt e via Seminariuluĭ, şi se lucrează tocmaĭ la culegerea eĭ. Flăcăiĭ dănțuiesc în buțĭ, iar printre butucĭ

desfac strugurĭ femeĭ şi fete cu catrinţele înfocate şi marĭ legăturĭ de cap cu vîrfurĭ fluturîndu-li pe iile albe. La facerea nopţiĭ, se împart strugurĭ fiecăreia şi chipurile albe se pierd răpede, pe toate drumurile, peste care se cerne acum cenuşa umbrelor.

*

Întrebuinţez ziua ca să văd bisericile Blajuluĭ şi acele şcolĭ de preoţie şi de învăţătură a mirenilor, care, venind tocmaĭ la ceasul lor, cînd se închideaŭ izvoarele de lumină maĭ umilă ale mănăstirilor, aŭ dus maĭ departe grija pentru cartea românească şi, statornicind legăturĭ nouă cu cultura conscientă a Apusuluĭ, aŭ deschis largĭ orizonturĭ cugetăriĭ neamuluĭ. Aicĭ e pămîntul sfînt al Blajuluĭ, în locurile unde aŭ scris cu sîngele inimiĭ lor şi aŭ învăţat pe alţiĭ cu toată căldura credinţiĭ ce stătea într'înşiĭ, aceĭ înnainte-mergătorĭ aĭ culturiĭ naţionale româneştĭ cari aŭ fost blîndul călugăr Samuil Clain, asprul muncitor fanatic Şincaĭ şi cumintele alcătuitor de teoriĭ Petru Maior. Aceştĭ treĭ oamenĭ marĭ aĭ unuĭ popor mic trăind în împrejurimile cele maĭ grele aŭ plecat pe rînd din această reşedinţă episcopală unde eĭ nu puteaŭ fi înţeleşĭ pe deplin, şi nicĭ măcar îngăduiţĭ, cu întregimea firiĭ lor, dar asupra Blajuluĭ fără recunoştinţă din timpurile Vlădicăĭ Bob se în-

toarce totuşĭ o rază din marea lumină ce se înnalță necontenit de-asupra mormîntuluĭ lor.

Biserica din piață era odată mult maĭ mică decît astăzĭ; de-asupra păreților înnalțĭ se ridică un singur turn. Vlădica Leményi, din anii 1830-40, e acela care a înnădit fațada lată cu cele două turnurĭ. Din trecut i-aŭ rămas numaĭ puține lucrurĭ acesteĭ zidirĭ care, de alminterea, n'are nicĭ două sute de anĭ. Nu sînt odoare ale vechimiĭ, nicĭ cărțĭ rare, nicĭ zugrăvelĭ pe părețiĭ, cari sînt mîzgîlițĭ provisoriu cu colorĭ şterse. Inscripția din față e nouă şi redactată în latineşte. Numaĭ în boltă se văd picturĭ bune, din timpurile naive, şi ar fi un mare păcat ca ele să fie înlocuite, pentru cine ştie ce motive de moralitate fricoasă. Iar catapiteazma e de sigur cea maĭ impunătoare prin întindere şi bogăție din toată Romînimea; de sus pănă jos e o singură desfăşurare de săpăturĭ aurite, a căror strălucire e umbrită delicat de vreme. Icoanele prinse în acest măreț cadru poartă iscălitura unuĭ zugrav sîrb de la Arad, din aniĭ 1760, dar nu e nicĭ-o îndoială că acesta n'a fost şi sculptorul ce a dat bisericiĭ blăjene podoaba eĭ de căpetenie.

Lîngă biserică, la dreapta, era mănăstirea cea mare a Sfinteĭ Treimĭ. Şi astăzĭ te plimbĭ încă prin coridoarele eĭ boltite, fără mult aier şi lumină, în care se deschid uşĭ de chilie. Dar, a-

fară de un singur Basilitan, vechiĭ monahĭ aĭ rugăciuniĭ necontenite, s'aŭ dus, şi în alt fel se face astăzĭ în mănăstirea Blajuluĭ închinarea către Dumnezeul luminiĭ. Gimnasiul ce s'a desvoltat din învăţămîntul călugărilor de odinioară a luat în stăpînire odăile celor două rîndurĭ ale clădiriĭ, şi pentru el s'a alipit şi o aripă nouă, zidită supt Mitropolitul Ioan Vancea. O grădină botanică mărişoară îşĭ întinde copaciĭ deşĭ spre acel ţerm al Tîrnavelor unde o cruce, oropsită de Cîrmuirea străină, arată şi astăzĭ locul unde miile de miĭ ale ţerănimiĭ noastre s'aŭ strîns în acea zi de Maiŭ a luĭ 1848, pentru a primi solia de libertate şi chemarea la lupta prin care ea se întăreşte şi rămîne. Este şi un mic Museŭ şi o bibliotecă destul de bună.

În faţă, aceiaşĭ copiĭ puternicĭ, cuviincioşĭ şi harnicĭ aĭ satelor noastre aŭ un internat, ţinut cu o deosebită îngrijire. Şi el e o zidire nouă, de şi tocmaĭ prin acele locurĭ aŭ făcut şcoală pentru mirenĭ vechiĭ apostolĭ aĭ culturiĭ blăjene. În acelaşĭ şir se află preparandia de învăţătorĭ şi şcoala «normală» saŭ primară a băieţilor.

La stînga catedraleĭ, vine la rînd Seminariul, în care intră tinerĭ cari aŭ făcut gimnasiul întreg şi aŭ dat examenul de «maturitate», asemenea cu bacalaureatul nostru. Eĭ aŭ odăĭ curate, bune sale de studiĭ şi o frumoasă grădină de primblare unde cutare frasin bătrîn aminteşte pregătirile, în convorbirĭ aprinse, de tinereĭ visătorĭ,

a întîmplărilor de la 1848. Crescuţĭ în cultul unuĭ trecut cultural care a fost mare, însufleţiţĭ de amintirile înnălţătoare pe care le deşteaptă aicĭ orĭcare unghiŭ, amintind de oamenĭ săracĭ şi prigoniţĭ cari aŭ cheltuit toate puterile lor pentru trezirea şi înnaintarea unuĭ biet popor despreţuit, teologiĭ aceştia nu pot fi decît nişte adevăraţĭ rîvnitorĭ aĭ neamuluĭ lor, nişte închinătorĭ călduroşĭ aĭ idealelor româneştĭ şi nişte cetitorĭ plinĭ de înţelegere şi de iubire aĭ scrisuluĭ nostru. Ce inimĭ bune şi cinstite bat supt lungile reverende negre ale viitorilor preoţĭ de sate, aicĭ ca şi dincolo la fraţiĭ lor de altă lege din Sibiiŭ! Numaĭ de nu i-ar cuceri pe încetul, coborîndu-ĭ spre o bărbăţie luptătoare pentru agonisită şi spre o nevrednică bătrîneţă închinată plăcerilor lumiĭ mediul, de multe orĭ foarte trist, în care vor fi chemaţĭ să lucreze, sfaturile rele şi îndemnurile spre rătăcire pe care le vor afla de atîtea orĭ şi în atîtea locurĭ! Cum sînt astăzĭ, eĭ nu pot fi însă decît o binefacere pentru fraţiĭ lor sătenĭ, către cari vin cu o misiune creştinească şi cu o misiune naţională.

Tot pe timpurile luĭ Vancea s'a întemeiat şi institutul de fete de lîngă Seminariŭ. El n'are nicĭ pe departe instalaţia celuĭ din Sibiiŭ, dar nimenĭ nu poate tăgădui marea bunăvoinţă ce domneşte şi aicĭ, multa străduinţă ce se dă zilnic, în cele maĭ grele împrejurărĭ, pentru a da Ro-

mînimiĭ din Ardeal femeĭ luminate şi de o oarecare distincţie.

Palatul Mitropolituluĭ s'a format, prin cîrpelĭ, înnădirĭ şi prefacerĭ, dintr'un castel saŭ «coşteiŭ» de vînătoare înnălţat puţin timp după 1500 şi care a fost şi adăpostul unora din principiĭ ardelenĭ veniţĭ în călătoriile lor de cercetare şi petrecere pănă aicĭ. Se maĭ vede încă inscripţia latină care pomeneşte această obîrşie străină. Astăzĭ, fără nicĭ-un lux, el dă o locuinţă cuviincioasă Mitropolituluĭ unit. În rîndul de sus, el are şi o capelă particulară, şi într'una din odăile de lîngă dînsa se înşiră pe păreţĭ chipurile archiereilor uniţĭ, între cari deosebeştĭ energia întunecată a luĭ Ioan Inochentie Clain, luptătorul pentru drepturile neamuluĭ, cuvioşia stoarsă a luĭ Petru Pavel Aaron, întemeietorul şcolilor, frumuseţa cam şireată a luĭ Atanasie Rednic şi greutatea fără expresie a bogatuluĭ Bob cu păstoria lungă, supt care fruntaşiĭ literaturiĭ româneştĭ şi-aŭ luat toiagul în mînă şi aŭ părăsit, cu vorbe aspre, acest Blaj în care nu maĭ era loc pentru dînşiĭ. Un Şuluţiŭ cu liniile fine stă lîngă chipul de tinereţă, cu mitra scumpă peste faţa rasă, săpată de hotărîre, a luĭ Vancea.

În curtea castelului biurourile şi archiva sînt aşezate 'n încăperile foasteĭ mănăstioare a Buneĭ Vestirĭ, o ctitorie a Vlădicăĭ Aaron. Aicĭ

Şcolile Blajuluĭ.

şi-a aşezat el seminariul, şi aicĭ a început să lucreze iarăşĭ tipografia episcopală, oprită încă de supt înnaintaşul luĭ Aaron, Atanasie.

Bisericuţa de alăturĭ, cu turnul alb, care se vede de departe, a fost întăiŭ un lăcaş de închinare al calvinilor din castel. Odată cu acesta, ea şi-a schimbat rostul. Astăzĭ în cuprinsul eĭ îngust se văd icoane de catapiteazmă lucrate frumos, pe la 1760, de un zugrav craiovean, şi un chip al Maiciĭ Domnuluĭ, adus de la mănăstirea dărîmată a Prislopuluĭ. Supt lespezĭ se deschide cripta în care zac rămăşiţile episcopilor Bisericiĭ Blajuluĭ, până la Mitropoliţiĭ ultimelor timpurĭ.

Parochia are în sfîrşit o altă biserică, tot aşa de micuţă, cu o catapiteazmă bună, împodobită cu zugrăvelĭ din aniĭ 1770. Cea maĭ mare podoabă pentru dînsa sînt însă mormintele ce o încunjură şi între care se deosebesc ale luĭ Timoteiŭ Cipariŭ şi luĭ Şuluţiŭ Mitropolitul.

Dacă adaugĭ o şcoală fröbeliană şi o casină, un medic al reşedinţiĭ şi un avocat, aĭ înfăţişarea întregiĭ vieţĭ româneştĭ a loculuĭ neobişnuit şi în atîtea privinţĭ scump nouă care e Blajul.

III.

Împrejurimile Blajuluĭ.

Încă odată ieaŭ, cu păr. Bunea, drumul prin valea Tîrnaveĭ-Micĭ, pe lîngă dealurile ce înfățișează pe rînd acele dîre albe de case care încep cu Petrifalăul. Dincolo de Pănadea luĭ Cipariŭ, se ivesc pe acea costișă bogată în lanurĭ, iar altă dată și în viĭ, Sîn-Miclăușul luĭ Betlen și Bia, apoĭ Căpîlna. În cel d'intîiŭ sat era odată o reședință de protopop romîn, și pănă astăzĭ locuitoriĭ sînt numaĭ Romînĭ. Sîn-Miclăușul s'a ținut de patrimoniul mariĭ familiĭ ungureștĭ Bethlen, care a dat Ardealuluĭ doĭ povestitorĭ aĭ întîmplărilor sale și un principe, cu visurĭ înnalte și faimă mare, pe Gavril. Mormintele aceluĭ neam care a stăpînit aicĭ se văd pe deal, în margenea brazdeĭ negre de colo. Dar «iosagul,» moșia s'a împărțit în două bucățĭ, care aŭ întrat de-o potrivă în mînĭ străine. Casa cea mare din față, cu două rîndurĭ de ferestĭ, a fost făcută de vestitul baron de Bruckenthal, care și-a lăsat cumpărătura Bisericiĭ săseștĭ; acolo șede arendașul armean al acesteĭ Bisericĭ. Iar partea de către Pănade o are, nu de mult, Biserica noastră din Blaj, și astfel, printr'o derîdere a timpurilor răzbunătoare, Romîniĭ stăpînesc astăzĭ locurile unde aĭ lor aŭ fost priviți multă vreme ca robiĭ fără nicĭ-un fel de drepturĭ aĭ pămîntuluĭ dom-

nesc. În sat sînt foarte puţinĭ Romînĭ, cărora numaĭ acuma administraţia de neamul lor li-a dat loc de biserică şi de şcoală, dar Unguriĭ de acolo, dintre cari întîlnim pe cîţĭva cu carăle, de vale, vorbesc romăneşte întocmaĭ ca aĭ noştri. În port chiar, eĭ samănă foarte bine cu aceştia, şi numaĭ cunoscătoriĭ îĭ pot deosebi prin înfloriturile de la gîtul cămeşiĭ, scurtimea poalelor acesteia şi prin cîte un alt amănunt fără însemnătate.

În celelalte sate de pe acest mal maĭ înnalt al Tîrnaveĭ locuiesc numaĭ şi numaĭ Romînĭ, în case maĭ sărăcăcioase, acoperite maĭ ales cu stuf, înverzit dese orĭ de catifeaua, cu răsfrîngerea adîncă, a muşchiuluĭ bătrîn. Dincoace, pe unde merge drumul, avem după Sîncel, unde, în curtea şcoliĭ, copiiĭ s'aŭ prins să joace hora; în aşteptarea învăţătorilor, Spinul şi Şona. Cel d'intăiŭ e romănesc, alcătuit de sărăcimea şi argăţimea Saşilor din cel de-al doilea, de unde totuşĭ, cu toată cedarea unuĭ noŭ hotar, ţeraniĭ noştri n'aŭ putut fi goniţĭ cu totul şi pentru totdeauna. Deosebirea între cele două aşezărĭ bate la ochĭ maĭ mult decît orĭce altă deosebire între locuinţile Saşilor şi ale Romînilor: la iobagiĭ şi slugile de demult tot căscioare povîrnite şi buhoase, aruncate cum se întîmplă; la «domniĭ» trecutuluĭ, cari aŭ rămas bogaţiĭ de astăzĭ, se întind într'un rînd desăvîrşit marile zidirĭ de piatră, acoperite cu ţigle roşiĭ.

Săseștĭ maĭ sînt, tot în acest unghiŭ din margenea Tîrnavelor, alte două sate, Bălcaciul, maĭ departe la dreapta, după dealurĭ, și Jidveiul. Cel d'intăiŭ are numaĭ cîțĭva Romînĭ, cari formează aceiașĭ parochie cu ceĭ din Șona (Schönau); cellalt, foarte bine închegat, pare să fi înlocuit vre-un cătun de Romînĭ, căcĭ numele săŭ amintește pe Jidoviĭ, adecă pe Uriașiĭ de demult, în sama cărora se pun în Romînime toate vechile zidirĭ puternice; Unguriĭ și Sașiĭ îĭ zic *Jidve, Zsidve*.

Și aicĭ linia ferată merge de-a lungul Tîrnaveĭ întortochiate. O trecem pe podul de lemn unde vama obișnuită o iea un Sas care vorbește fără greș limba noastră. Acum trăsura străbate o mare luncă verde, prin bielșugul de pășune al căreia s'aŭ răzlețit cirezile albe ale tuturor satelor și «domnilor» de pămînt din vecinătate. La capătul eĭ sîntem în sătucelul Sîntă-Măria, unde staŭ amestecațĭ Ungurĭ și Romînĭ, cari, aceștia, aŭ și o bisericuță, fără paroh de cîtva timp.

De la Sîntă-Măria se vede foarte bine în față, supt dealurĭ, pe o mică înnălțime ce se ridică de-asupra Tîrnaveĭ desfășurate în inele de argint, satul Cetățiĭ-de-Baltă, pe care prin traducere Unguriĭ o numesc Küküllövár («cetatea Tîrnaveĭ»), iar Sașiĭ, prin stîlcire, Kokkelburg.

Numele acesta-ĭ vine de la o cetate veche,

de mult părăsită în mijlocul unuĭ sat de Romînĭ săracĭ, atuncĭ cînd ea a fost dăruită luĭ Ștefan-cel-Mare al Moldoveĭ de către Matiaș Corvinul însușĭ, care nu putea să și-l facă prieten fără de o asemenea jertfă. Dregătoriĭ moldovenĭ, ceĭ doĭ pîrcălabĭ, se așezară decĭ între aceste zidurĭ, drese cu îngrijire și pregătite pentru orĭce întîmplare. Cetatea trebuie să fi fost asemenea cu cele din Neamț, din Suceava saŭ din Basarabia: un mare adăpost de ostașĭ între patru turnurĭ groase saŭ bastioane. «Balta», apa lină, înceată, foarte dese orĭ revărsată până departe, a Tîrnaveĭ Micĭ cu malurile de lut joase și insulele de buruienĭ și copacĭ o încunjura din toate părțile. Așa aŭ ținut-o Ștefan, ceĭ doĭ urmașĭ aĭ săĭ și în sfîrșit neastîmpăratul săŭ fiŭ Petru Rareș, care mulțĭ anĭ de zile a tulburat Ardealul de la un capăt la altul, de la Bistrița până la Brașov, întrebuințînd toate prilejurile și toate mijloacele uneĭ politice de dibăcie.

Dar după dînsul Moldova se aplecă încet spre ruină. Peste vre-o zece anĭ numaĭ, Alexandru Lăpușneanu trebui să primească raderea cetățiĭ, de mult ocupate de Ungurĭ, pentru a păstra măcar moșia. Zidurile fură date la pămînt, și multă vreme săteniĭ culeseră din ele piatră pentru locuințele lor, așa încît o mică înnălțătură a pămîntuluĭ, la vre-o sută de pașĭ în dreapta găriĭ, arată numaĭ unde aŭ stat timp de treĭ

şferturĭ de veac apărătoriĭ steaguluĭ moldovenesc în mijlocul țerănimiĭ româneştĭ din Ardeal.

Petru-Vodă de sigur trebuie să fi fost şi întemeietorul uneĭ frumoase bisericĭ de piatră, care şi-a avut pe urmă 'alte suferințe. Şi astăzĭ se vede pe margenea dîlmuluĭ, din care necontenit se scurg prin lutul sfărîmicios vechĭ oase ce se tîresc prin noroiŭ saŭ sînt cronțănite de porcĭ, clădirea trainică, făcută după datinile architecturiĭ moldoveneştĭ. Fațada se sprijină pe două contraforturĭ; pe laturĭ aleargă altele, în număr de şese, până la altarul pentagonal; între ele se deschid fereştĭ cu înflorite cadre de piatră săpată în stil gotic; o mare uşă gotică, tot astfel împodobită, dă intrarea prin laturea din dreapta. Înnăuntru, stîlpĭ despart pronaosul de un larg naos.

Calviniĭ hrăpiră această clădire îndată după peirea cetățiĭ, cu toate că o carte bisericească de pe la 1550 s'a maĭ aflat rătăcită printre ale bisericilor noastre de astăzĭ. Încă din 1585, cînd Moldoveniĭ nu maĭ aveaŭ nicĭ moşia, se îngropa în altarul părăsit o «doamnă» din partea loculuĭ. Alta, Sofia Menhard, îşĭ are mormîntul de piatră, cu chipul săpat al adormiteĭ, în stînga naosuluĭ. Rămăşițele-ĭ înfăşurate în stofe scumpe s'aŭ aflat, cu altele multe, la reparația din 1895-6. Şi în cursul aceloraşĭ lucrărĭ aŭ ieşit la iveală zugrăvelĭ româneştĭ ale Sfinților, un Petru şi Pavel la uşa din stînga, supt data de 1526, un

Hristos pe cruce în partea de către turn, — destăinuirĭ neplăcute pe care amîndoĭ preoțiĭ romînĭ le-aŭ văzut, dar pe care Unguriĭ s'aŭ grăbit să le radă fără întărziere. Astăzĭ biserica are un turn prost cu cerdac de lemn, în locul celuĭ ce va fi fost de-asupra naosuluĭ, un coperemînt de țigle care se coboară peste altarul ce fusese dărîmat sus, și magasiĭ de producte, de cînepă, și de morminte părăsite, și de praf nemilostiv în acel vechiŭ altar de taină al slujbeĭ noastre.

Ne poartă pe acolo o femeie care vorbește limba noastră ca o Romîncă. Jidoavca de la vama din capul satuluĭ știe și ea românește fără greș. Totușĭ, pe lîngă ceĭ vre-o 2.000 de Romînĭ, sînt și cîteva sute de Ungurĭ. «Știŭ românește Unguriĭ», întrebaiŭ pe unul din conducătoriĭ meĭ. «*Ungurește* nu știŭ, domnule». Nu numaĭ în căsuțele de vergĭ și stuf de la margine, dar și în trainicile clădirĭ de piatră acoperite cu țiglă din ulițile de mijloc se vorbește limba noastră, și de Ungurĭ, și de Evreĭ. Avem două bisericĭ marĭ: una a Uniților, maĭ puținĭ, și cealaltă a Neuniților, amîndouă cam din acelașĭ timp, ridicate în locul unor vechĭ șurĭ de lemn putred. Școala confesională, pentru amîndouă legile, ține piept școliĭ de Stat și contribuie la asigurarea viitoruluĭ, care e al nostru.

Totușĭ un represintant al raseĭ stăpînitoare, un German maghiarisat, comitele Haller, stăpînește

aicĭ pămîntul. El a cumpărat de la Bethleneştĭ, plecațĭ şi de aice, marele lor castel de pe deal, făcut în stilul vechilor cetățĭ, de comitele Nicolae, un înnalt dregător al Ardealuluĭ împărătesc, la 1769.

Odată în vîrful multelor scărĭ de lemn era reşedința comitatuluĭ, şi Romîniĭ îşĭ amintesc cu mîndrie că acolo aŭ stat în fruntea trebilor de-aĭ lor, ca d. Ioan Puşcariŭ de la Bran şi d. Iosif Şuluțiŭ, care e astăzĭ preşedintele Asociațieĭ. Dar de mult timp reşedința s'a strămutat la Dicĭo-Sînmărtin, în sus spre Murăş, sat mare de Secuĭ cari l-aŭ numit după «strălucitul» sfînt național al lor. Acolo sînt astăzĭ mulțĭ Evreĭ, şi «domniĭ» ungurĭ de prin împrejurimĭ vin să-şĭ dea timpul şi averea în cărțĭ. Romîniĭ aŭ totuşĭ un protopop unit, şi unul din fiiĭ tîrguşoruluĭ cu numele foarte străin a fost Petru Maior însuşĭ.

Pe drumul în preajma căruia zburătăcesc din aripioarele galbene grauriĭ bețĭ de strugurĭ, ne întoarcem spre Blaj, care ni se desfăşură din vîrful dealuluĭ din urmă, cu multele case ce se desfăşură pănă'n cîmpul Tîrnavelor, stăpînite de biserica Mitropolieĭ. Maĭ departe peste apă, satele Vezea şi Ciufudul adaugă petele lor albe.

IV.

Pe Tîrnave: De la Blaj la Sighişoara.

Aş fi vrut să fac două drumurĭ. Unul — o cale de un ceas şi jumătate — la Cergăŭ, satul de Şcheĭ luteranĭ cărora li se predică româneşte la slujba la care vin îmbrăcaţĭ româneşte, adăogindu-se numaĭ la urmă un «Tatăl Nostru» slavon, în limba «părinţilor» lor. Nicĭ într'un chip nu pot crede că eĭ ar fi toţĭ Bulgarĭ, aduşĭ şi seduşĭ de Saşĭ, căcĭ aceasta ar fi împotriva orĭcăreĭ logice şi nu se poate sprijini pe nicĭ-o dovadă istorică. Dar în această ploaie de Octombre până la Cergăŭ e tină...

Iarăşĭ mă gîndiam să merg, prin cele două Şeice săseştĭ, la Buia, unde Mihaĭ Viteazul însuşĭ şi-a avut moşia şi s'ar maĭ vedea încă urme de zugrăveală bizantină pe o veche şură părăsită care a fost biserică. Dar lumea de acolo are de lucru cu viile şi nu mă poate ajuta să fac acest drum.

Apuc decĭ cu trenul calea spre Mediaş, Ibaşfalăŭ şi Sighişoara. În dimineaţa nehotărîtă, Blajul îşĭ ţine tîrgul. Încă de cu sară aŭ venit Mărginenĭ cu carăle, aducînd brîie şi cîte alte mărunţişurĭ trebuie pentru îmbrăcămintea şi gospodăria ţeranuluĭ. Am văzut lumina arzînd la covergile lor, într'un colţ al pieţiĭ negre.

Aceştĭ negustorĭ iefteni de multe lucrurĭ sînt Mărgineni din ceĭ săracĭ; bogaţiĭ, tot maĭ mulţĭ, un Iosof, un Herţa şi alţiĭ ţin în arendă moşiile Mitropolieĭ blăjene. Tîrgul e aşa de cercetat, încît abia poate răzbate printr'însul trăsura care mă duce la gară. Boiĭ marĭ, frumoşĭ, albĭ, din vechea rasă sarmatică, se încurcă în coarnele lungĭ; valurĭ de mulţime se poartă în lunecărĭ încete peste tot cuprinsul pieţiĭ, care se pare prefăcută, înveselită şi îmbogăţită. Catrinţele de tot felul, în colorile cărora biruieşte roşul aprins, fac ca o pajişte de florĭ.

La gară, în capul satuluĭ, numaĭ străinĭ: Evreice gătite şi văpsite ca regina Iezebel, Saşĭ lungĭ, moliĭ, în cîte o teacă de pardesiŭ noŭ-nouţ, pruncĭ de Sas cu colorile germane pe o şapcă tăiată ca a ostaşilor din Imperiu. Căcĭ aicĭ în Blaj sînt iarăşĭ între dînşiĭ, în laturea unde eĭ, desfăcuţĭ de Romînime, se razimă pe marea mulţime săracă a Secuilor din munte, re-vărsaţĭ pănă la Murăş, unde aŭ Murăş-Oşor-heiul, şi pănă la Tîrnave, în preajma Sighi-şoareĭ.

Linia ferată urmează cursul Tîrnaveĭ-Marĭ, pe care o taie de cîteva orĭ pentru uşurinţă. E un frumos Ţinut roditor, mărgenit de dealurĭ ce se apleacă lin. Îl locuiesc Romînĭ amestecaţĭ maĭ ales cu Saşiĭ, şi iarăşĭ vezĭ pe dealul stăpînitor de-asupra coperemintelor de ţigle şi de stuf,

vechile zidurĭ ale bisericiĭ-castel, păstrătoare de averĭ şi apărătoare de oamenĭ, care, sprijinită pe cîrjele contraforturilor, înnalţă vîrful ascuţit al turnuluĭ. Cea d'intăiŭ staţie poartă însemnarea Hosszuaszó; Romîniĭ îĭ zic Hususăŭ, şi în satul de obîrşie străină veche eĭ aŭ ştiut să-şĭ cucerească un loc. Tot aşa şi la Micăsasa, care se desfăşură de cealaltă parte, foarte frumos, cu o înfăţişare de vechime înnaintată. Din jos un rîŭ vine să se piardă în apele liniştite ale Tîrnaveĭ. Trenul se opreşte îndelung la locul unde un turn vechiŭ cu vîrful roşu şi unul noŭ, alb, se privesc pe de-asupra apeĭ. Acolo e Copşa-Mică, de unde se desface linia către Sibiiŭ. Peste puţin eştĭ la Mediaş, care se vesteşte prin cîteva fabricĭ şi prin înnalta suliţă a vechiĭ bisericĭ care ţişneşte din mijlocul coperişurilor bătrîne ale pieţeĭ.

A. Mediaşul.

Oraşul e destul de mic. La gară aşteaptă însă omnibusurĭ de otele, trăsurĭ de «domnĭ» şi o singură birjă, cu un vizitiŭ ungur care, în loc să mă ducă la protopopul romîn neunit, mă bagă în casa unuĭ doctor sas «universae medicinae».

Eştĭ îndată în piaţă, care e de o mărime şi de o frumuseţă deosebită. De două părţĭ o în-

cunjură case de modă nouă, dar de celelalte două, coperișurile de țiglă veche se înnalță în maĭ multe șirurĭ. De-asupra lor răsar puternic două vîrfurĭ de bastioane, și încă maĭ sus turnul verde al bisericiĭ predomnește toate. Aicĭ e nodul de clădirĭ istorice al cetățiĭ săseștĭ, o amintire și un îndemn veșnic pentru urmașiĭ de astăzĭ aĭ vechilor «Bürgerĭ».

Pănă maĭ încoace, piața și stradele strîmte cu casele de părete gros eraŭ încunjurate de un înnalt zid de cărămidă, întrerupt de bastioane puternice. Acest simbol al privilegiilor a fost însă sfărîmat, nu atîta de avîntul noŭ al cetățiĭ, cît de năvala supușilor din suburbiĭ, cari nu maĭ puteaŭ fi ținuțĭ la o parte. Astăzĭ numaĭ icĭ și colo se vede cîte o zdreanță roșie a dărîmăturilor și turnurĭ, porțĭ singuratece nu maĭ apără și nu maĭ închid nimic. Am văzut și eŭ ce harnic se lucrează la prăbușirea și înlăturarea trecutuluĭ de piatră.

Sașiĭ aŭ aicĭ un gimnasiu, a căruĭ disciplină e mult lăudată; o clădire pompoasă din margine se dovedește a fi numaĭ casa de gimnastică a școlarilor. Dar numărul poporațieĭ săseștĭ a scăzut la vre-o 3.500.

Aicĭ poate să fi fost de la început un sat romănesc, căcĭ Mediasch nu înseamnă nimic în săsește, precum nicĭ Medgyes n'are nicĭ-un înțeles bun în ungurește, pe cînd cu o obîrșie

românească el ar veni de la Meadia, Media, nume ce se întîmpină, cum se ştie, şi aiurea. Ar fi decĭ tot aşa ca şi cu Braşovul, Sibiiul, Sebeşul, întemeiate ca cetăţĭ săseştĭ peste desfiinţarea, înlăturarea unor vechĭ sate de Romînĭ.

Cetatea Mediaşuluĭ a fost în legăturĭ destul de slabe cu alţiĭ din aĭ noştri decît locuitoriĭ domeniuluĭ de supt ascultarea eĭ. Dar odată Petru Rareş, Petru-Vodă cel cu dregătoriĭ aşezaţĭ în Cetatea-de-Baltă, a venit aicĭ, cu oastea luĭ moldovenească, amestecîndu-se hotărîtor în luptele pentru stăpînirea Ardealuluĭ. Ludovic Gritti, copil din florĭ al unuĭ doge veneţian şi bunul prieten al atîtor Turcĭ marĭ din Constantinopol, visa pentru sine coroana Ungarieĭ şi tronurĭ româneştĭ pentru copiiĭ săĭ. Rareş, venit ca să se unească cu oastea Sultanuluĭ, momi cu vorbe pe acest rîvnitor de mărirĭ, îl prinse în mîna sa şi-l dădu unor duşmanĭ cari nu eraŭ să-l ierte. Odraslele Veneţianuluĭ intrară în robia moldovenească pentru a nu maĭ ieşi nicĭ-odată la lumina zileĭ. Şi, cînd mergĭ astăzĭ supt acele zidurĭ de cărămidă care se farmă şi se desfac, simţĭ un fior de mîndrie românească gîndindu-te că aicĭ unde aĭ tăĭ aŭ robit şi aŭ suferit atîta, aicĭ de unde se vede «dealul furcilor» menit maĭ ales bieteĭ noastre ţerănimĭ pe care nevoile o îndreptaŭ spre fapta rea, că pănă şi aicĭ a trecut, cu şeĭzecĭ de anĭ înnainte de cucerirea luĭ Mihaĭ Viteazul, ca năvălitor îndrăzneţ, în

fruntea unor oştĭ temute, încă un Domn romîn călărind sumeţ pe drumurile marĭ ale Ardealuluĭ nostru.

În acea margine care se chiamă şi aicĭ, ca şi la Sibiiŭ şi Bălgrad, Maieriĭ, Romîniĭ, veniţĭ de prin satele vecine, îşĭ avură foarte de demult biserică de lemn. Uniţiĭ îşĭ putură face din piatră ceĭ d'intăiŭ, la 1826, o frumoasă şi încăpătoare clădire. Rîndul Neuniţilor a venit maĭ tîrziŭ, abia în zilele noastre, prin 1860. Nicĭ uniĭ, nicĭ alţiĭ nu eraŭ încă primiţĭ în cuprinsul de privilegiĭ al zidurilor.

Astăzĭ însă nu maĭ e aşa. Aĭ noştri, cari aŭ trecut de mult de mie şi pot fi chiar vre-o 2.300, aŭ «rupt zidurile» şi aŭ intrat în cetate. Acolo stă unul din ceĭ doĭ protopopĭ şi avocaţiĭ, cari sînt în număr de patru. Cele două căpeteniĭ bisericeştĭ trăiesc bine laolaltă, şi puterile nu se pierd în micĭ rivalităţĭ confesionale. Înnaintarea se face şi aicĭ, încet, dar sigur.

B. Ibaşfalăul.

De la otelul *Traube*, căruia aĭ noştri îĭ zic «Strugure», ieaŭ o trăsură spre Ibaşfalăŭ. Fireşte, iarăşĭ am pe capră un Secuiŭ, plin de toată bunăvoinţa, dar prost cunoscător al locurilor şi abia în stare să mîrîie cîteva vorbe româneştĭ. Va fi decĭ iarăşĭ un drum tăcut, fără lămurirĭ asupra celor ce se văd în cursul luĭ.

Și la Mediaș a fost tîrg în această zi de Joĭ, și din maidanele pline de tină frămîntată cu paie se întorc spre satele de aproape și maĭ de departe vînzătoriĭ și cumpărătoriĭ. Cîțĭva Țiganĭ, foarte mulțĭ Romînĭ, pe jos și în cară, și, de la o vreme maĭ ales, destuĭ Sașĭ, cari rumegă adormițĭ cine știe ce socotelĭ și planurĭ în căruțele lor trase de caĭ.

Calea e de o mare frumuseță fericită. Dealurĭ marĭ de amîndouă părțile nu alcătuiesc șirurĭ impunătoare, ci se rup în movile rotunde, în căpățînĭ țuguiate, în șire ascuțite. Jos ele se tivesc cu cîte un petec de vie saŭ cu miriștĭ și cucuruze uscate; sus aleargă o bucată de vreme pădurea. În stînga, Tîrnava-Mare lunecă între sălciĭ, maĭ mult nevăzută. Soarele care se luptă lesne cu nourașĭ albĭ, scămoșațĭ pe tot cerul, înveselește această priveliște felurită și vioaie ca puține altele.

De la un timp se deslușește în față un castel vechiŭ, înnalt, în mijlocul greoaielor platoșe roșiĭ de țiglă care deosebesc casele săseștĭ. Biserica-cetate e în adevăr, și de aproape, vrednică de luare aminte. Vizitiul, întrebat, îngînă un nume unguresc, pe care nu-l înțeleg. De la niște flăcăĭ ungurĭ și romînĭ cari se îngrijesc de niște buțĭ pline, în acest timp de cules al viilor, aflu că sînt în Brateiŭ, pe care Sașiĭ îl numesc Pretai.

Superintendentul săsesc a stat mult timp prin aceste părțĭ, la Ghertan (Birthalm), și de aceia

s'aŭ și păstrat așa de bine vechile ziduri. Satul mi se pare, în mijlocul săŭ, maĭ puțin amestecat cu Romînĭ decît cele maĭ multe din ale Sașilor. El se păstrează decĭ bine pentru dînșiĭ și are o înfățișare înfloritoare. Tot case marĭ trainice, purtînd în triunghiul de sus anul zidiriĭ saŭ al refaceriĭ («renowiert»), numele proprietaruluĭ, sentințele obișnuite și podoaba de liniĭ în lung, de frunze de trifoiŭ și de strugurĭ, toate văpsite foarte tare. Supt streșine atîrnă ca brîie de aur știuleții, «tuleiele» porumbuluĭ strîns de curînd.

Tot așa pare și Șaroșul, unde la 1848 Unguriĭ revoluționarĭ aŭ fost bătuțĭ răŭ de ostașiĭ împărăteștĭ, ajutațĭ și de Romînĭ. I se zicea de dînșiĭ pe atuncea și «Șaroșul unguresc», dar astăzĭ pe lîngă Ungurĭ și Sașĭ se află și mulțĭ din aĭ noștri, cari aŭ și două bisericĭ.

*

Alt sat nu se maĭ străbate, și cea maĭ apropiată așezare e decĭ Ibașfalăul. De demult era numaĭ unul din satele luĭ Apaffy Craiul, ca și Blajul: pe atuncĭ el era pentru Unguriĭ din el Ebesfalva, «satul cu cînĭ», și din acest nume Romîniĭ, cari li se tot înmulțiaŭ în coastă, aŭ făcut pe acela, destul de urît, de Ibașfalăŭ. Supt Austriacĭ însă, Guvernul a voit să înnalțe satul de pe Tîrnavă la o maĭ mare însemnătate, chemînd în el pe Armenii venițĭ din Moldova, cari trecuseră la Unirea cu Roma. Eĭ aŭ zidit o mare biserică și

lîngă ea s'a întemeiat un gimnasiu; acesta e unguresc și ritul armenesc abia se maĭ ține 'n samă la biserică; Armeniĭ aproape nu-șĭ maĭ știŭ limba. Iar tîrgușorul, botezat pompos, cu acest prilej și după o rea tălmăcire a numeluĭ vechiŭ, Elisabethstadt, a rămas un sat mare cu o piață de clădirĭ orășeneștĭ, — un fel de Blaj fără viața și caracterul național din acesta.

Ibașfalăul-Elisabethstadt se vede de departe prin turnurile bisericiĭ armeneștĭ, prin clădirea cu treĭ rîndurĭ a gimnasiuluĭ și prin vechiul castel apaffian de lîngă dînsul. Tîrnava se trece pe un pod de lemn, și de cellalt capăt ceĭ cu trăsurĭ aŭ să dea o vamă a poduluĭ însușĭ și o alta pentru pavagiŭ, pentru «floașter», spune Romînul care așteaptă acolo. Printre case ca ale Șaroșuluĭ și Brateiuluĭ, ajungĭ îndată în piață. E mare și pavată; biserica samănă cu cea din Blaj, decît care e însă ceva maĭ încăpătoare și are o fațadă maĭ bună. Castelul apaffian se ascunde într'o grădină umbroasă, care cuprinde și turnul ce slujește de închisoare preventivă, — căcĭ în castelul însușĭ a fost așezat un tribunal. Gimnasiul pare tăcut și mort, cu cele treĭ liniĭ de fereștĭ ce încunjură părețiĭ goĭ.

Romînĭ sînt vre-o mie în Ibașfalăŭ, față de îndoit maĭ mulțĭ străinĭ. Sînt tot oamenĭ săracĭ, la carĭ se alipesc Țiganiĭ, încă maĭ despoiațĭ. Aceștia din urmă se țin de biserica unită, care are o clădire frumoasă, în vecinătatea bi-

sericiĭ calvineștĭ, cu care se întrece din turn. Ibașfalăul e și reședința unuĭ protopop greco-catolic. Neuniții și-aŭ căpătat maĭ de curînd o căsuță de închinare, fără turn. Cea maĭ veche biserică a noastră a fost însă la cimitirul de astăzĭ, și acolo slujia între părețĭ de lemn pe la 1730 popa Pătru, al căruĭ nume e pomenit în cărțile bisericeștĭ ce se maĭ păstrează încă la Unițĭ.

*

Între înlesnirile orășeneștĭ ce se pot afla în acest Elisabethstadt saŭ pe ungurește Erszébetváros e și o cupea în toată forma, ba încă una cu treĭ caĭ. Am tocmit-o până la Sighișoara, și călătoria cu acest aparat mă face două ceasurĭ întregĭ uimirea țărănimiĭ de toate limbile, din sate și de pe drumurĭ. Pare că ar fi plecat din Ibașfalăul săŭ însușĭ Vlădica Armenilor supușĭ Papeĭ.

Drumul trece înnapoĭ cursul lat și lin al Tîrnaveĭ-Marĭ, care merge în sus, îngustîndu-se. În satul care poartă pe tăblița din capăt numele unguresc de Holdvilág, Romîniĭ s'aŭ așezat de mult prefăcîndu-l tot maĭ tare într'un Hoghilag de cucerire: supt această formă l-am aflat într'o notiță din 1732 pe una din cărțile de la Ibașfalăŭ, mulțămită «finuluĭ Andreiŭ, ficĭorul luĭ Comșe și soțieĭ sale Petcăĭ», cari aŭ ajutat cu zece «florințĭ ungureștĭ» la cumpărarea eĭ.

După un lung drum printre dealurĭ tot maĭ

încurcate și maĭ bine acoperite cu pădurĭ, străbatem satul «Danos», care e Daneşul nostru, maĭ mult romănesc. Aicĭ se vede lesne cît de mult am înnaintat. După şirurile caselor săseştĭ cu podoabele de tencuială obişnuită se văd alte locuințe în aceiaşĭ uliță de căpetenie, tot aşa de marĭ şi de bune, cu zidul lor de piatră şi coperişul lor de țigle nouă, dar care poartă într'o firidă a triunghiuluĭ de sus crucea noastră, cu o singură ramură în lat saŭ cu două, văpsită în toate chipurile şi purtînd la mijloc o aureolă de altă coloare. Astfel de gospodăriĭ triumfătoare, care merg pănă departe, şi le fac ceĭ ce lucrează în America, de unde trimet banĭ necontenit, saŭ se întorc eĭ înşiĭ pe la neveste, aducînd o însemnată agonisită, ce-ĭ pune într'un rînd cu Saşiĭ. Iar lîngă aceste case-model, la care se lucrează şi acum, vechea viață a sătenilor noştri se vede în acele nenorocite adăposturĭ acoperite cu mițe de stuh care mărgenesc stradele înguste şi întortochiate ce suie la deal, spre biserică.

După Daneş, dincolo de un deal înnalt şi greŭ, te afli pe buza de sus a unuĭ circ prins din toate părțile de înnălțimĭ învălmăşite, sămănate cu copacĭ răzlețĭ saŭ îmbrăcate cu pădure. La capătul uneĭ strîmtorĭ aĭ de-odată în față Sighişoara, unul din centrele marĭ ale Săsimiĭ.

C. Sighișoara.

Nicĭ-unul nu se poate asămăna cu dînsa ca frumuseță a orînduiriĭ, ca păstrare bună a stradelor și caselor de odinioară, ca liniște și curățenie în împrejurările de astăzĭ. Copacĭ deșĭ sămănațĭ cu coperișurĭ roșiĭ de țigle suie un deal ca o căpățînă de zahăr. Treĭ turnurĭ marĭ de bisericĭ străpung mulțimea caselor vechĭ, iar sus de tot pe vîrful țuguiuluĭ împădurit stă o biserică medievală, cinchită fricos, cu un turnuleț ce cutează abia să privească. Intri peste un pod cu obișnuitele taxe de trecere și de «floașter», te înfunzĭ din dosul culmiĭ aceleia a cetățiĭ, printre casele curate ale unor «Maierĭ», aĭ la dreapta o biserică românească, și ea din alte vremurĭ, și se răsfiră acum în toate părțile ulicioare de tot strîmte, în care oameniĭ se lipesc de părete cînd trece cu sunet și răsunet cupeaua de Ibașfalăŭ cu ifosul unuĭ echipagiu de Vlădică armenesc. Casele, marĭ, păstrează toată înfățișarea înnalteĭ lor vechimĭ, în coperișurile clădite foarte sus, în ferestile micĭ, în bolțile de poartă și în umbroasele curțĭ pietruite. Din toate părțile scările de piatră duc la cetate, ca în orașele Italieĭ saŭ ale Dalmațieĭ, săpate în stîncă. Apoĭ, cînd te-aĭ descurcat din hudicioarele bătrîne ale acestuĭ Nürnberg săsesc, te aflĭ într'o stradă largă, cu case modernisate, cu prăvăliĭ strălucitoare, care taie în-

treg orașul, încheindu-se de o parte în buruienele de către gară, iar de alta într'una din cele mai frumoase piețe din Ardeal. De aici începe suișul de căpetenie către biserica în care se făcea odată slujba catolică, apoi către gimnasiul Sașilor și casa nouă a comitatului.

Sighișoara, încunjurată de fabrici, se ține mai mult din negoțul cu Secuimea, care se înfundă pe apa Tîrnavei-Mari până la Odorheiŭ și până în munții Moldovei. Acest negoț e destul de însemnat pentru ca să-i poată da înflorirea ei de astăzi. Nici-un semn de decădere nu se vede aici, și e ca un fel de tinerețǎ sigură de viitor în acele curate clădiri ale vechimii strînse pe coasta dealului, în strădițele înguste și întortochiate.

Ea nici n'a avut să sufere cît surorile ei din alte Ținuturi săsești. Drumul mare al oștilor nu trecea pe aici și primejdia nu s'a abătut dese ori asupra cetății, care, de alminterea, avea tot ce trebuie pentru a o putea răspinge. De aceia în trecutul acestui oraș e mult mai puțină tragedie decît în al celorlalte, dar și cu mult mai puțin interes.

Numele săsesc al Sighișoarei e «Schässburg», cetatea «Schäss»; Ungurii îi zic Segesvár, «cetatea Seges». «Sighișoara» românească nu pare a fi luată de la vre-una din aceste numiri străine, și pare că-ți vine a crede că ea pornește de la vre-un Sebeș, Segheș. Oricum, Romînii aŭ fost

totdeauna aicĭ, şi astăzĭ, fără să poată însemna mare lucru într'un aşa de strîns şi înfloritor oraş săsesc, eĭ nu sînt un element de despreţuit, căcĭ întrec mia. Biserica pare să fie veche, maĭ veche decît 1808, data de pe faţadă, şi poate chiar decît 1796, cea scrisă în jurul turnuluĭ. E clădită după datina de architectură cea bună, cu abside la strănĭ şi la altar, şi face cea maĭ bună impresie. Comunitatea e neunită, Uniţiĭ făcînd parte maĭ ales din «inteligenţă». În cetate chiar staŭ protopopul şi un avocat.

Mă întorc cu trenul de noapte la Blaj.

*

A doua zi fac înnapoĭ drumul spre Teiuş, în lumina veselă a soareluĭ de Octombre, care pare să vestească o adevărată «vară de Sîmedru». Blajul se desfăşură foarte frumos din vîrful dealurilor, cu biserica Mitropolieĭ în frunte şi multele case ce se risipesc pănă la şesul unde Tîrnavele-şĭ unesc argintul în verdeaţa întinsă, înviorată de ploĭ. Ciufudul, Tiurul se ivesc albe pe dealurile de peste apă, iar dincoace o cruce mare de lemn negru arată locul unde furcile aŭ purtat în bătaia vîntuluĭ trupurile spînzuraţilor de la 1848, pe care-ĭ pomeneşte astăzĭ semnul creştinesc al răscumpărăriĭ şi păciĭ.

Pe drumul zbicit de soare trec Moţĭ săracĭ cari vin să incarce bucate supt covergile lor marĭ, albe, Mărginenĭ din Tilişca, ce ajung prin

Porturi din Teiuș.

aceste locurĭ depărtate, unde însă tot aĭ lor țin crîșmele și arendele, pentru a strînge de pe la case țoalele pe care le spală apoĭ la eĭ, în apa de munte și le aduc albe acelor ce li le-aŭ încredințat cu acea siguranță fără înscris ce domnește în toate legăturile dintre țeranĭ; Ungurĭ cară pietre pe sama șoselelor.

Casele de stuh ale celor două sate trec răpede, și îndată sîntem la mărețul pod întins peste Murăș, de unde apoĭ Teiușul e aproape.

În satul grăniceresc, pe care locuitoriĭ, urmașĭ aĭ husarilor de odinioară, îl numesc Teuș saŭ chiar *Tiuș*, merg, cu prietenul Bunea, să vedem biserica românească. Un turn greoiŭ e alipit la o bisericuță cu un caracter vădit de vechime. A clădit-o, cum spune o inscripție grosolană, în cirilice cursive, un Raț Mihali, dintre aceĭ locuitorĭ din Șiria Crișurilor, nemeșĭ ungurĭ-ceĭ maĭ mulțĭ, cari aŭ fost adușĭ aicĭ pe la 1660 și aŭ făcut din Teiuș un sat mare, un «oraș» cum i s'a zis până dăunăzĭ. Zugrăveala frumoasă e din 1790, și pare a fi fost plătită de ceĭ doĭ ctitorĭ în haine de negustorĭ cari se văd zugrăvițĭ pe părețĭ.

Ne abatem și pe la biserica catolică, înnălțată de Corvinul nostru, pe acest pămînt de biruință care a fost moșia sa. Samănă bine cu bisericile luĭ Ștefan-cel-Mare și ale urmașilor luĭ; numaĭ cît păreții de bolovanĭ sînt maĭ înnalțĭ și

cu totul lipsiţĭ de podoabe, iar turnul e pus într'o parte, răzimîndu-se şi pe clădirile văruite în care locuieşte astăzĭ preotul. Inscripţia gotică de pe uşa cea mare de intrare poartă, supt corbul familieĭ, însemnarea că Ioan din Inidoara, guvernator al regatuluĭ Ungarieĭ, a făcut biserica la anul 1449.

CARTEA A XII-A.

AIUDUL, TURDA ȘI CLUJUL.

I.

Aiudul.

De la Teiuş la Aiud e maĭ mult o primblare decît un drum. O facem în trăsura uşoară cu calul cochet a Secuiuluĭ nedormit care m'a adus şi la Blaj.

În stînga, Munţiĭ Apusenĭ se desfăşură albaştri supt albastrul ceruluĭ. Din această parte nu se văd satele, care se află dincolo de cea d'intăiŭ linie a înnălţimilor: Stremţul şi, maĭ în fund, Geoagiul. În dreapta se mlădie printre tufişurĭ şi copacĭ Murăşul, care scînteie din loc în loc, în făşiĭ largĭ, albe. Pe dealurile de pe malul cellalt şi chiar pe valea de dincoace se coboară sate care poartă nume ungureştĭ, dar n'aŭ astăzĭ decît locuitorĭ *romînĭ*: Mişcreacul, Beldiul şi altele. Ţarinele se desfăşură scrijelate de arăturĭ proaspete: în ele aĭ noştri aŭ înfipt mănuncheşul de spice din recolta trecută care a stat până atuncĭ, pentru binecuvîntare, la biserică.

Drumul, foarte puțin cercetat, suie și coboară dealurĭ, până ce în sfîrșit, unde stă să maĭ înceapă încă unul, se văd cîteva clădirĭ marĭ și pe margenea viilor trec femeĭ în rochiĭ de oraș și soldațĭ. Acolo e Aiudul.

Pentru Unguriĭ din Ardeal, «Nagy-Enyedul» e un loc față de care eĭ aŭ o evlavie deosebită. E un centru curat unguresc, aproape fără Sașĭ și Romînĭ, cari în adevăratul oraș aŭ abia cîteva familiĭ din «inteligență». Aicĭ într'o clădire uriașă se află Colegiul lor, creațiune a luĭ Bethlen calvinul cel învierșunat, Colegiu vestit până departe pentru bogăția luĭ de șepte milioane și păstrat cu scumpătate numaĭ pentru copiiĭ de Ungurĭ. O zidire maĭ mică adăpostește școala secundară de fete, pe lîngă care maĭ este o preparandie, fără a vorbi de multe școlĭ primare. Zidurĭ vechĭ, cu frumoase bastioane împodobite, o biserică mare, trecută la slujba calvină, daŭ un caracter de nobleță istorică piețiĭ foarte întinse, de unde pleacă strade drepte, cu case îngrijite și bine potrivite laolaltă. Aiudul se ține cu lucrul meșterilor săĭ și cu negoțul vinurilor ce se fac pretutindenĭ în jurul săŭ, până la munte în sus, iar în jos până la dealurile Tîrnavelor, golite de filoxeră. Pe acest timp, drumurile sînt cuprinse de carăle româneștĭ și secuieștĭ care duc în toate părțile marile butoaie pline.

Rostul nostru se incheie aicĭ în cele vre-o 250 de familiĭ (1500 de suflete), care din rîndașĭ

şi slugĭ ale Ungurilor din oraş s'aŭ prefăcut în locuitorĭ obişnuiţĭ aĭ suburbiilor. Eĭ aŭ, de pe la 1700 încă, o bisericuţă de lemn cu zugrăvelile şterse, adusă aicĭ de la Aiudul-de-sus saŭ Felaiud. Un protopop unit stă aicĭ numaĭ pentru că centrul e maĭ mare, iar nu pentru însemnătatea bisericiĭ saŭ numărul credincioşilor. Cel de astăzĭ, păr. Maior, ştie a-şĭ ţine locul cu demnitate, dar la sosirea luĭ elementul cel maĭ turbat şovinist, eleviĭ Colegiuluĭ, l-aŭ primit cu cîntece de aţîţare supt ferestĭ. De şi aĭ noştri se înmulţesc maĭ mult decît străiniĭ, aicĭ nu vom putea birui, fără îndoială, nicĭ-odată.

*

Întrebuinţez sara pentru a merge, cale de treĭ şferturĭ de ceas, la mănăstioara din satul, curat romănesc, al Mijineĭ.

Trăsura de piaţă a unuĭ Secuiŭ mă duce pe un drum care taie maĭ departe pe acela ce uneşte Cîmpeniĭ cu Turda. Trecem întăiŭ prin Felaiud, cu biserica luĭ nouă, de zid. Aicĭ Romîniĭ sînt de treĭ orĭ cit Unguriĭ ; fiecare naţie stînd de o parte, cu legea şi datinile sale deosebite. Aĭ noştri nu poartă nicĭ-odată pălăriuţa, cusuturile cu găitane, hainele strîmte şi scurte ale vecinilor lor; nicĭ-odată nu s'a pomenit căsătorie saŭ măcar dragoste între uniĭ şi alţiĭ.

Drumul, mîndru şi sălbatec, se alipeşte către Munţiĭ Apusenĭ. De-a lungul uneĭ *văĭ* săltăreţe,

supt un deluleț cu biserica albă a neuniților, se desfășură satul în lung ca și Geoagiul, foarte multă vreme. După ce-l mîntuĭ în sfîrșit, lașĭ drumul pe supt sălciĭ și, trecînd apa, intri în livada de prunĭ a mănăstiriĭ.

La intrare se vede o mare poartă dărăpănată și ceva urme de ziduri. Biserica e de tot mică: un turnuleț de lemn într'un acoperiș înnalt se ridică peste zidurile scunde și groase. În zădar scotocim prin năuntru la lumina făcliilor: nu iese la iveală alt ceva decît foĭ răzlețe din Cazania luĭ Varlaam și o icoană făcută în veacul al XVIII-lea supt un egumen care se numește, după moda sîrbească, Sofronie Pavlovicĭ. După dărîmarea de către cătane, la porunca Guvernuluĭ, în aniĭ 1760, bisericuța a intrat în stăpînirea Uniților, cari sînt în sat vre-o treĭzecĭ de familiĭ. Din banul lor s'a făcut zugrăveală la catapiteazmă, după datina veche, la 1855.

II.

Mirăslăul.

Lîngă Aiud s'a îngropat mărirea luĭ Mihaĭ Viteazul, aĭ căruĭ pîrcălabĭ aŭ poruncit acum treĭ sute de anĭ și din această cetate cu zidurile rupte. În sura dimineață posomorîtă, plec spre locul hotărîriĭ nenorocite, spre Mirăslăul blestemat unde ne-a răpus viclenia și trădarea.

De la casarma honvezilor patrioticĭ, drumul pornește în sus, pe lîngă prăpastia unde Murășul revărsat obișnuiește a-șĭ scurge apele noroioase, pe lîngă rîpa «Murășuluĭ mort». Aicĭ și până în fundul zărilor, unde par că se îmbină dealurile din dreapta cu cele din stînga într'un fruntariŭ albastru învăscut în negurĭ ușoare, se întind cucuruzele Aiudenilor și ale țerănimiĭ din satele vecine. Tot șesul e prins de movilițele de știulețĭ, care par niște vechĭ trofeie mucede.

Înnălțimile din stînga, care cad în prăvălișurĭ blînde, poartă pădurĭ încă întregĭ; în margenea lor nu se oploșesc sate, ci numaĭ departe peste linia culmilor zace Lopadea-Românească. La dreapta, din potrivă, sătulețe cu case albe și roșiĭ se cucuie pe vîrfurile maĭ joase: Păgida întăiŭ, apoĭ Gînbașul. Între dînsele și cîmpul de cucuruz vested, Murășul curge supt sălciĭ, nevăzut, ascuns, ca primejdia care pîndia în aceste locurĭ oastea noastră.

Pe acest loc oblu din margenea Aiuduluĭ a desfășurat Mihaĭ-Vodă cea maĭ frumoasă din oștile sale în acea zi de Septembre 1600. Aicĭ a stat el ceasurĭ întregĭ adăstînd ciocnirea unuĭ dușman care-l umplea de cea maĭ sălbatecă mînie, pentru că în rîndurile ostașilor din față eraŭ nobiliĭ Ardealuluĭ cari-șĭ călcaseră jurămîntul și generalul Împăratuluĭ creștin pe care-l slujise cu credință și de la care aștepta întărirea situațieĭ sale.

Două rîpe taie drumul, una care e abia un fald în mijlocul cîmpieĭ, iar cealaltă ruptă adînc în ţerna hrănitoare. Şerpuirĭ de apă săracă se tîresc prin ele. Din cerul sur pică stropĭ rarĭ îngheţaţĭ, ca nişte lacrimĭ de durere, uitate din acele vremurĭ.

În faţă, namila din dreapta şi cea din stînga, în căderea lor înceată, lasă loc pentru o linie de copacĭ, bine desfăşurată. În dosul lor se ascunde satul Decĭa. Iar la stînga, într'o înfundătură a dealurilor se ivesc case, dintre care două marĭ iese în frunte: galbena şcoală de Stat şi clădirea cochetă unde stă supt viĭ notarul acestor sate. Către grămăgioara de case se duc ţeranĭ în haine strîmte şi scurte, cu micĭ mintene albastre, şi femeĭ frumoase, cu rochiĭ înfoiate. Aceştia sînt Secuĭ, din cari se alcătuieşte jumătatea neromănească a satuluĭ. Eĭ îl numesc Miriszló, pe cînd aĭ noştri îĭ zic Mirăslăul, Nirăslăul. În margenea drumuluĭ şi a căiĭ ferate un stîlp de piatră din 1900, fără cruce, înlocuită printr'o măciucă cu spinĭ, spune în ungureşte cu mult bielşug de amănunte cum a fost doborît aice grozavul «Mihály Vajda».

El însuşĭ, Mihaĭ al nostru, se gîndia să puie o cruce de pomenire, în amintirea biruinţiĭ sale, în acea clipă de avînt cînd, pe de-asupra rîpeĭ, el se răpezi asupra «cîneluĭ de Italian» care i se părea că fuge, asupra luĭ Basta trădătorul.

Dar ştiinţa învăţată a acestuia învinse geniul înnăscut al viteazuluĭ romîn. Oastea Voevoduluĭ peri supt dealurĭ saŭ se pierdu în strîmtorĭ, iar el trecu Murăşul, fugar. Şi astăzĭ numele de «şeaua» luĭ Mihaĭ arată unde a fost întăiul luĭ adăpost de învins.

Astfel se pierdu în muntele Apusuluĭ mărirea noastră. Două sute de anĭ ea rătăci ca o stafie sîngeroasă printre săraciĭ Moţĭ din ţara culmilor. Şi într'o zi tovarăşa luĭ Mihaĭ mînâ la marile răzbunărĭ sălbatece pe ţeraniĭ luĭ Horea din 1784, pe aĭ luĭ Avram Iancu din 1848 înnaintea cărora a tremurat acest Aiud unguresc, trofeul cel adevărat înfipt pe ruinele puteriĭ noastre în Ardeal.

III.

Spre Turda.

Prin sate ungureştĭ, secuieştĭ şi româneştĭ, unde neamurile-şĭ staŭ faţă în faţă, un drum de ţară duce pe la Trăscăul Ungurilor la Turda. Luăm însă trenul din valea Murăşuluĭ, care strămută maĭ răpede de la locul înfrîngeriĭ prin viclenie a luĭ Mihaĭ la acela al peiriĭ luĭ silnice, prin trădare.

Calea ferată urmează un timp linia Murăşuluĭ ce se furişează din a dreapta, în partea cu sate maĭ puţine. Încă odată răsare monumentul alb

al celor pentru cari s'a cîştigat biruința de la Mirăslăŭ; de şi a fost ridicat abia la 1900 de patriotica societate istorică din Alba-Iulia, care va pomeni de sigur maĭ tărziŭ şi cîmpiile de la Şelimbăr şi Goroslăŭ, unde aŭ fost nimiciți Ungurii, el începe a se păta de stricăciune: opera şovinismuluĭ nu apare trainică în acest simbol.

Şi maĭ departe rămîne în dreapta Murăşul, care nu se iveşte însă nicĭ-odată. Sate amestecate, în care aĭ noştri se luptă cu vechĭ Secuĭ cari se zic Ungurĭ, se înfățişează tot din a stînga, cu cîte două bisericĭ dintre care una are crucea răbdăriĭ, iar cealaltă globul calvin, ca un măr de gîlceavă. Trecem chiar prin marginea Deciĭ, şi ea un sat de două limbĭ şi de două legĭ, dintre care nicĭ-una nu se lasă învinsă, cu toate că pretutindenĭ trebuie să se însemne o maĭ răpede sporire a noastră. Pe drumul îngust de peste dealurĭ trec țeranĭ în scurteice albastre, scurte în carĭ recunoştĭ numaĭ cu greutate pe Romînĭ dintre Secuiĭ acestuĭ Scaun al Arieşuluĭ, înnaintațĭ pănă aice, ca o urmare a vechilor sate ungureştĭ de la Murăş, mîncate de noĭ în cea maĭ mare parte pănă astăzĭ. Între drumeţiĭ cu traista în spinare, văd pe cîțĭva cari mi-aŭ ieşit în cale şi pe drumul Mirăslăuluĭ: treĭ băietanĭ cu fața albă, slabă, şi lungile căciulĭ țuguiate, cari sînt iconarĭ, ce vin tocmaĭ de la Nicola Gherleĭ, unde iarăşĭ a fost mănăstire.

Precum pe Murăş în sus este un Geoagiŭ-de-sus răspunzînd celuĭ de jos, care se află departe, tocmaĭ în părţile Orăştieĭ, astfel tocmaĭ aicĭ un Vinţ-de-sus, romănesc la obîrşie (satul Vinţuluĭ; cf. judeţul Mehedinţuluĭ), răspunde celuĭ de jos din preajma Bălgraduluĭ. Locuitoriĭ sînt iarăşĭ amestecaţĭ şi, pe cînd o mare biserică străină iese mîndră la drum, micuţul nostru loc de închinare se dă în lăturĭ încă.

La Vereşmortul romănesc, peste apă, se înnalţă fabricĭ care fumegă. Trăsurĭ aşteaptă la gară şi lîngă dînsele căruciorul cu măgaruşul slab, care se vede obişnuit în aceste Ţinuturĭ, de la Aiud încoace. Nu lipseşte nicĭ Ţiganul cu pletele împărţite în şuviţe unse, şi neamul luĭ oropsit şi calic se tot întîmpină, şi pe stradele evreieştĭ ale Bălgraduluĭ, unde el e vizitiŭ adese orĭ, şi la Blaj, unde puradeiĭ se milogesc pe urma canonicilor şi nu pierd nicĭ-odată din vedere primblarea Mitropolituluĭ, şi în toate acestelalte locurĭ, aşezate pe unde aŭ fost din vechime «coşteiele», cu robĭ ţigăneştĭ, ale Crailor şi domnilor. Ţiganul rătăcitor e mult maĭ rar decît cel aşezat, trăind din strunirea cailor şi din înduioşarea sufletelor bune.

Cociardul, un loc mare, îşĭ trîmbiţă în forma luĭ ungurească însuşirea de a fi patriotic secuiesc: Székely-Kocsárd. După ce l-aĭ trecut, drumul strătaie un Ţinut de dealurĭ marĭ ro-

tunde, foarte roditoare de sigur în lutul lor moale, dar foarte golașe și destul de urîte. De la «Harasztos», Hărastăș (Romînĭ cam jumătate), o haltă în mijlocul acestuĭ vălmășag de culmĭ, trenul se întoarce lin spre altă vale, a Arieșuluĭ, acest fiŭ al munteluĭ Moților, care, crescut și înfrumusețat, se pierde în străinătate. Așa fac și atîția copiĭ omeneștĭ aĭ munților, tot așa de puținĭ credincioșĭ și recunoscătorĭ ca și dînsul, cari merg să îmbogățească Uugurimea de funcționarĭ și meșterĭ aĭ orașelor, alăturĭ cu Jidaniĭ schimbațĭ de nume!

IV.

Turda.

La Ghiriș e schimbare de tren: pe cînd linia cea mare se duce înnainte, către Cluj, o ramură apucă spre Turda. Fără nicĭ-o stație la mijloc, ne oprim supt munțiĭ înnalțĭ aĭ Apusuluĭ pe o cîmpie larg desfășurată care poartă în sine orașul ascuns al Ungurimiĭ Arieșuluĭ.

Cele două-treĭ trăsurĭ cu vizitiĭ țiganĭ care aŭ venit la gară, s'aŭ și dus cu mușteriiĭ ceĭ maĭ grabnicĭ. Pe jos decĭ, apucăm spre Arieșul puternic, al căruĭ vechiŭ pod de lemn, întunecos și negru, făcut la începutul veaculuĭ trecut, îșĭ deschide gura în față. E zi de tîrg, și din satele vecine, care sînt în cea maĭ mare parte curat româneștĭ, se strecoară prin acest pod o

mare mulțime gătită de țeranĭ în «căputurĭ» saŭ mintene vinete, de stofă de la oraș saŭ în haine de abà, de multe orĭ împodobită pe la mînecĭ saŭ pe laturĭ cu frumoase cusăturĭ negre și roșiĭ; aŭ căciulĭ marĭ peste plete desfășurate—întocmaĭ ca în Moldova — saŭ pălărioare mărunte cu vîrfurile răsfrînte orĭ, în sfîrșit, încă din timpul veriĭ, marĭ păláriĭ de paie cu fundul înnalt și margenile de pîlnie lăsate umbros asupra fețeĭ. «Buna-ziua» ni-o spun trecînd, în această mulțime ce se înnoiește necontenit, femeĭ întocmaĭ ca Moldovencele noastre, legate la cap cu șalurĭ și strînse în rochiĭ de tîrg. E o mare zarvă pretutindenĭ: uniĭ sînt bețĭ saŭ se fac și se leagă de trecătorĭ, alțiĭ se țin de vorbă prin cară; lîngă gura poduluĭ, un vînzător de băuturĭ țipă către clienții săĭ într'o românească frîntă și hodorogită de limba luĭ de Ungur; în colțurĭ cunoscuțiĭ se cinstesc cu acel vinars tare ale căruĭ urmărĭ se simt pe aice; un șchiop și-a dezgolit ciotul de picior, iar un orb cercetează casele pe rînd! Se văd și priveliștĭ neobișnuite: cîte un cojoc cusut numaĭ în florĭ bătătoare la ochĭ, iar omul tînăr care-l poartă are pe cap, în loc de căciulă saŭ de pălărie, un fel de fes lat și mic, ca în Dalmația, cusut foarte bogat cu mărgele de toate colorile.

Aceștĭ oaspețĭ aĭ tîrguluĭ se coboară spre podul vechiŭ, cu vinars și calicĭ, de pe o stradă mărgenită de căsuțe ungureștĭ lipite strîns una

de alta. Din ea se desface la stînga un fel de bulevard, maĭ mult gol, pe cînd la dreapta un drum maĭ larg, foarte cotit, cu clădirĭ tot maĭ marĭ, duce spre piaţă, unde fierbe încă lupta vînzărilor şi cumpărărilor, fără Jidanĭ, cari-şĭ ţin astăzĭ Sîmbăta, cu multă durere pentru atîta cîştig ce pierd, în folosul negustorimiĭ ungureştĭ.

Această piaţă mare, de case înnalte, în stil de Budapesta, are în fund o ciudată împărechere de zidirĭ. Către noĭ vine o biserică neagră, fără turn, beteagă, sprijinindu-şĭ bătrîneţele pe contraforturĭ, cotlită de întunerecul pe care l-aŭ lăsat veacurile: aceia e biserica romano-catolică. Iar în dosul eĭ vine o fantastică clădire cu faţa de rozete ce poartă ţumburucurĭ roşiĭ în mijlocul lor, cu planurĭ deosebite ce se strică, amestecîndu-se şi cu podoabe neobişnuite, de liniĭ întortochiate, care par o scrisoare jidovească: aceasta e *reduta* orăşenească, pentru represintaţiĭ şi petrecerĭ. Biserica a fost înnălţată în vechile timpurĭ cinstite, cînd în această piaţă de astăzĭ era cetatea Turdeĭ, locuită de Saşiĭ cari-ĭ ziceaŭ Thorenburg, iar reduta a făcut-o, în aceste zile ale noastre, cînd Turda e cetăţuia puternică a naţionalismuluĭ maghiar celuĭ maĭ necruţător, un «genial» architect din Budapesta, de religie indiferentă, care şi-a arătat vitejia în cel maĭ frumos stil secesionist.

De la această piaţă în sus, o altă stradă urcă

spre munte şi spre acea «Cheie a Turziĭ», vestită în lume, care muşcă, într'o tăietură ce se vede de departe, linia dreaptă a dealurilor din zare, spre Munțiĭ apuseni.

În această Turdă a multor case neorînduite şi a multor strade prăfoase şi tinoase staŭ peste 10.000 de străinĭ. Aceasta înseamnă Ungurĭ, căcĭ în acest oraş Evreiĭ sînt mult maĭ puţinĭ decît aiurea şi din Săsimea de pe vremurĭ aŭ rămas numaĭ cîteva familiĭ pierdute în jurul uneĭ bisericĭ necercetate. Simţindu-se aşa de mulţĭ şi de curaţĭ, Unguriĭ de aicĭ sînt deosebit de înflăcăraţĭ, şi ne maĭ aducem aminte de acea noapte a glorieĭ lor cînd voiniciĭ din tejghele şi prăvăliĭ aŭ dărîmat cu pietre casa avocatuluĭ Ioan Raţiŭ, care îndrăznise a merge la Viena cu o deputaţie menită să arăte Împăratuluĭ-Rege printr'un memoriu cumpătat că supuşiĭ săĭ romînĭ din Ardeal şi din Ungaria n'aŭ viaţa cea maĭ plăcută cu putinţă.

Bătrînul Raţiŭ s'a strămutat la Sibiiŭ, dar, spre marea durere a «patrioţilor» din Turda, el n'a luat cu dînsul şi Valahimea din nobilul oraş fără apă, fără lumină, şi aproape fără strade. Sînt vre-o 2.500 de Romînĭ în Turda, vechĭ Turdenĭ de baştină saŭ elemente sosite maĭ de curînd din satele încunjurătoare. Cea maĭ veche biserică a lor se află la deal, către Cheĭ, şi pare a fi fost clădită încă înnainte de 1700, pe rui-

nele vre-unuĭ şopron de lemn, şi maĭ bătrîn. Ea are strănĭ de la 1722 şi unele icoane de pe aceiaşĭ vreme. Astăzĭ ea slujeşte pentru parochia unită a Turziĭ-de-sus; dar credincioşiĭ eĭ, maĭ mult meşterĭ, cari obişnuiaŭ a scrie ungureşte, pe darurile ce aduceaŭ, încă de pe la 1800, s'aŭ topit în mare parte între Ungurĭ. Aceştia li puteaŭ da neveste potrivite cu starea lor, pe cînd Romînimea n'avea decît fetele satelor, prea jos puse pentru asemenea încuscrirĭ. Astfel, prin femeĭ maĭ ales, eĭ s'aŭ pierdut pentru neam, care, de alminterea, n'a suferit prea mult prin înstrăinarea lor.

Biserica ortodoxă, strămutată de maĭ în sus, unde fusese trăsnită, şi noua biserică unită, făcută şi înzestrată de canonicul Vasile Raţiŭ, din familia luptătoruluĭ naţional bătut cu bolovanĭ, se află aproape una de alta, pe strade neîngrijite ca ale unuĭ sat şi în margenea uneĭ rîpe cu malul înnalt, în care se aruncă toate murdăriile. Acesta e locul pe care Primăria de meşterĭ ungurĭ îl lasă să putrezească în neîngrijire. Dar din această sărăcie părăsită se ridică pe încetul oamenĭ înnaintea cărora ceĭ din cetate trebuie să-şĭ iea pălăria. Romîniĭ aŭ în Turda vrăjmaşă avocaţĭ şi chiar o bancă, «Arieşana». Biserica luĭ Vasile Raţiŭ stăpîneşte chiar pămînt, şi are clădirĭ în cetate.

Colonia noastră din Turda avea speranţe marĭ

prin aniĭ 1860, aĭ absolutismuluĭ austriac. Cu gîndul la cetatea romană ce a fost colo la dreapta pe deal şi ale căruĭ apeducte se arată departe în sus, către Cheĭ, «inteligenţa» se încălzia de amintirĭ romane şi botezase chiar «pratul luĭ Traian» o parte din cîmpia încunjurătoare. Tot atuncĭ steagurĭ tricolore se purtaŭ, maĭ mult pentru viitor decît pentru trecut, la pădurea zisă «a luĭ Mihaĭ», pentru că lîngă dînsa a fost răpusă viaţa viteazuluĭ nostru celuĭ mare. Tocmaĭ spre locul unde s'a întîmplat peirea luĭ năprasnică, atuncea cînd un noŭ viitor părea că va răsări pentru noĭ, chiar şi după Mirăslăŭ, din faptele sale, — mă îndrept acuma.

V.

Împrejurimile Turziĭ.

Cum ieşĭ din oraş prin podul cel lung de lemn, cîmpia se rotunzeşte între Munţiĭ apusenĭ şi dealurile de peste Arieş. E o mare întindere de bogăţie lină, pe care însă acum toate roadele pămîntuluĭ s'aŭ vestejit şi aŭ fost culese. Satele, amestecate, de Romînĭ şi Ungurĭ, ca Mischiul, nu se văd. Satul Cristişuluĭ, din stînga, se ascunde şi el între copacĭ. O pepinieră a Statuluĭ ţipă firme marĭ ungureştĭ pe marginea aceia a drumuluĭ. Pe şoseaua cea mare şi nouă a Mocanilor, care prin păreţĭ tăiaţĭ în stînca tare duce

la şirul de sate, curat româneştĭ, Ocolişul, Sălciua, Lupşele, Bistra, la Ofenbaia minelor de aur şi la Cîmpenĭ, nu se maĭ poartă nimenĭ în această după-amiazi obosită a tîrguluĭ. Trăsura evreiască, dusă de un Ţigan, trece iute peste întinderea pustie.

Lîngă nişte căsuţe grosolane, o cruce e înfiptă lîngă cale. Pe ea se ceteşte că un Romîn, un preot, tatăl avocatuluĭ Valeriu Moldovan, a cumpărat moşioara, «tabla» d'imprejur. Pentru atîta lucru e prea mult o mare cruce de piatră. Ea ţinteşte la o altă pomenire, cu mult maĭ mare.

Aicĭ acum treĭ sute de anĭ era o tabără, cu două căpeteniĭ şi două jurăminte de credinţă. Într'o dimineaţă limpede de August, într'o Duminecă din anul 1601, un om care se ridicase abia, printr'un ultim avînt mare de vitejie, din cele maĭ cumplite nenorocirĭ, un Domn care n'avea ţară, un căpitan care n'avea altă oaste decît lefegiĭ străinĭ, un soţ şi un tată care nu maĭ ştia dacă în depărtatul Făgăraş maĭ trăiesc părăsiţiĭ săĭ, se gîndia la o cale de întors, mîntuitoare şi răzbunătoare, către depărtatele văĭ ale Carpaţilor. Tălhăreşte, o ceată de ostaşĭ veni să-l prindă din porunca soţuluĭ său de arme, aceluia cu care abia cîştigase o mare biruinţă asupra Ungurilor Ardealuluĭ, pentru Împăratul creştin. El se împotrivi, dar topoarele-l tocară. Capul fu zvîrlit pe miriştile strivite ale acesteĭ cîmpiĭ, şi pe acelaşĭ giulgiŭ de aur aspru

pe care sîngele luï scump îl păta de purpură împărătească, i-a stat trupul, dat în vileag fricoşilor şi mişeilor. Apoï prietenï, creştinï şi Romînï spălară aceste rămăşiţe pîngărite de cruzimea neomenoasă şi păgînă a trădătorilor, le spălară, spune poporul, cu multe lacrimï, la fîntîna ce se zice pentru aceia pănă astăzï «a plîngerilor» şi tot aicea înfăşurară în marame albe capul, poruncitor peste soarta multor oamenï, care fu aşezat cu cinste în mănăstirea de odihnă a părinteluï şi strămoşilor luï. Aicï s'a prăpădit pentru viitorul Ungurilor, dar prin armă vîndută, Vodă Mihaï al nostru, care ni-a dat Ardealul.

*

Pe cealaltă ieşire apucăm spre sară drumul Cheilor către satele de munte, cele treï Petridurï, care păstrează cărţile şi icoanele încă uneï mănăstirï dărîmate, în care în preajma Turziï locuiaŭ călugărï de-aï noştri încă în ziua aceia a prohoduluï tăinuit pentru Craiul Mihaï cel Viteaz.

Pănă la o vreme, pe drumul ce se înnalţă, trec într'una sătenï ce vin de la tîrg. Oamenii sînt nalţï, puternicï; pe umeriï largï, de supt căciula înnaltă, cad plete negre şi albe, adesea orï plete roşcate, care arată o depărtată obîrşie barbară, din timpurï care nu se maï pot desluşi. Şirurï de cară încărcate cu cocenï suie spre satele din fund.

La stînga, un drum lat apucă spre Sîndul care nu se vede. Maĭ departe Copandul, se răsfață ca o grădină, jos în valea prăpăstuită, sămănată cu colțĭ de stîncă ce par dărîmăturĭ de clădire bătrînă.

Copandul are și el o «cheie», un părete de stîncă săpată, care sprijine la dreapta zarea. Iar de ceastălaltă parte rîul din prăpastie se grăbește zgomotos spre despicătura cea mare a munteluĭ, spre Cheia Turziĭ, ruptă către Arieș. Un vînt aspru, foarte rece, vestește apropiarea lungiĭ strîmtorĭ de piatră, în care drumețul abia află o potecă îngustă, cînd de o parte, cînd de alta a rîulețuluĭ întunecat, pe cînd din îngusta dungă a ceruluĭ albastru amenință primejdia viforurilor ce îngheață, a sălbatecelor ploĭ de munte ce năvălesc și înneacă.

Dincolo de Cheie încep acum Petridurile. Cel de jos e unguresc; el se coboară în prăpastie. Din Petridul mijlociŭ, pe suișul dealuluĭ se văd cîteva case coperite cu stuh, bine clădite, maĭ bune înnuntru decît în afară, — gospodăriĭ de oamenĭ harnicĭ, înzestrațĭ cu ce li trebuie. În sfîrșit, după străbaterea în noapte a drumuluĭ pietros ce încunjură satul, sîntem la biserica nouă a Petriduluĭ-de-sus, care cuprinde icoane călugăreștĭ, cărțĭ muntene, încă din vremea luĭ Brîncoveanu, și chiar un manuscris slavon de la începutul veaculuĭ al XVII-lea. Un altul s'ar găsi la satul de munte vecin, Berchешul, unde a stat

iarăşĭ una din acele mănăstirĭ multe, cu ceteţĭ, cu caligrafĭ, cu zugravĭ şi dascălĭ, cari daŭ un trecut bogat şi îndelung culturiĭ noastre din Ardeal.

VI.

Clujul.

Cu acceleratul din Pesta, bucşit de Jidanĭ porcoşĭ cari se fac a dormi pentru a nu-ţĭ ceda locul unde staŭ tologiţĭ, trecem în noapte Ţinutul de dealurĭ urîte şi goale care duc spre rîul Someşuluĭ. Ne oprim la gara cea mare a Clujuluĭ, a Capitaleĭ Ungurilor din Ardeal. Aceasta se vede şi de la gară, unde nişte băieţandri cu obrajiĭ străbătuţĭ de favorite înnaintează foarte obraznic, cu cilindrele în cap, pentru cine ştie ce demonstraţie în legătură cu trudele «coaliţieĭ».

*

Clujul a fost întăiŭ o colonie romană, vechea *Napoca*, din care n'a rămas decît vre-o piatră cu inscripţiĭ prinsă în zidurile maĭ nouă, — între altele la clădirile bisericiĭ româneştĭ unite. Apoı regiĭ ungurĭ aŭ ridicat un castel, şi harniciĭ Saşĭ, pricepuţĭ în meşteşugurĭ şi în negoţ, se aşezară în noul Klausenburg, «cetatea luĭ Klaus». Din trecutul lor, care a ţinut vre-o treĭ veacurĭ, a rămas marea biserică gotică, sprijinită pe un turn

înnalt și puternic, curățit astăzĭ de bătrîneța luĭ neagră. Din aceleașĭ vremurĭ de pașnică viață orășănească vine și cîte un bastion al zidurilor de mult sfărîmate, care se ivește umilit și trist din mijlocul atîtor case nouă.

De la început, Clujul, încunjurat de sate care aŭ fost odinioară ungureștĭ, dar pe care le-am războtezat pe încetul, a avut și Ungurĭ printre locuitoriĭ săĭ. Mediul unguresc al satelor i-a ajutat să învingă pe Sașiĭ puținĭ la număr. Limba lor ajunse încă din veacul al XVI-lea aceia în care se purtaŭ toate scrisele. În felul acesta, Ardealul, pentru care «orășean» era tot una cu Sas, ajunse să aibă o cetate a neamuluĭ și graiuluĭ unguresc.

De aceia toate stăpînirile ungureștĭ pe rînd aŭ iubit-o și ales-o între toate, pănă la peirea lor, cînd se făcu o Crăie ungurească strînsă în Ardeal și lipsită de o reședință istorică. Crăiasa Isabela, întoarsă din Polonia, se așeză în castelul vecin al Gilăuluĭ, unde astăzĭ Romîniĭ fac peste jumătate din poporația satuluĭ. Și dinastieĭ nouă a Báthoreștilor i-a plăcut de Cluj, și între toțĭ locuitoriĭ cetăților Ardealuluĭ Clujeniĭ aŭ iubit maĭ mult pe păcătosul de Sigismund Báthory. De aceia nicăirĭ n'a fost urîtă maĭ mult decît aicĭ stăpînirea romănească a luĭ Mihaĭ al nostru. Prin Cluj a fost scos apoĭ din Ardeal Basta, generalul împărătesc, care, după ce gonise pe Sigismund, răpusese și pe Mihaĭ. Craiul ungur a fost chemat cu dor și primit în triumf de orășenĭ

ca şi de boierinaşĭ, de trufaşa ciocoime sălbatecă din împrejurimĭ.

În veacul al XVII-lea, Clujul n'a fost cruțat de nenorocirile dese şi marĭ care s'aŭ abătut asupra Ardealuluĭ. Cînd ele se mîntuiră prin «pacea austriacă», oraşul era foarte scăzut şi sărăcit. Caracterul unguresc care-l ajutase în timpurĭ, îl păgubi pe urmă, căcĭ soarele strălucia acuma pentru Saşiĭ de neamul Împăratuluĭ. Spre Sibiiŭ mergea viața cea nouă, şi, pe cînd se desfăşura acolo toată pompa administrativă şi militară, oraşul din margenea Someşuluĭ îşĭ dormia ticna luĭ de amorțire, din care nicĭ nu nădăjduia poate să se ridice.

Nicăirĭ n'a zbucnit decĭ cu maĭ multă ură sălbatecă revoluția ungurească de la 1848. Aicĭ o plebe maĭ ticăloasă şi decît a Turdeĭ a prigonit, lovit şi spînzurat pe cine era împotriva uniriĭ Ardealuluĭ cu Ungaria. Episcopul blăjean Leményi a tremurat într'una din căsuțele acestuĭ lăcaş de patimĭ. Aicĭ s'a ținut maĭ tărziŭ, cînd Curtea se plecă înnaintea voințiĭ îndărătnice a Ungurilor, acea dietă care cu entusiasm a iscălit moartea Ardealuluĭ, contopit de acum înnainte cu vechea *Hungaria*, văpsită roşu, alb şi verde supt firma nouă de «Magyarország».

De atuncĭ Clujul, neputînd fi o capitală, a fost centrul viețiĭ de Stat din aceste părțĭ. An cu an a crescut prin năvala funcționarilor şi a

tuturor celor ce trăiesc din lefile lor, numărul locuitorilor, cari eraŭ, fireşte, din rîndurile poporuluĭ ales saŭ din ale neofiţilor cumpăraţĭ şi alintaţĭ de dînsul. An cu an s'aŭ ridicat în ţara unde sătenii atîtor locurĭ trăiesc încă viaţa barbară a celor maĭ depărtate şi nenorocite timpurĭ medievale, uriaşe clădirĭ de babilonică mîndrie şi de megalomanie americană. Cu sudoarea de sînge a ţerănimiĭ asuprite s'aŭ prins până sus, sus, în nouriĭ nebunieĭ, pietrele de la tribunale, de la şcolile marĭ şi micĭ: gimnasiĭ, preparandie de fete, de la atîtea alte palate ale oficiilor publice şi aşezămintelor. Societatea pentru răspîndirea culturiĭ maghiare în Ardeal, Emke, şi-a trîntit treĭ rîndurĭ cu nesfîrşit de multe fereştĭ, pe una din cele maĭ nouă şi maĭ frumoase strade. O Universitate, un «Museŭ Ardelean» s'aŭ îmbrăcat în marĭ clădirĭ fără gust, prin care mişună studenţimea cea maĭ încrezută, maĭ zgomotoasă şi maĭ sfădalnică, lucrînd cu gîtlejurile, cu piatra şi pumnul la îndeplinirea idealelor naţionale. Acel grandios palat american, care scînteie de lumină electrică, e centrul religieĭ eretice a Unitarilor din Ardeal, ce nu are maĭ mult de cît vre-o şeptezecĭ de miĭ de credincioşĭ, dar şi-a putut clădi, cu ajutoare din Anglia şi din America, o reşedinţă cum n'o are nicĭ-una din religiile ţeriĭ, cum n'o are un archiepiscop al Parisuluĭ. Se lucrează tocmaĭ, în acest oraş care nu cuprinde nicĭ cinzecĭ de miĭ de

locuitorĭ, la un teatru de proporțiĭ mărețe, pe fațada căruia se văd sus cară de bronz trase de caĭ cari aparțin fără îndoială cultuluĭ mosaic, așa sînt de șirețĭ și de leșinațĭ. În sfîrșit, în piață, care a păstrat maĭ mult decît alte părțĭ caracterul de vechime și de sărăcie, un mîndru Mateiaș Craiŭ, — casa Corvinuluĭ se arată alăturĭ — călărește între credincioșĭ cu coifurĭ barbare și avînturĭ obraznice, în cari aĭ recunoaște numaĭ cu greŭ pe vitejiĭ de rasă românească cari aŭ fost Bartolomeiŭ Drágffy, din neamul întemeietoruluĭ Moldoveĭ, și Pavel Kinizsy, din viță de cnez bănățean.

La toată această înnălțare a Clujuluĭ alăturĭ de funcționarĭ aŭ lucrat Jidaniĭ, cellalt sprijin al vicțiĭ maghiare nouă. Din vre-o cîteva sute de Evreĭ ce stăteaŭ, acum douăzecĭ de anĭ, ascunșĭ prin colțurĭ, astăzĭ sînt maĭ multe miĭ, și pe toate stradele cele marĭ eĭ iese la iveală cu favoritele lor aristocratice, cu burțile lor învingătoare, cu frumoasele firme care pomenesc numele galițiene de Herscovits, de Kohn, de Goldenberg, supt care se ascund modest atîtea inimĭ patriotice. Cele șese, șepte gazete, de un șovinism sublim, care iese aicĭ, hrănind spiritul național între calfele de prăvălie și Ovreiĭ tinerĭ de pe la Universitate, sînt scrise cu condeiŭ de Iudă.

Cînd mergĭ în vre-o Duminecă saŭ sărbătoare pe stradele largĭ, astăzĭ foarte bine pavate, ale Clujuluĭ, te încunjură o mulțime de universitarĭ

cu cilindre şi lungĭ havane, menite să-ţĭ spuie ce zestre sufletească zace în eĭ, o mulţime de flăcăĭ ungurĭ cu cizme marĭ şi de fetişcane şi femeĭ cu rochiĭ şi pieptănăturĭ care strălucesc de panglicĭ lungĭ roşiĭ, şi cu cizmuliţe de aceiaşĭ coloare aprinsă. Cîte un hleab de trăsură duce vre-un funcţionar în paradă, iar pe lîngă el fulgeră un echipaj cu haiducul înflorit pe capră, ducînd un gentleman maghiaro-engles înfăşurat în şapcă, în cojoc, bernevicĭ şi cizme roşiĭ-portocaliĭ, alese ca să-ţĭ vestească de departe cu ce desăvîrşire a tipuluĭ omenesc aĭ a face.

Aĭ crede, după aceasta, că într'o astfel de metropolă de funcţionarĭ, de Evreĭ şi de boierinaşĭ cusuţĭ în piele portocalie nu maĭ e loc şi pentru acel neam oropsit al Valahilor, a căruĭ limbă chiar e privită aicĭ ca o insultă şi o provocare pentru grandioasele urechĭ ale naţiuniĭ dominante.

Dar nu e aşa.

Pe lîngă Clujul acesta care pofteşte în prăvăliĭ jidoveşte, care bate din pintenĭ nemeşeşte, care-şĭ fumegă fumurile funcţionăreşte şi-şĭ zbiară zbieretele studenţeşte, maĭ este unul pe care-l afli şi către gară, cu toate silinţile de a goni din vileag căsuţele joase şi puţurile cu cumpănă, şi către munte, şi în toate laturile şi margenile celuĭlalt. Aicĭ stă Romînimea oropsită, trăind din economia cîmpuluĭ, din mînatul cailor, din

cărăușie, din slugărit, și chiar din micĭ meșteșugurĭ. De toțĭ, sînt până la 7.500 de oamenĭ.

Odată eĭ aveaŭ mulțĭ fruntașĭ pe cari-ĭ cruța saŭ îĭ sprijinia chiar absolutismul. În cetatea însășĭ se putuseră ridica două bisericĭ pentru cele două legĭ : cea neunită datează încă de prin aniĭ 1790, cînd negustoriĭ grecĭ din Companie căpătară în sfîrșit voia de a clădi un lăcaș de închinare în mijlocul orașuluĭ, poate și prin influența aceluĭ Romîn, om foarte capabil, care a fost pe atuncĭ scriitor de gramaticĭ și de cărticele pentru economie, corector de cărțĭ bisericeștĭ, vestit doctor de ochĭ și profesor de această ramură a medicineĭ la vechea Universitate a Clujuluĭ : Ioan Molnar de Müllersheim. Vlădica Bob a dăruit Uniților o bisericuță care datează de prin aniĭ 1800 și care, așezată chiar lîngă piață, se ascunde prudent în fundul uneĭ curțĭ marĭ. Prin aniĭ 1850-60 eraŭ mulțĭ Romînĭ printre funcționarĭ, și un vînt de credință sufla printre eĭ ; inteligența aceasta aflase, și razime în trecut, puind în Gilăŭ Scaunul pretinsuluĭ duce românesc Gelu, din timpul năvăliriĭ ungureștĭ. După înnălțarea însă a steaguluĭ constituțieĭ ungureștĭ, toate acestea s'aŭ risipit în vînt.

Totușĭ Clujul are doĭ protopopĭ. Unul din eĭ, păr. Elie Dăianu, scoate și o foaie, însuflețită de spiritul tînăr, «Răvașul», care-șĭ are procesele de presă, dar și-a păstrat până acum ferestile neatinse. E vorba chiar a se înnălța o mare bi-

serică unită din banii dăruiţi de harnicul bătrîn Havaşi Oăşanu. Se făgăduieşte pe atuncĭ şi o şcoală, în locul nevredniceĭ găinăriĭ cu o singură sală în care se căznesc cîţĭva copiĭ de săracĭ, lîngă odăĭ închiriate Jidanilor, pe cînd ceĭ maĭ mulţĭ şcolarĭ merg la multele şcolĭ primare ale Statuluĭ. Este şi o Bancă a noastră, în care însă din nenorocire aŭ izbucnit acum în urmă cele maĭ urîte dihoniĭ. Între avocaţiĭ din Cluj e şi unul din gineriĭ luĭ Ioan Raţiŭ şi d. Amos Frîncu, care conduce una din secţiile Asociaţieĭ. Pentru ca această «inteligenţă» românească să-şĭ poată îndeplini în adevăr misiunea, aşa de grea, într'un loc aşa de primejduit, ar trebui ca ea să se ţie strîns unită, într'o bună disciplină frăţească, şi să se ferească ca de foc de orĭce gîlcevĭ personale saŭ confesionale.

VII.

Imprejurimile Clujuluĭ.

Printre Unguriĭ cu cizme şi Unguroaicele cu panglicĭ roşiĭ vezĭ pe stradele Clujuluĭ, în număr cu mult maĭ mare, sătenĭ de-aĭ noştri din multele sate româneştĭ ale împrejurimiĭ. Bărbaţiĭ, oamenĭ nalţĭ, voinicĭ, cu faţa înfloritoare, poartă păláriĭ şi căciulĭ ca pe la Turda şi aceleaşĭ mintene albastre; peste dînsele eĭ îşĭ aruncă iarna strălucite mantiĭ lungĭ şi largĭ de abà cusută cu

şnururĭ negre şi verzĭ saŭ, maĭ obişnuit, sumane de un sur şters, de pe care se desfac, la cusăturĭ şi pe mînecĭ, floricele cusute din petecĭ roşiĭ şi verzĭ. Femeile poartă polcuţe, rochiĭ scurte şi barişurĭ de tîrg. Din vechĭ timpurĭ eĭ staŭ neamestecaţĭ în satele munteluĭ saŭ ale cîmpieĭ, orĭ înfruntă pe Ungurĭ în acelea pe care le împart cu dînşiĭ.

Am văzut treĭ din aceste sate.

Unul se chiamă Someşfalăŭ, fiindcă se află chiar lîngă apa Someşuluĭ, în margenea Clujuluĭ, de care nu se deosebeşte decît prin tină şi sărăcie. Odată eraŭ aice Ungurĭ, şi un Romîn ungurit din neamul Micul, Mycola, care-şĭ are şi mormintele aicĭ, a zidit pentru cultul catolic o frumoasă zidire gotică, prin meşterĭ clujenĭ. Apoĭ neamul «domnilor» s'a stîns cu un băiat de optsprezece anĭ, a căruĭ piatră de pomenire, cu stema ţapuluĭ, răsturnată în semn de stîngere, se vede pe zidurile bisericiĭ. Credincioşiĭ eĭ se împuţinară, şi astăzĭ un singur dascăl păzeşte mormintele. Uniţiĭ noştri aŭ căpătat de la stăpînul cel noŭ al moşieĭ voia de a sluji după ritul grecesc într'o capelă laterală. Calviniĭ aŭ în capul satuluĭ o bisericuţă cu turnul de lemn, şi tocmaĭ aşa avem şi noĭ o biserică neunită, unde ascult, între ţeraniĭ gătiţĭ de serbătoare, slujba de Duminecă. Din inscripţiile de pe pietrele din micul cimitir de aicĭ desluşesc răpede că la acest sătucel de pe So-

meş veniaŭ odată sicriele negustorilor «grecĭ» din Cluj, cărora nu li era încă îngăduit să-şĭ aibă biserica lor.

*

Cum ieşĭ din oraş pe cealaltă parte, se înnalţă un deal blînd, dar îndelung de suit. Între marĭ bolovanĭ rotunzĭ cari se scot din lutul săŭ, urcă drumul «mocănesc» ce duce la satele din sus. Pe el se căznesc cîteva căruţe care aduc cumpărăturĭ din oraş, şi una din femeile în haine ungureştĭ care le mînă, zbucneşte de-odată într'o lungă doină tristă, pe cînd vîntul aspru al culmilor te izbeşte în faţă şi-ţĭ furişează suflărĭ de frig.

În vîrf e satul Feleaculuĭ, acum risipit în vileagul vremilor rele, cu bietele sale coperişurĭ de stuh şi cu şubreziĭ păreţĭ de bîrne, pe cînd maĭ de demult pădurea-l ocrotia şi-l feria din toate părţile. Locuitoriĭ, numaĭ Romînĭ, cari se ţineaŭ de Cluj, aveaŭ sarcina de a păzi codrul, în mijlocul căruia se aşezaseră.

Spre acest adăpost a venit din cetate, pe vremea regeluĭ Matiaş un Grec pribeag, cu ştiinţă de Scripturĭ, care se zicea Vlădică. Oameniĭ se bucurară de venirea unuĭ păstor sufletesc aşa de deosebit prin învăţătura şi sfinţenia luĭ. Din toate părţile veniră la episcop doritoriĭ de a fi preoţĭ, cari primiaŭ de la dînsul şi cunoştinţa cîntărilor, a slujbeĭ, a scrisuluĭ chiar, şi binecuvîntarea arhierească. Din baniĭ cîştigaţĭ

de dînsul ca împărțitor de hirotonie, Vlădica-șĭ făcu aicĭ pe deal, în pădure, o biserică de piatră care se păstrează şi pănă acum.

N'are turn. În fațada triunghiulară se deschide o uşă cu arcurĭ sfărîmate; alta, maĭ frumos împodobită cu liniĭ întretăiate, se deschide în coastă, şi, după datina ce se vede şi la bisericile moldoveneştĭ din acest timp, pe acolo se făcea intrarea. Sus se taie nervùrĭ de boltă. Altarul, pentagonal, e mare, cu aceleaşĭ liniĭ arcuite de-asupra. Cele șese fereştĭ gotice se află toate pe laturea dreaptă, din cotro nu se poate răpezi vîntul, orînduire care se vede și aiurea în vechile bisericĭ.

Vlădicia Greculuĭ s'a urmat mult timp cu a preoților din sat, iar astăzĭ aceştia nu sînt nimic maĭ mult decît atîta.

*

Apusul se face în ceĭ maĭ grozavĭ nourĭ negri, ce se clădesc în neobişnuite chipurĭ de iad pe care le străbat raze galbene ca o țişnire de focurĭ din pucioasa osîndiților. E încă ziuă, dar o ceață de îngrozire se lasă asupra pajiştiĭ şi lanurilor dealuluĭ singuratec. Jos Clujul duşman tremură în luminĭ.

Îl maĭ străbat ca să văd Mănăşturul. Aicĭ era mănăstirea vestită, de unde, prin ungureşte, iĭ vine numele, deposit uriaş de archive şi casă de ştiință înzestrată cu dreptul de notariat. Şi astăzĭ se maĭ văd colo pe deal frumoasele

zidurĭ gotice, care se repară. Dar satul, o prelungire modestă a Clujuluĭ, e cu totul romănesc.

În noapte vin încet lucrătoriĭ rutenĭ de departe, murdarĭ, tăcuțĭ, călcînd greŭ ca niște vite obosite. Apoĭ flăcăiĭ, fetele noastre sosesc de la horă, înroșițĭ la față, ținîndu-se pe după gît, zbierînd, ca azĭ dimineață, la Someșfalăŭ, înjurăturĭ ungureștĭ saŭ lălăind cîntece străine. În satul de drumul mare sînt treĭzecĭ de cîrciume și mulțĭ Jidanĭ. Acestea — sînt urmările.

CARTEA A XIII-A.

PE VALEA SOMEȘULUĬ.

I.

De la Cluj la Gherla. Gherla.

De la Cluj linia ferată apucă pe Someşul-Mic în jos. Rîul nu se vede, ci de toate părţile se ridică numaĭ urîtele dealurĭ goale.

Trenul se opreşte pe rînd la Apahida, un sat de Muntenĭ, aproape numaĭ Romînĭ, la cele două sate româneştĭ vecine Bonţida şi Valaşutul, pe care le-am smuls în bună parte de la Ungurĭ, şi la Iclodul-Mare, unde s'aŭ grămădit între creştiniĭ de amîndouă limbile şi o sumedenie de Evreĭ galiţienĭ, cari sînt lăcustele acestuĭ pămînt din nordul Ardealuluĭ.

Toate aceste sate se tupilează în adînciturĭ de vale; nimic nu le scoate la iveală. Curţile de «Domnĭ» care răsar înnaintea lor, cu aleile şi coperişurile lor roşiĭ, n'aŭ nicĭ vechime, nicĭ frumuseţă.

Un cîmp de tragere la ţintă, prin care se poartă husarĭ în haine roşiĭ, căsuţe de sat mare şi după ele o gară în care se îmbulzesc burtoşĭ cu fe-

țele negricioase, ce par unse cu untdelemn, Armenĭ de cea maĭ vădită și maĭ adevărată specie. Aceasta e Gherla.

La început a fost de sigur numaĭ un sat de al nostru. Pe vremea luptelor pentru alcătuirea Ardealuluĭ în veacul al XVI-lea, «fratele Gheorghe», episcopul-tesaurariŭ și tiranul regineĭ Isabela, a clădit aicĭ împotriva Moldovenilor o «cetate nouă a Someșuluĭ», un Szamos-Ujvár, din clădirile încăpătoare ale căreia s'a făcut astăzĭ vestita închisoare, strașnica «gherlă», aĭ căreia «ghiorlanĭ» se pomenesc și în vorba moldovenească de peste munte.

În veacul al XVIII-lea, Guvernul austriac l-a fericit, ca și pe Ibașfalăul Tîrnavelor, dar în și maĭ mare măsură decît pe acela, cu o colonisare a Armenilor venițĭ din Moldova. Ca și acolo, eĭ și-aŭ înnălțat o mare biserică în mijlocul piețeĭ, și tot așa ea a trecut la ritul latin, pe cînd gimnasiul de lîngă dînsa ajungea o simplă școală de Stat.

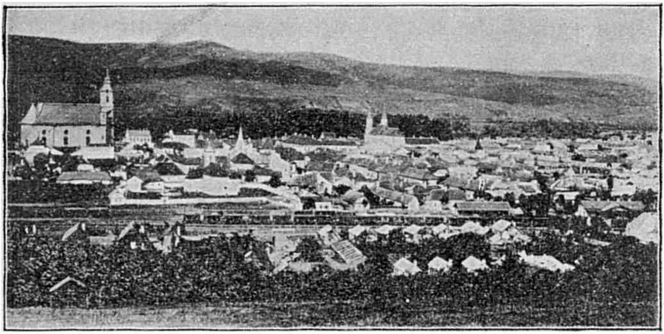
Casele Armenilor și ale Ungurilor din orășel se înșiră în strade drepte, dar neîngrijite. Din loc în loc se deschid piețe pentru tîrgurile de săptămînă. Piața cea mare înfățișează una lîngă alta marea biserică armenească, cu o urîtă fațadă umflată și cu un interior bogat în capèle, dintre care una păstrează o Coborîre de pe cruce de Rubens, și sumeața clădire a gimnasiuluĭ.

De jur împrejur, prăvălii cu firme armeneştĭ, ungureştĭ şi evreieştĭ.

Pe aceiaşĭ piaţă însă, maĭ poţĭ descoperi, dacă aĭ fost înştiinţat d'innainte, o clădire cu două rîndurĭ, cu nişte atenanse proaste şi murdare, care e reşedinţa unuĭ episcop românesc. În acele atenanse se află o capelă care înfăţisează scînduri nematurate, cărţĭ de slujbă unse, păreţĭ goĭ şi un fotoliu roşu, rupt pe alocurea, înnaintea unuĭ pulpit de rugăciune verde, prăfuit cît se poate. Aceia e în limbagiu oficial «catedrala» episcopuluĭ.

Maĭ departe, într'o casă cu arcade se ţin cursurile unuĭ seminariu a căruĭ limbă de propunere e cea latină. Cîteva odăĭ cu chirie adăpostesc o biată preparandie pentru învăţătoriĭ din diecesă. Iar în capătul tîrguşoruluĭ, lîngă porţile păzite de temnicerĭ ale casteluluĭ, îşĭ înnalţă turnuleţul cu sfială o biată bisericuţă de la sfîrşitul veaculuĭ al XVIII-lea care e biserică parochială, unde slujeşte un protopop. Mulţămită numaĭ jertfelor făcute de credincioşĭ, în număr de peste o mie de suflete, faţă de vre-o 3.500 de străinĭ, se lucrează harnic la o nouă biserică în stil bizantin «curat», tot aşa de potrivită ca şi aceia pe care a înnălţat-o la Sibiiŭ Mitropolia ortodoxă. Nu trebuie să se uite o tipografie, maĭ mult fără lucru, şi o librărie românească, menită să vîndă şcolarilor romînĭ cărţile ungureştĭ de care aŭ nevoie.

În fruntea acestor așezăminte diecesane stă un om care se poate intitula episcop, comite roman, asistent al Scaunuluĭ pontifical, prelat domestic, consilier intim al Împăratuluĭ, cavaler al ordinuluĭ Francisc-Iosif. Escelența Sa domnul Ioan Szabó, care-șĭ scrie numele în ortografia sufletuluĭ săŭ, se simte bine, după douăzecĭ și șese de anĭ de păstorire, în acea casă cu două

Gherla.

rîndurĭ, cu acea «catedrală» care pute, cu acea archivă care mucezește, cu acea biserică parohială veche, care se dărîmă, cu acea biserică parohială nouă pe care o fac alțiĭ, cu aceste școlĭ, dintre care una are casă cu chirie, iar cealaltă limbă cu chirie. Clerul săŭ nu-l vede maĭ nicĭodată, iar credincioșiĭ nu pomenesc să-l fi putut saluta vre-odată la vre-o serbătoare saŭ la vre-o sfințire de biserică. Până și ședințele consisto-

riuluĭ se țin fără prețioasa presență trupească a arhiereuluĭ. În schimb, d. Ioan Szabó e cel maĭ plăcut episcop romănesc pe care și-l poate dori orĭ-ce guvern din Pesta. Urmașul la Gherla al luĭ Ioan Alexi cel învățat, al luĭ Ioan Vancea cel energic, al luĭ Mihail Pavel cel blînd șĭ milostiv e acest bătrîn sumbru și singuratec, fără inimă pentru diecesa sa și pentru neamul săŭ.

II.

Împrejurimile Gherleĭ.

De jur împrejurul Gherleĭ sînt numaĭ sate cu numele ungureștĭ care cuprind numaĭ Romînĭ. Pe dealul din fața casteluluĭ se înșiră astfel Mintiul Gherleĭ, Petrihaza, Salatiul, de cealaltă parte mergĭ la Fizeș, unde sînt maĭ mulțĭ Ungurĭ, și la Dicĭa ungurească. Romănește sună numaĭ Țopul, peste deal, și Nicula, între două din înnălțimile rotunzite ce se urmează din a dreaptă.

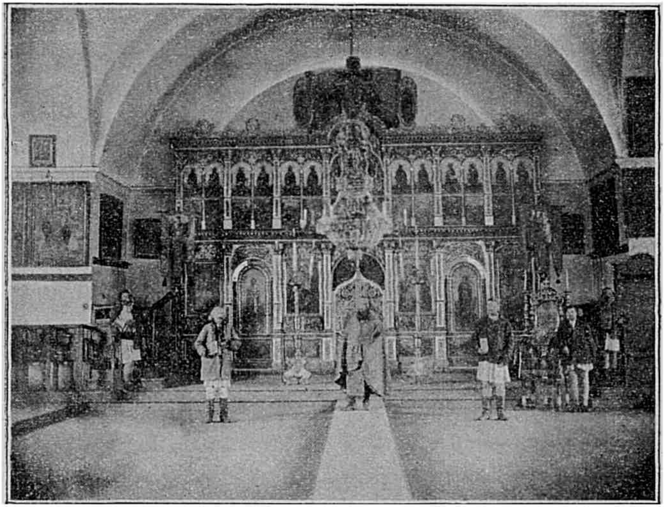
Aicĭ la Nicula, ca și la Benediucul stăpînit de președintele Emkeĭ maghiarisatoare, comitele Kornis, de viță dreaptă romănească (Corniș), e una din mănăstirile vechilor timpurĭ. Plec spre dînsa în trăsura, mînată de un Romîn, a Armeanuluĭ Covrig, care se scrie Govrik și e maghiarisat ca toată prăsila asiatică din localitate.

In Gherla a fost tîrg astăzĭ, şi pe drumul de ţară trec în cară şi căruțe sătenĭ romînĭ şi ungurĭ, cari aŭ aproape acelaşĭ port cînd se îmbracă în mintene albastre. Dar aĭ noştri îşĭ maĭ toarnă pe cap cîte un căciuloiŭ mare rotund saŭ îşĭ aruncă pe umerĭ sumane cu florĭ roşiĭ şi verzĭ, ca pe la Cluj, orĭ altele lungĭ, negre, asemenea ca ale țeranilor din Moldova. Şi vorba lor, cu *ci* în loc de *fi*, cu *o* în loc de *a*, cu atîtea cuvinte dialectale, precum *omăt*, *curechiŭ*, care se zic aşa pe tot cursul Someşuluĭ, apropie această țerănime de cea moldovenească.

Satul Nicula se deapănă mult timp cu casele sale de datină veche, înnălbind supt stuhul maĭ bine saŭ maĭ răŭ clădit. Locuitoriĭ fac cucuruze şi fîn, dar uniĭ aŭ păstrat de la călugăriĭ de odinioară meşteşugul de a zugrăvi icoane, pe care le vînd apoĭ prin toate colţurile Ardealuluĭ, cu un preţ mic, care e însă prea mare pentru straşnica lor uriciune. Acest meşteşug se vede şi în podoaba săpată şi colorată a porților, mult maĭ rară în Ardeal decît la noĭ.

Biserica parohială e înnoită, şi aceiaşĭ soartă a avut-o şi mănăstirea. Cea veche, de lemn, a rămas, ce e dreptul, dar despoiată de icoanele sale de rit grecesc şi împodobită în schimb cu tablourĭ catolice de prăvălie, mîzgălite şi sfîşiate. În ea se maĭ slujeşte încă la hramurile cele marĭ, însă anume pentru aceste hramurĭ de Sîntă-Mărie care adună supt corturĭ o mare mul-

ţime răvărsată din toate unghiurile Ardealuluĭ, s'a zidit, într'un stil apusean, noua şi marea mănăstire din faţă, acum vre-o douăzecĭ de anĭ. Ea păstrează unele cărţĭ maĭ vechĭ şi maĭ ales

Biserică de sat ardeleană: pe din lăuntru.

icoana făcătoare de minunĭ a Maiciĭ Domnuluĭ prin care e vestită Nicula, precum dovedeşte şi marele număr de mulţămite în argint, ochĭ, picioare, mînĭ, care se înşiră într'un cadru mare la catapiteazmă.

III.

Spre Dej. Dejul.

După amiazĭ aceiaşĭ trăsură ne duce la Dej. Trecem pe lîngă cimitirul «robilor», adecă al osîndiţilor din cetate, vestit prin mormîntul celuĭ maĭ mare hoţ al naţiunii ungureştĭ, Rozsa Sándor, apoĭ pe lîngă gropile fără crucĭ, neîngrădite, ale Ţigănimiĭ. Limpede, oglindind ca un lac albastrul uneĭ rarĭ zile senine, Someşul-Mic lunecă uşor pe supt sălciĭ către întîlnirea luĭ cu Someşul-Mare, ce vine de la Năsăud şi Rodna. Satele se văd numaĭ pe linia de dealurĭ din dreapta, desfăşurîndu-şĭ căsuţele ţeranilor noştri şi curţile boiereştĭ.

În această parte de către Carpaţiĭ Moldoveĭ s'aŭ maĭ păstrat pădurile, şi, după ce drumul spre Ocna Dejuluĭ se rupe innainte, pe lîngă linia ferată, apucăm, împreună cu cîteva cară de cărbunarĭ mînjiţĭ, plinĭ de funingine şi de rachiŭ, pe o potecă de pădure încurcată. După dînsa apare Dejul.

E un oraş cu mult maĭ bun decît Gherla. Are clădirĭ maĭ marĭ şi maĭ strînse, otelurĭ pretenţioase, cu chelnerĭ cari nu vin, cu chelneriţe care se ceartă, cu musică şi ce se maĭ cuvine pentru ofiţeriĭ honvezilor. Nu lipseşte nicĭ chiar un teatru. În piaţa largă se ridică turnul innalt

Pădure din Carpații nordici ai Ardealului.

al uneĭ vechĭ bisericĭ calvine, care represintă trecutul.

Presentul e represintat de vre-o 5.000 de Ungurĭ, foarte patrioţĭ, cari votează cu cea maĭ mare statornicie pentru Kossuthiştĭ, şi de vre-o mie de Evreĭ, cari aŭ în mînile lor tot negoţul: între eĭ descopăr cu bucurie cele d'intăiŭ tipurĭ adevărat galiţiene, treĭ tinerĭ palizĭ cu perciuniĭ tremurătorĭ, cari se primblă visătorĭ pe d'innaintea mareluĭ gimnasiu unguresc.

Bisericile noastre se întîmpină chiar la intrarea de spre Gherla a orăşeluluĭ. Amîndouă sînt marĭ şi curate; nicĭ-una din ele nu e maĭ veche decît 1800. Uniţiĭ sînt cu mult maĭ mulţĭ: la un loc avem pănă la 2700 de suflete. Sînt cîţĭva avocaţĭ romînĭ, cari se arată deosebit de primitorĭ faţă de mine, şi o bancă romănească, *Someşana*, face afacerĭ bune.

IV.

La biserica Vaduluĭ.

În cale, am văzut pe un deal înnalt, lîngă depărtata culme cu treĭ vîrfurĭ a Ţibleşuluĭ, colţul de piatră al cetăţiĭ Ciceuluĭ. După dealul din dreapta se ascundeaŭ ruinele cetăţiĭ Unguraşuluĭ. Peste acele culmĭ plutesc iarăşĭ fantasmele eroice ale trecutuluĭ nostru, Ştefan-cel-Mare şi Petru Rareş, Domnĭ deplinĭ şi netăgăduiţĭ aĭ

acestuĭ întreg colț de Ardeal. Pentru satele din domeniul întins al cetăților lor, eĭ aŭ clădit la Vad și o biserică mare de piatră pentru episcopul romănesc al stăpînirilor de peste munțĭ, și spre acea biserică mă îndrept.

Din cerul senin, pe care maĭ plutesc numaĭ ușoare scame albe, cîteva raze din urmă auresc dealurile de peste Someșul unit. Pe un drum umbrit de seară, supt alte dealurĭ, cu viĭ, cu pădurĭ de stejarĭ maĭ întăiŭ, apoĭ sterpe și golașe, coborîm cursul rîuluĭ. Apa, maĭ largă chiar decît a Murășuluĭ, și totușĭ foarte adîncă la malurĭ, se asamănă în liniște și transparență cu a unuĭ lac de munte: icoanele negre ale sălciilor zac încremenite într'însa.

Vizitiul romîn al stăpînuluĭ evreŭ mînă iute pe drumul pietros de de-asupra apeĭ. Trecem prin sătișorul de case maĭ mult ungureștĭ al viilor Dejuluĭ. Orașul s'a pierdut cu totul în vale. Acolo unde-l știŭ că este, două dealurĭ rupte asupra apeĭ sînt al cimitirelor și al tiruluĭ oștiriĭ. Maĭ departe unde sînt căsuțe albe, e satul Urișor.

Locuitoriĭ de acolo sînt în mare parte Romînĭ, cițĭva Ungurĭ, și vre-o *treĭ sute* de Evreĭ, dintre aceĭ cari n'aŭ maĭ putut să încapă în oraș. Eĭ fac meșteșugul de crîșmarĭ, de mijlocitorĭ pentru tot ce dă munca țeranuluĭ. Tot așa e și la Căscăŭ, maĭ departe, și tocmaĭ văd un roșcat de aceștia care s'a trîntit pe margenea șanțuluĭ și-șĭ

face socotelile asupra unor panere cu ouă. Apropierea Maramureşuluĭ, decĭ a Galiţieĭ, cu *satele* de Evreĭ, se simte. Peste apă se tot înşiră sate de unde am gonit pe Unguriĭ cari făceaŭ la început legătura cu Secuimea: Căşceiul, Căpîlnea, Căscăul acela cu Jidaniĭ, Gîlgăul. În cale însă avem numaĭ un singur sat, cu casele puţine şi rele: Cetanul.

În noaptea presărată cu diamantul clar al stelelor trecem pe la Baştea, un şir de căsuţe răzleţite pe locul unde a fost de sigur o veche cetăţuie, şi peste vre-un şfert de ceas se perîndează fereştile luminate ale Vaduluĭ şi crîşma plină de ţeranĭ îngrămădiţĭ pe laviţĭ. Încă un sat foarte sărac pentru împrejurările de aicĭ, gonit de «domnĭ» de la ogoare şi îngrămădit în acest deal sterp. Abia se poate hrăni un preot, şi poate că nicĭ nu se va da un urmaş bătrînuluĭ de optzecĭ şi treĭ de anĭ, încremenit de vrîstă în casa parohială.

Tocmaĭ pe vîrful uneĭ culmĭ biserica luĭ Ştefan-cel-Mare înnalţă zidurĭ de o putere neobişnuită într'un cimitir presărat de piatra înnegrită a locuinţiĭ de episcop din vremea cînd era aicĭ, spune o ţerancă, «loc de Scaun». Coperemîntul e căzut, bolta de de-asupra naosuluĭ s'a prăbuşit, şi oameniĭ aŭ întins de-asupra un cer de cărămidă şi un coperemînt noŭ, de şindrilă. În locul turnuluĭ căzut eĭ aŭ făcut altul, de lemn, de-asupra unuĭ pridvor grosolan, în zidul căruia aflu şi o

Ştefan-cel-Mare.

piatră romană. Dar din biserica veche a rămas tot ce era de căpetenie.

O uşă foarte mare, cu cadrul de arce sfărîmate, duce în tinda largă, în înnălţimile căreia se maĭ văd capetele nervurilor sfărîmate. Un cadru pătrat cu liniĭ împleticite împodobeşte poarta ce duce în naos. Aicĭ absidele stranelor se rotunjesc după datina răsăriteană, moldovenească. Iar altarul, despărţit printr'o catepeteazmă de zid şi clădit pentagonal, are şi osatura luĭ gotică în bolta de sus. Tinda deschide numaĭ la dreapta o fereastă gotică mare, frumos înflorită; la naos sînt două maĭ înguste, cu margenile pătrate, una de-o parte, două de cealaltă. Iar în altar, pe lîngă marea deschizătură cu florĭ gotice din dreapta, maĭ este în fund, ca la Feleac, şi o ferestuică pe care o străbate o ramură scurtă de piatră săpată. De sigur un măreţ monument al puteriĭ şi culturiĭ noastre pe acest pămînt ardelenesc supus jumătate de veac, în vremurile noastre eroice, Domnilor Moldoveĭ!

Săteniĭ nu ştiŭ, altfel, nimic despre acest stăpîn şi părinte al strămoşilor. Auzindu-mă vorbind de dînsul, cocişul, om de la oraş, cu carte, mă întreabă cu iertăciune, dacă acest Ştefan-cel-Mare şi Sfînt n'a fost Szent-István Király însuşĭ, Sfîntul Ştefan Craiŭ al Ungurilor!

Trecem acum Someşul larg pe un pod umblător, lîngă o moară ce vîjie. Podarul, pe care

n'am cu ce-l plăti fiindcă nu poate schimba, se lasă liniştit în cinstea noastră. Căruţa luĭ piere răpede în urmă, şi în recea strălucire a stelelor multe luăm drumul de întors cel bun, dar lung, pe la Căscăul Jidanilor, unde luminĭ de pradă scînteie după perdelele roşiĭ pe care le iubeşte acest neam.

V.

Cetatea Ciceuluĭ.

Marţea e zi de tîrg, de «mărturie», cum se zice aicĭ, la Dej. Pe malul Someşuluĭ e o mare îngrămădeală de cară, săteni din împrejurimĭ, purtînd sumanul sur, cu podoabe albastru-deschis la mînecĭ, la gît şi pe margenĭ, femeĭ în polcuţe şi fuste saŭ, cele de la munte, în catrinţe înguste, roşiĭ, colindă stradele şi cutreeră piaţa. Pretutindenĭ, Jidovimea se frămîntă, cu halaturile şi perciuniĭ în vînt, într'un mare freamăt de lăcomie. Astăzĭ maĭ mult decît orĭcînd eĭ sînt stăpîniĭ în acest Dej unde aŭ toate cîrciumele, toate brutăriile, toate măcelăriile, unde eĭ sînt croitoriĭ şi cizmariĭ şi orĭce alta decît doar preoţiĭ de la bisericile atîtor confesiĭ. Precupeţia lor predomneşte asupra orĭcăreĭ ramurĭ a vieţiĭ.

Dincolo de podul peste rîŭ, trăsura cunoscătoruluĭ faptelor luĭ Szent-István Király se în-

fundă în această vale de lîngă Someşul Mic, care vine în şerpuirĭ marĭ, ascunse, de la izvoarele luĭ depărtate.

Satul Cujdrioara, de Romînĭ şi Ungurĭ, ceĭ d'intăiŭ în creşterea lor obişnuită, înşiră mult timp casele luĭ locuite de oamenĭ cu stare. Pe dealul din dreapta, către care duc cărărĭ şi drumurĭ, se desfăşură Mănăştiurul, maĭ numaĭ romănesc astăzĭ, dar numit după vre-o mănăstire, poate de legea noastră, care s'a dărîmat, apoĭ Sîn-Marghita, trecută şi ea aproape în stăpînirea noastră, Arpaşteul, în numele căruia, cum îl spun eĭ: Arpastó, Unguriĭ cărturarĭ vreaŭ să recunoască expresia plină de înţeles: «lac de orz», şi la capăt, Măluţul. Aicĭ noĭ am biruit pe toată linia.

În cale ni stă Mihăieştiĭ, unul din satele domeniuluĭ aceleĭ cetăţĭ Ciceul pe care o căutăm. În el staŭ urmaşiĭ unuĭ Mihail, răsplătit cu pămînt pentru cine ştie ce fapte, precum la Giurgeştĭ şi Negrileştĭ maĭ încolo, supt cetate, se află pănă astăzĭ urmaşiĭ unuĭ Giurgiŭ saŭ Mihaĭ cari s'aŭ deosebit prin slujbe, uitate azĭ, pentru Domnia moldovenească a luĭ Ştefan-Vodă şi Petru Rareş.

Drumul cel drept la Ciceŭ merge la stînga, prin cea maĭ lungă uliţă a Mihăieştilor, pe lîngă valea mărgenită cu sălciĭ. Este o biserică, undeva, dar cea calvină, însemnată cu o biată măciucuţă strîmbă de tinichea albă, îţĭ atrage de la

început privirile. Are o poartă de intrare, astăzĭ astupată, în fațada sprijinită pe stîlpĭ, apoĭ o ușă laterală, în dreapta, cu arce sfărîmate, şi în sfîrşit ferești gotice. De şi cărțile latineştĭ, păstrate într'o firidă, dovedesc că bisericuța fără turn a fost catolică de pe la 1610 până departe în veacul al XVIII-lea, felul de lucru şi de împărțire ar aşeza-o în vremea Domnilor moldovenĭ, cari ar fi făcut aicĭ în mic ceia ce aŭ făcut în mare la Vad, Scaunul de episcopie.

Femeile de la biserică, foarte murdare, în brațe cu copiĭ golaşĭ, cari țipă straşnic, încep a vorbi ungureşte, apoĭ se daŭ la brazdă și se rostesc foarte bine în limba noastră. Un biet om în zdrențe ni iese înnainte. Întrebat dacă e Romîn, spune că nu, e Ungur (cu oarecare mîndrie).

— Şi Ungur eştĭ de mult?

— De mult, că nu m'am schimbat nicĭ-odată.

— Popă avețĭ?

— Nu.

— De ce nu vă ducețĭ la biserica românească?

— Mi-ĭ că m'or da afară.

Ungureşte ştie mult maĭ puțin decît româneşte, ca și în alte coloniĭ nouă, precum e şi acea din jos, de la Ludoşul Murăşuluĭ, de Secuĭ venițĭ să ne maghiariseze și cari se romanisează. Cu toată şcoala de Stat, tineriĭ nu ştiŭ de loc ungureşte. În curînd orĭce urmă de tradiție istorică se va fi pierdut aice. Aceasta s'ar fi întîmplat şi maĭ de demult, dacă n'ar fi stăpînit în acest

comitat straşnicul Bánffy şi dacă spiritul administraţieĭ luĭ n'ar dăinui încă şi pănă acuma. Dar mersul firesc al lucrurilor e aşa de puternic, încît se întîmplă că omul Cìrmuiriĭ, venit pentru a întări spiritul naţional între Ungurĭ de-aceia cari nu maĭ ştiŭ ungureşte, pleacă desnădăjduit, cu mînile innălţate spre cer, neputîndu-se inţelege cu ceĭ de neamul luĭ.

Tot prin valea aceasta îngustă cu drumul răŭ mergem înnainte pănă la Leleştĭ. Şi acesta e unul din vechile sate ale Domnilor Moldoveĭ, purcezînd de la vre-o danie de pămînt. Acum vre-o şeptezecĭ de anĭ, «domnul» unguresc apăsa însă cu sarcinĭ prea grele, şi o parte dintre aĭ noştri şi-aŭ luat decĭ lumea în cap. În locul lor aŭ fost aduşĭ decĭ Rutenĭ din Maramureş. Şi astăzĭ îţĭ răsar, la porţĭ, la fereştĭ, în largile cerdace de lemn de la cîte o casă cu două rìndurĭ, prelungile feţe albe cu ochiĭ limpezĭ de lumină aĭ Slavilor domolĭ şi supuşĭ. Cine însă ar vorbi ruseşte cu ceĭ maĭ tinerĭ, ar vorbi degeaba, fiindcă afară de bătrîniĭ ceĭ maĭ bătrînĭ ceĭlalţĭ locuitorĭ se sfiesc a vorbi limba părinţilor şi străbunilor lor. Se întîmplă ca la întrebarea rusească copiiĭ să răspundă romăneşte. Odată maĭ era o despărţire între cele două neamurĭ prin amintirea că uniĭ veniseră de prin alte locurĭ pentru a lua pînea celorlalţĭ : Rominiĭ ziceaŭ Ruşilor, în batjocură, «veniţĭ», şi

«adunaţĭ», şi de năcaz aceştia aduseseră odată, naiv şi fără să maĭ întrebe pe nimenĭ, un popă al lor deosebit, din Muncaciŭ, care a trebuit să plece. De atuncĭ e numaĭ un preot, numaĭ o lege, şi căsătoriile între uniĭ şi alţiĭ pregătesc o singură viaţă românească. Şi în alte două sate ca acestea, Ruşiĭ maramureşenĭ s'aŭ pierdut în acelaşĭ fel, dîndu-ni oamenĭ muncitorĭ, blînzĭ şi frumoşĭ.

De la Mihăieştĭ merge drumul la Ciceŭ, a căruĭ stîncă ascuţită, lîngă o movilă rotundă de pietre se deosebeşte de departe, din mijlocul înnălţimilor învălurate pe care le acopăr pădurile. Am un tovarăş de drum, pe avocatul Chereches din Dej, iar drept călăuză ni slujeşte un biet orbeţ din Leleştĭ, care ştie binişor drumurile pe care nu le vede decît sucindu-şĭ ochiĭ în cap, în chipul cel maĭ ciudat.

La margenea satuluĭ, poieniţe verzĭ pe care sînt risipite oile uneĭ turme sărace; un cioban năcăjit, tăcut, cum sînt maĭ toţĭ săteniĭ din aceste părţĭ, abia-şĭ dă osteneală să înterească dulăul care se aruncă la noĭ. Un deal ţepiş se urcă din greŭ. După aceasta, de-a lungul culmiĭ, e numaĭ, timp de aproape un ceas, o lungă potecă de pădure. Frunze moarte, aşternute în straturĭ dese, amorţesc paşiĭ; pănă şi ţarcele guralive aŭ tăcut în desişurĭ, de unde vin numaĭ foşnirĭ şi sunete nelămurite. Stejariĭ tinerĭ s'aŭ

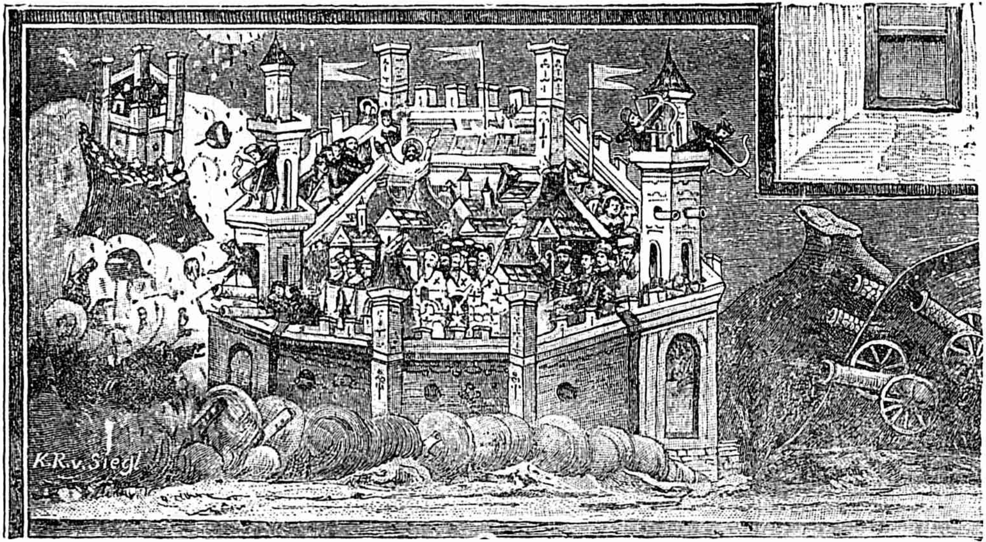
înveşmîntat în galbenul bolnav, în roşul de sînge al toamneĭ care despoaie. Din cerul care şi-a strîns răpede noriĭ într'un greoiŭ veşmînt cenuşiŭ, cad picăturĭ rare, micĭ, recĭ.

Un luminiş deschis pe neaşteptate, pe cînd maĭ departe atîrnă pe costişe alte zdrenţe de aur şi de purpură, arată stînca luĭ Ştefan şi luĭ Rareş. O floare de piatră roşietică răsare din mijlocul unor dărîmăturĭ cenuşiĭ de marĭ bolovanĭ sălbatecĭ, cari se risipesc învălmăşiţĭ până foarte departe, prin mărăcinĭ, prin scursorĭ de ape, până la poiana unde pasc vitele albe şi până la drumul galben care întortochiat aleargă către satul Corabia-Ciceuluĭ. Pe culme sus un bastion sur face una cu piatra pe care nu se sprijină atîta, pe cît o urmează maĭ departe, prins cu legăturĭ de vechiŭ ciment ca oţelul. Copacĭ măranţĭ se frîng sus între lespezile dislocate.

Staĭ şi te uiţĭ, şi abia-ţĭ vine să crezĭ că la acea înnălţime şi în acea straşnică singurătate s'a putut ţinea pază, că acolo s'aŭ purtat lupte şi că în acel loc, aşa de mic şi de pustiŭ, s'a putut desfăşura un act duios dintr'o mare tragedie. Aicĭ la Ciceul dăruit de Matiaş Craiul luĭ Ştefan-cel-Mare aŭ venit să se oploşească în acel an 1538, care a văzut pe marele Sultan Soliman răpezindu-se asupra Moldoveĭ, Doamna Elena a luĭ Petru-Vodă, cu fiiĭ eĭ nevrîstnicĭ, cu cîţĭva credincioşĭ şi ostaşĭ. Aicĭ a plîns fiica mîndră a Despoţilor sîrbĭ lacrimĭ amare cu gîn-

dul la soțul ce se luptà cu moartea. Apoĭ, cînd el găsi cărarea de fugă, Rareş însuşĭ alergă lîngă aĭ săĭ, şi în lungĭ zile de aşteptare dureroasă a privit Voevodul pribeag, de pe înnălțimea stînciĭ sale, la marile pădurĭ de stejarĭ bătrînĭ care ascundeaŭ satele, la liniile întreite, împătrite ale dealurilor trase în zare şi la depărtatele culmĭ carpatine, dincolo de care-ĭ stătea Domnia, moştenirea, țara. Aicĭ aŭ sosit Unguriĭ ca să-l vînză şi de aicĭ a fugit el la Constantinopol pentru a-şĭ meşteşugi de la Turcĭ iertarea şi aducerea în Scaun.

Pe atuncĭ un drum şerpuitor ducea pănă sus, pe lîngă o fîntînă din care se maĭ văd şi acuma părțĭ sfărîmate. Pe acolo puteaŭ merge călărețiĭ, rădvanele, tunurile chiar. Dar în timpurĭ maĭ rele, pe la 1550, cetatea a fost dărîmată de stăpînitoriĭ Ardealuluĭ, cari nu poftiaŭ să maĭ vadă în cuib din munțiĭ lor un astfel de vultur. Ce nu s'a stricat atuncea, a perit în zilele noastre prin munca țeranilor cari desfac pietre de moară pe care le încarcă şi le vînd pănă foarte departe în Ardeal. Eĭ aŭ scobit şi sfîrtecat tot «muntele Țițeĭ», tot acest Ciceŭ cu numele întipărit de Ungurĭ. Bastionul însuşĭ, săpat supt picioare, era să cadă, şi din peştera adîncă, deschisă drept supt dînsul, privesc şi eŭ la priveliştea vechiuluĭ Voevod şi simt cum se trezeşte în inima mea durerea luĭ, cînd, ca şi aceluia, îmĭ

Luptă veche, după o zugrăveală de biserică.

cîntă de jalea neamuluĭ frunzele dese ale codruluĭ de stejarĭ.

Ne întoarcem prin Corabia, mare sat de case revărsate, cu ulicioarele înnăsprite de prundiș și înflorite cu bolovanĭ. Proprietarul Tarnița, un bun și harnic Romîn, e și stăpînul exploatăriĭ de piatră din muntele Ciceuluĭ. Aflu la el, între cărțĭ ungureștĭ, de istorie, poesiile luĭ Eminescu și «Parasițiĭ» luĭ Delavrancea.

Biserica din satul de supt Cetate e cu totul nouă și nu cuprinde măcar rămășițe din aceia pe care a înlocuit-o. Preotul tînăr e însurat cu o Unguroaică, care a trecut însă la legea și la limba noastră. Asemenea însoțirĭ sînt foarte rare în clerul nostru ardelean.

Trăsura d-luĭ Tarnița, mînată cu cel maĭ bun meșteșug de un băietan de șeĭsprezece anĭ, care nu arată să aibă maĭ mult de treĭsprezece, face minunĭ de echilibristică prin cel maĭ frumos drum prăpăstuit, între frunzișurĭ pătate de toamnă, ca să ne ducă înnapoĭ la Leleștĭ, unde ajungem cu ploaie tare.

*

La întors ne abatem pentru a vedea tîrgușorul Răteaguluĭ, după care s'a numit «Reteganul» acel Ioan Pop, învățător al satuluĭ, care a strîns una din cele maĭ frumoase comorĭ de cîntece și poveștĭ care s'a găsit în mînele cuiva dintre

Romînĭ. Felinare rarĭ răsar în noapte; casele şi-aŭ aprins maĭ toate luminile în fereştĭ.

La dreapta cum intri, mi se arată casa luĭ Reteganul, unde staŭ acuma, maĭ mult în sărăcie, aĭ săĭ. În piaţă, pe lîngă o biserică a catolicilor, se văd multe cîrciume, şi înnaintea lor băciuiesc sătenĭ încălziţĭ de vinars, pe cînd alţiĭ, înnăuntru, izbesc cărţile de masă. În Reteag sînt Romînĭ, dar şi mulţĭ Evreĭ, dintre cari ceĭ maĭ tinerĭ pîndesc şi acuma pe trecătorĭ şi se uită obraznic la dînşiĭ. Un michiduţ perciunat de aceştia-mĭ vorbeşte o românească fără greş, — ca maĭ toţĭ Jidaniĭ din Ardeal, de alminterea, cari aŭ în perfecţie şi accentul dialectal ţerănesc. O sinagogă răsare dintre casele maĭ încăpătoare, cu fereştile maĭ largĭ, care adăpostesc pe aceştĭ distrugătorĭ înceţĭ, dar sigurĭ aĭ bunelor neamurĭ creştine.

CARTEA A XIV-A.

ȚINUTUL BISTRIȚEĬ.

I.

De la Dej la Beclean.

Trenul duce spre Bistrița prin valea Someșului Mare, care scînteie une orĭ în marginea drumuluĭ. În sus nu se văd sate, pe cînd la dreapta ele se desfășură pe muchea lunguluĭ șir de dealurĭ. Recunosc casele Cujdrioareĭ întinse, grămădirea de coperișurĭ a Răteaguluĭ, unde castelul de stăpînire ungurească, părăsit în toată noutatea luĭ de nobiliĭ carĭ l-aŭ clădit, iese la iveală dintre copaciĭ parculuĭ. Maĭ încolo, e o stație scurtă la Cristurul Ciceuluĭ. Satul Uriĭ-de-sus, ce se ivește în acelașĭ șir, poartă pînă astăzĭ stema Moldoveĭ, mîndrul bour înstelat, pe piatra zidurilor sale. Căcĭ de aicĭ înnainte străbătem numaĭ locurile de luptă și stăpînire ale vechilor Voevozĭ din Suceava, șuvița de Ardeal smulsă de dînșiĭ și alipită la munțiĭ noștri.

Ne oprim la Beclean. Numele tîrguluĭ vine de la familia Bethlen, care și-a avut din vechĭ

Scaunul aice. Castelul, care nu e înnoit și prefăcut, se întîmpină cum intri, cu frumosul său parc vechiŭ. Locuiește acolo comitesa văduvă Bethlen, o fiică a ramuriĭ maghiarisate dintre Mocioneștĭ.

Plouă și tot drumul e numaĭ de băltoace (aicĭ se zice *tină* la noroiul cel cleios, pe cînd cel supțire se numește *glod*). Prin stropiĭ lor ne poartă un birjar cu perciunĭ, caftan și pălărie pleoștită: acest Evreŭ vorbește limba noastră foarte bine, cu accent țerănesc puternic și plăcut. Îșĭ mînă iute caiĭ, se întrece în tot felul de îndatorirĭ și la urmă cere, și capătă, un florin pentru cîteva învîrtiturĭ de roată. De aĭ luĭ sînt foarte mulțĭ și în acest tîrgușor, înzestrat cu o sinagogă mare.

Ceĭlalțĭ locuitorĭ sînt funcționarĭ ungurĭ, cari se țin la o parte, foarte disprețuitorĭ, și un mare număr de Romînĭ. Aĭ noștri sînt plugarĭ, «economĭ», dar tot Romîn e și medicul de cerc, un frate al răposatuluĭ scriitor de romane Tit Chitul: acest dregător al Statuluĭ dușman e foarte respectuos de datoriile sale și, la rugămintea mea de a-mĭ împrumuta trăsura luĭ închisă, răspunde hotărît că are o asemenea trăsură, dar o are — pentru dînsul.

În Beclean stă și un protopop romîn, de legea unită. Biserica luĭ are înfățișarea veche, dar în cărțile eĭ nu e nimic maĭ depărtat decît sfîrșitul veacuJuĭ al XVIII-lea. Odată a fost însă pe locul

eĭ vre-o biserică de lemn, căcĭ rostul romănesc în Beclean e foarte vechiŭ, cu tot numele străin, nobiliar al localităţiĭ.

După multe străduinţe am norocul să găsesc o trăsură cu «cobără» saŭ cu coperiş, care mă va duce la Năsăud. Pănă la plecare, mă adăpostesc în casa învăţătoruluĭ pensionat Simion Moldovan, care vrea să mă primească.

II.

De la Beclean la Năsăud.

Calea porneşte printre dealurĭ înnalte, golaşe. Apa Şieuluĭ, pe care o atingem după o cotitură, curge, într'o largă trîmbă gălbuie, către Someş, liniştită, fără malurĭ, fără straja obişnuită a răchiţilor. Caiĭ trec printr'însa fără greutate.

Pe cellalt mal, străbatem satul Cociŭ, locuit de Romînĭ. Tot numaĭ Romînĭ sînt şi în adunătura de case, cu înnalte acoperişurĭ de lemn negru, care urmează : aĭ noştri îĭ zic Mogoşul-Mort, un nume care ar părea ciudat, dacă nu şi-ar găsi lămurirea în acela de Magasmart, al Ungurilor, care înseamnă ceva cu înţeles : «Malul-Înnalt». Ceia ce dovedeşte că şi de aicĭ am scos cîndva pe întăiĭ locuitorĭ, de neam străin. Maĭ departe e Gireag, (Vireag) care poate să-şĭ fi primit numele dintru început de la aĭ noştri.

Înnaintea Someşuluĭ, ne oprim la marele sat

al Nimigeĭ Ungureștĭ. Aicĭ sînt patru felurĭ de locuitorĭ: Secuĭ vechĭ, Romînĭ, Ungurĭ noĭ, colonisațĭ de maĭ puțin timp, și mulțĭ Evreĭ, (două sute față de o mie de creștinĭ!) Cele patru națiĭ s'ar fi înțelegînd foarte bine, după spusa unuĭ locuitor, care mă asigură că toțĭ de o potrivă sînt «oamenĭ bunĭ». În deosebirea limbilor, s'a impus ca mijloc de înțelegere firesc limba noastră, pe care orĭce sătean o vorbește cu ușurință, și chiar cu plăcere. Aĭ noștri nu știŭ de loc ungurește, cu toate că sînt maĭ puținĭ de 400 față de 700. Dar un flăcăŭ de Ungur care ajută la trăsură nu se poate deosebi decît după față, port și cunoașterea aceleĭ limbĭ a Statuluĭ dintre veciniĭ și prieteniĭ săĭ romînĭ. Aceștia simt lucrul, și unul mi-o spune cu oarecare mîndrie: «Aicĭ pe Ungur nu-l poțĭ cunoaște după graiŭ». Coloniștiĭ ceĭ noĭ nu se împotrivesc maĭ mult decît ceĭ vechĭ curentuluĭ învingător.

Peste apa foarte lată a Someșuluĭ care curge liniștit printre ramurĭ de sălciĭ, întortochindu-se leneș, e întins un pod de lemn, ale căruĭ scîndurĭ de brad putrede sînt pline de gropĭ. Trăsura trebuie dusă cu o deosebită îngrijire. Se vor pune în loc scîndurĭ de stejar, dar antreprenorul evreŭ nu se prea grăbește, pe cînd caiĭ sătenilor întîrziațĭ îșĭ frîng picioarele prin găurĭ.

A înnoptat acuma cu totul. «Jumătatea de ceas»

până la Năsăud, de care ni se vorbise la pod, se întinde până la un ceas, până la două ceasurĭ în ploaie şi întunerec, pe cînd vîntul rece azvîrle valurĭ de aier umed. La dreapta, lîngă pădurĭ, sînt presărate luminile celeĭlalte Nimige, a Romînilor, numaĭ a lor (500 la număr), şi — a vre-o sută cinzecĭ de Jidanĭ. Casele din Mocod se înşiră pe laturile drumuluĭ. Maĭ este încă drum până la Salva, de la care nu se vede biserica destul de veche, mi se spune, ca una ce ar fi avut o inscripţie slavonă, stricată astăzĭ. Şi un sat şi cellalt sînt grăniţereştĭ, precum de grănicerĭ se ţine şi Năsăudul.

Un mare pod vechiŭ, ca acela din Turda, cu multe grinzĭ răsunătoare şi cu un coperiş încurcat şi greoiŭ, trece rîul Salva, care şi el se varsă în Someş. Dincolo de această trecătoare, se descopăr însfîrşit luminile Năsăuduluĭ[1], care se vedea de departe printr'o uşoară geană roşie.

III.

Năsăudul.

Un drum lat desparte căsuţe care răsar din noroiŭ şi din bălţĭ îmbielşugate. După cîtva timp roatele sună apoĭ pe prund, şi clădirĭ maĭ măricele se zăresc în noapte. Iată şi o foarte

[1] Accentul cade pe al doilea *ă*.

mare piață pătrată pe care se desfac în fund turlele uneĭ bisericĭ impunătoare. Lîngă dînsa e o clădire cu două rîndurĭ, care samănă a școală. Să fie acesta gimnasiul care dă o însemnătate tîrgușoruluĭ romănesc de pe Someș? Nu, e numaĭ «școala de Stat» străină.

În piață caut un han, acela de care se ține trăsura care m'a adus. Dar odăile sînt date la ingineriĭ carĭ fac studiĭ pentru drumul de fier, ce va înnainta pănă aicĭ de hatîrul pădurilor care vor fi tăiate în curînd. La al doilea han am tot așa de puțin noroc: aicĭ se repară, și cele două odăițe sînt iarășĭ date la inginerĭ. Un profesor, la care alerg deznădăjduit și amorțit de frig, n'are unde primi. Naufragiațiĭ sînt primițĭ în sfîrșit în odaia de oaspețĭ a gimnasiuluĭ.

Acesta e cel maĭ frumos din cîte le aŭ Romîniĭ de peste munțĭ. Clădit în 1888 după planurĭ cumințĭ și cumpătate, care nu sînt lipsite de frumusețǎ, el cuprinde sălĭ de clasă, de desemn, de musică, de bibliotecă, de museŭ, de experiențe și odăĭ pentru direcție. E bine împrejmuit și are și o grădiniță în față. Întreținerea e cît se poate de bună. Biblioteca nu duce lipsă decît de cărțile romăneștĭ maĭ nouă.

Gimnasiul spațios ca și luminoasa biserică, ce înlocuiește o alta arsă prin 1840, s'aŭ făcut din baniĭ celor patruzecĭ și patru de comune grănițăreștĭ. Pe la jumătatea veaculuĭ al XVIII-lea, supt Maria-Teresia, generalul Buccow, coman-

dant al Ardealuluĭ, a dat paza hotaruluĭ unor regimente de săteni, maĭ mult Romînĭ, cari, exercitîndu-se la arme şi ţinîndu-se totdeauna gata

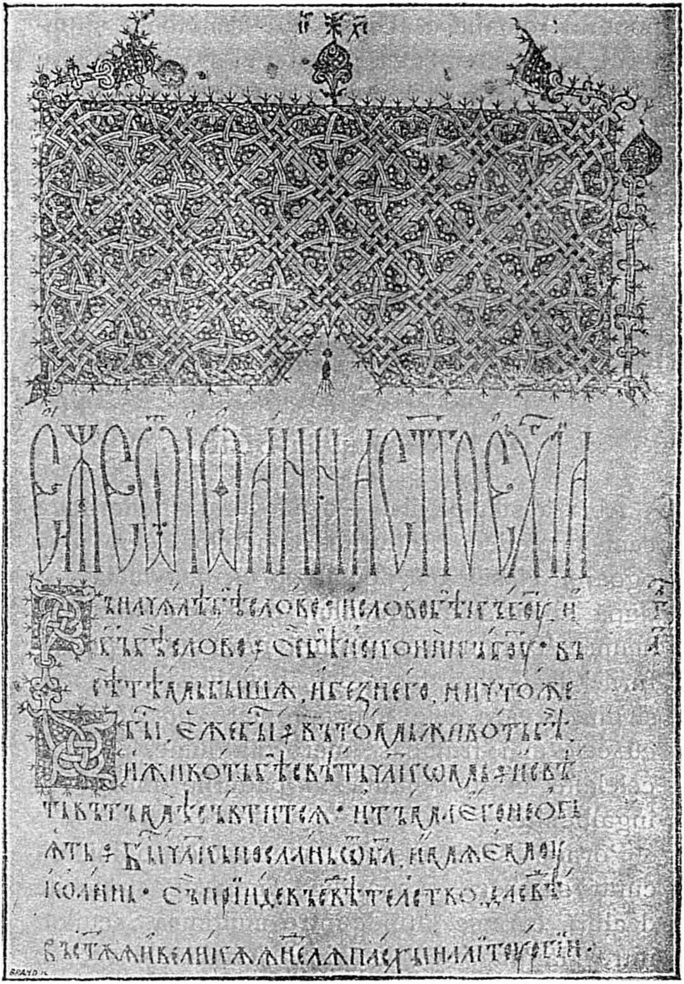
Port din Ţinutul Bistriţeĭ.

de luptă, nu-şĭ părăsiaŭ pentru aceasta grija cîmpuluĭ. Instituţia a fost desfiinţată după 1800, şi din ea n'aŭ rămas la Năsăud decît steagul ciuruit de gloanţe şi cîte o tablă amintitoare,

în biserica nouă. Dar averea grănicerilor s'a păstrat, şi vechea răsplată a vitejieĭ țeranilor noştri slujeşte astăzĭ la înnălțarea de asemenea bisericĭ și la susținerea uneĭ școlĭ ca aceasta, în care învață în mare parte urmașĭ de-aĭ oştenilor Împărăteseĭ.

Statul unguresc a căutat neapărat să se amestece în mînuirea acestor fondurĭ, pe care le controlează în întrebuințarea și administrarea lor. Dăunăzĭ, el a căutat să stoarcă burse, stipendiĭ pentru puiĭ de Armenĭ, de Ungurĭ, cari se nasc prin comunele grănicereştĭ, de la Zîrneştiĭ Bîrseĭ până la acest capăt al Năsăuduluĭ. Asupra gimnasiuluĭ el pîndeşte cu un ochiŭ răŭ și lacom. Pentru a întîmpina primejdia de nimicire, profesoriĭ s'aŭ învoit a pune firmă ungurească școliĭ lor, a bate în cuie chipul luĭ Berzeviczy, a tipări în două limbĭ anuariul lor în care se pomenesc cu sfințenie visitele «magnificuluĭ» domn inspector regesc. Fie ca aceste concesiĭ să ajungă şi în viitor! Asupra moraluluĭ şi simțiriĭ școlarilor ele n'aŭ nicĭ-o înrîurire.

E tîrg la Năsăud, și pe largile ulițe tinoase trec săteniĭ cu pălăria mare şi cizmele lungĭ, femeile cu catrințe portocaliĭ saŭ trandafiriĭ, de multe orĭ foarte frumoase. E o rasă de oamenĭ tare, cu liniile alese şi cu deşteptăciune în față. Din neamul lor, dintre urmaşiĭ popilor din Hîrdăŭ, de-asupra Năsăuduluĭ, a răsărit pentru tot

Foaie dintr'un manuscript moldovenesc din veacul al XV-lea.

poporul romănesc acea natură sănătoasă şi puternică de mare poet, de meşter al graiuluĭ nostru şi al tuturor felurilor de cîntec care e George Coşbuc, mlădiță a trunchiuluĭ grăniceresc. La Năsăud toțĭ îl privesc pănă acum ca pe un frate, şi printre vechile manuscrise ardelene şi maramureşene se păstrează, tot cu atîta îngrijire, cele d'intăiŭ caiete de şcoală ale copiluluĭ menit să stea în fruntea literaturiĭ noastre.

IV.

De la Năsăud la Bistrița.

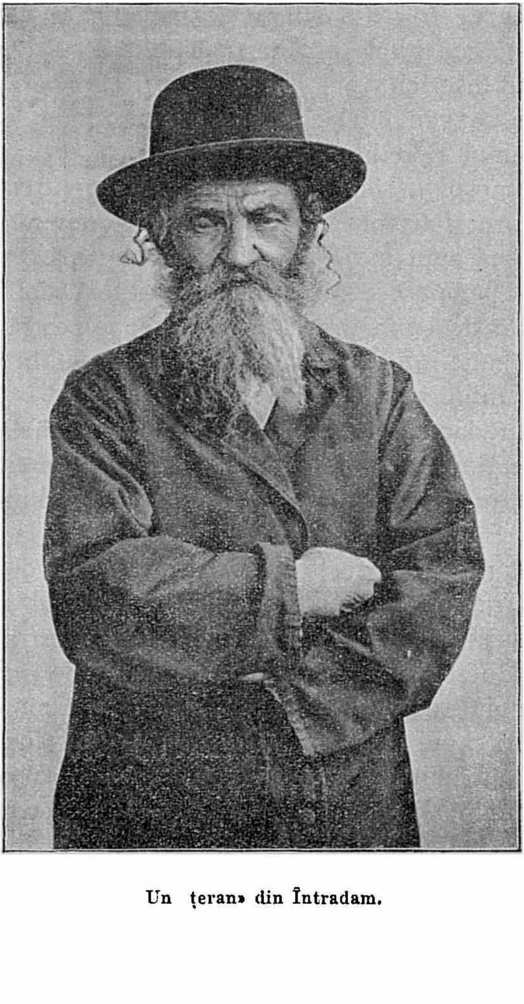
Abia a stat ploaia, — o' adevărată nenorocire căcĭ împiedecă arăturile oamenilor, cari n'aŭ ogoare, ci samănă, cum zic eĭ, în «mălăişte» după strînsul cucuruzuluĭ, ce s'a mîntuit abia acuma. Toamna rea vîntură noriĭ negri pe vîrfurile dealurilor de care e încunjurat Năsăudul şi dintre care cele maĭ apropiate poartă livezĭ cu cele maĭ frumoase mere din lume, pe cînd celelalte se înveşmîntă în pădurile înroşite şi îngălbenite.

Pornim spre Bistrița, metropola, odinioară curat săsească, a mareluĭ Ținut de strălucite dealurĭ, care se întinde între mulțimea Secuilor, între Maramureş, Bucovina Nemților şi vechea noastră Moldovă.

La ieșirea dintre căsuțele rar sămănate ale Năsăuduluĭ treĭ sate se văd supt marile dealurĭ pătate de frig. La stînga e grămăgioara albă a Liușcăĭ, cu totul româneștĭ, la stînga se zărește turnul bisericiĭ româneștĭ de la Răbrișoara, iar unde se văd cîteva locuințe între pomĭ, e Întradamul Evreilor.

Someșul e aicĭ de o măreață lărgime, dar fără mișcare și frumuseță, cărîndu-șĭ necontenit ape galbene supt crengile copacilor de apă. Podul care-l acopere e încă una din acele vechĭ hardughiĭ de lemn prin care caiĭ trec la pas făcînd să răsune adîncimile coperișuluĭ țuguiat, în care zace întunerecul.

Întradamul evreesc e maĭ mult o mahală de peste Someș a Năsăuduluĭ, care, dacă ar fi fost în stare să se întindă, l-ar fi unit de mult cu sine. Sînt tot case țăreneștĭ, făcute ca la noĭ, din bîrne pe care le acopere o țesătură de șindrilă groasă care se îndeplinește cu lut și se văruiește. Vezĭ prispe, cerdace, coperișurĭ ascuțite, de șindrilă neagră. Dar pe strade nu te întîmpină copilașiĭ zburdînd, la ferestĭ nu descoperĭ capul cercetător al codaneĭ, nicĭ un sătean în haine albe nu deretică prin jurul caseĭ în dimineața friguroasă. Nu sînt nicĭ coșare, nicĭ clăĭ de fîn, nicĭ grămezĭ de cocenĭ în curțile micĭ, pustiĭ, unde nu zburătăcește nicĭ-o cobaie. Porciĭ greoĭ nu scurmă nicăirĭ prin gunoaie. Dar la fiecare ferestuică este cîte ceva:

Un „ţeran» din Întradam.

la una, sticla de rachiŭ, la alta, unelte de casă, iar la cele maĭ proaste măcar cîte un borcănaş cu cofeturĭ văpsite. Prin tină, calcă solemn copiĭ serioşĭ, cu lungĭ perciunĭ de gravitate, carĭ te privesc cu ochiĭ de cercetare aĭ unor vînătorĭ de oamenĭ din naştere. Vre-o douăzecĭ de Romînĭ se ascund cu totul în dosul celor vre-o treĭ sute de «ţeranĭ» cu perciunĭ.

În locul turnuluĭ alb al bisericiĭ, Întradamul, care va fi avînd undeva o şură pentru slujba Vechiuluĭ Testament, înfăţişează cu mîndrie o şcoală primară de Stat. Acolo se dă tinerelor vlăstare ale Jidovimiĭ singurul lucru care li lipseşte încă pentru a înjuga pe toate celelalte neamurĭ: patriotismul maghiar.

Noĭ avem maĭ departe, în strîmtoarea de dealurĭ care uneşte cursul Someşuluĭ cu al lunguluĭ rîŭ Bistriţa, sătuceanul Prislopuluĭ, micuţ şi sărac (nicĭ zece Evreĭ). De la dînsul înnainte se intră în Săsime, care ne petrece apoĭ până la cetatea înnălţată şi apărată de dînsa.

Cepanul, cel d'intăiŭ sat, are zidirĭ frumoase, înşirate la linie, cu păreţiĭ împodobiţĭ, purtînd sentinţe în versurĭ, oale cu florĭ, roate cu raze făcute din tencuială şi văpsite. E o pustietate desăvîrşită; bărbaţiĭ s'aŭ dus la tîrgul Năsăuduluĭ, femeile, care se tem de frig mult maĭ mult decît ale noastre, nu cutează a ieşi din

marile cămări încălzite [1]. În Dumitra-Mare, ce urmează peste puțin [2], gospodăriile sînt maĭ risipite: ele înfățișează clădiri trainice de mari bolovanĭ din munte, dațĭ cu var saŭ acoperițĭ numaĭ cu tencuială. Pe o înnălțime se vede turnul negru și o biserică gotică, reparată și înnălbită de curînd. Satul, maĭ risipit decît cellalt și cu mult maĭ îngrijit decît cele din părțile Brașovuluĭ, Sibiiuluĭ, ale Tîrnavelor, are maĭ multă viață. La fîntînă, la cîrciumă, pe drumurile care sînt numaĭ o apă murdară, băltăcăiesc Sașiĭ cu cizme marĭ și pălăriĭ late, cu mintenele albastre strînse pe trup; femeile poartă pe cap legăturĭ de tulpane cu florĭ; ele se înveșmîntă în stofe de tîrg — căcĭ și aicĭ Săsoaica nu știe și nu vrea să țese ca Romînca și chiar ca Unguroaica de pe unele locurĭ care a învățat de la ale noastre acest meșteșug; rochia scurtă peste cizme poartă pe dînsa un șorț în colorĭ viĭ, dar fără gust. Tot oamenĭ marĭ, puternicĭ, mîndri, cari nu salută saŭ duc abia un deget la pălărie, — într'un cuvînt «domnoșĭ», cum se zice pe aicĭ.

Eĭ staŭ maĭ bine decît frațiĭ lor de la Miazăzĭ, cu cari de alminterea nu se pot înțelege în acelașĭ dialect săsesc, ci trebuie să vorbească între eĭ romănește. Față de Romînĭ eĭ aŭ paza cea maĭ aspră și nu-ĭ lasă să pătrundă în aceste două

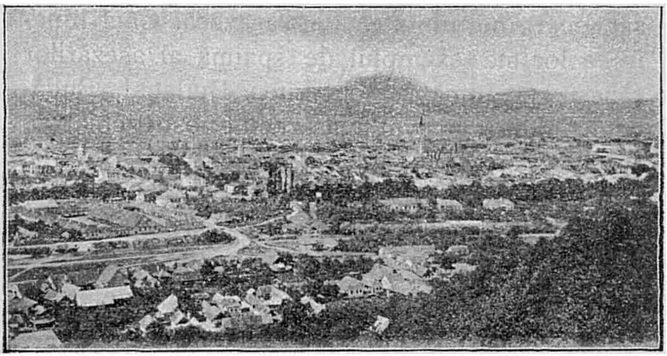
1. Aicĭ vom fi 100 la 800 de Sașĭ.
2. Aicĭ 120 la 2.500.

marĭ şi bogate sate ale lor ; abia dacă sînt cîţĭva păstorĭ de vite, dar în poienile păduriĭ am văzut şi cîte un Sas păzindu-le, cu toată nobleța neamuluĭ. Prin alte locurĭ din Ținut, prevederea fricoasă merge aşa de departe, încît familia săsească nu-şĭ ţine sluga de Romîn doĭ anĭ de zile, terminul după care el se poate aşeza în sat, spărgînd unitatea luĭ săsească. Căcĭ înnaintea lor stă exemplul de spaimă al aşezărilor săseştĭ pe jumătate cucerite: Budacul, Budăcelul, unde am avut însă rostul nostru chiar de la început, întru cîtva Jelna, şi întru toate Ragla, alt loc cu vechiul nume romănesc, şi chiar satele de pe lîngă oraş, care se ţin de parochia noastră de aicea : Pinticul săsesc, Aldroful (Altdorf), Iadul, Dumitrița, care toate sînt menite să se adauge, împreună cu alte cîteva, la vechiul teritoriŭ romănesc al satelor de «Valahĭ» supuşĭ, Bistrițeĭ : Bîrgăiele [1]. dintre care într'unul, care se chiamă «rusesc» pănă astăzĭ, am contopit pe Rutenĭ, Şoimuşul şi cele de lîngă Năsăud, pănă în muntele maramureşean şi în Rodna.

De la panglica nesfîrşită a Dumitreĭ-Marĭ, începe unul din cele maĭ grele dealurĭ ale Ținutuluĭ, pe care se urcă o cale îndrăzneață printre

[1]. Bîrgăul-Bistrițeĭ, B.-Tiha, B.-Murăşenĭ, B.-Josenĭ, B.-Mijlocenĭ, B.-Susenĭ, B.-Prund.

stejariĭ deșĭ cari se umezesc de negurĭ și printre tufișurile unde cîteva fire de măcieș și de porumbrele se zbîrcesc încă de frig. De pe culme se vede în urmă toată desfășurarea albastră a dealurilor pănă la cele care sînt departe peste dunga nevăzută a Someșuluĭ. Jos, Dumitra se

Bistrița.

vede numaĭ cît o tufă de romănițe albe, iar din Cepan se maĭ zărește gîtul alb al bisericiĭ străine. În față se maĭ ridică o movilă rotundă cu plete roșiĭ de pădure bolnavă și din căsuța care se desface de-asupră-ĭ s'ar fi văzînd și maĭ departe, pănă către Clujul depărtat.

Cînd aĭ mîntuit coborîșul pustiŭ, Bistrița întreagă ți se desfășură în toată limpeziciunea, înșirînd în margenea drumuluĭ mare, între multele dealurĭ care se învălurează din toate părțile, casele marĭ albe, coperemintele roșiĭ ale căsăr-

milor din capăt, turnul de pază al vechiĭ biserică din piață. Pe șoseaua care se înfășură într'o lungă rotunjire, vin căruțe și trăsurĭ care duc pe drumul Năsăuduluĭ Saște roșcate și Sașĭ cu fața spînă. Diligența trece încărcată cu pachete pătrate și cu pachete colțurate, care tremură la suirea dealuluĭ.

V.

Bistrița.

Cînd aĭ atins orașul, trecĭ prin suburbia de sus, unde se maĭ simte încă vîntul nemilos care colindă valea aceasta deschisă prin Bîrgăie, către Bucovina. Pe lîngă biserica românească, mare și cu turnul mic, de lemn, intri în strada Lemnuluĭ, unde Galițieniĭ cu perciunĭ negri și Galițieniĭ cu perciunĭ roșiĭ calcă pe gîndurĭ în cîte un duo negustoresc pe lîngă mîndra casă de rugăciunĭ a neamuluĭ lor. Partea unde negustoriĭ sașĭ se luptă încă biruitorĭ cu năvălirea Rosenzweigilor bucovinenĭ și maramureșenĭ începe apoĭ, într'o lungă desfășurare curată. Din piață străjuiește asupra viitoruluĭ săsesc marea biserică veche, cu horbote de piatră în jurul turnuluĭ de poruncă. Maĭ departe, cîte o poartă arată încă vechĭ steme săpate în piatră, și prăvăliĭ maĭ mărunte se oploșesc, ca maĭ de mult, supt arcade de zid. Bistrița nu e însă nicĭ pe

departe o Sighişoară, căcĭ n'a păstrat din zidurile sale decît ce se maĭ vede în margenea rîuluĭ, printre copaciĭ bătrînĭ aĭ uneĭ frumoase primblărĭ, şi din trecut nu-țĭ vorbeşte nicĭ un alt martur decît biserica de pe care tocmaĭ se rădea, în călătoria mea din urmă, spoiala neagră a veacurilor, care aminteşte maĭ mult decît pătează.

Din piața bisericiĭ, lîngă care stă gimnasiul săsesc, unul din cele maĭ bune în tot Ardealul, o stradă duce înnainte, printre casele gospodăreştĭ, cu obloane verzĭ. Alta apucă la dreapta şi scoate pe lîngă o biserică, destul de mare, a catolicilor, şi pe lîngă Palatul Poşteĭ, la gară. Pretutindenĭ, rîulețul gîlgîie în jghiaburĭ de lemn, pe margenea strădeĭ şi dimineața, sara, slujnicele romînce şi secuience bat rufele glumind cu cătanele ieşite la primblare. Toate porțile marĭ, săseştĭ, din care se răspîndesc vara duhorĭ mucede, sînt la căderea nopțiĭ adăposturĭ de dragoste poporană.

Saşiĭ numesc acest oraş, întemeiat numaĭ şi numaĭ pentru negoțul cu Moldova vecină, Bistritz. Numele e împrumutat de la noĭ, şi noĭ îl dădeam, cum îl dăduseră tovarăşiĭ noştri, vechiĭ Slavĭ, rîuluĭ acestuia cu undele vioaie care se grăbeşte spre Şieŭ, prin care apoĭ se varsă în Someş. Între țeraniĭ noştri s'aŭ aşezat orăşeniĭ venițĭ de departe, şi birăiĭ satelor româneştĭ din

Ținut saŭ «vidic» se țineaŭ de acel jude al Bistriței, care era pentru toate «birăul cel mare».
În cetate însă noĭ intram numaĭ pentru a duce scrisorile și veștile din Moldova, pentru a căra mărfurile, pentru a sluji prin casele domnilor și stăpînilor. Așa a fost pănă în deceniile din urmă chiar.

Dar alțĭ Romînĭ îșĭ aflară pe aicĭ alte rosturĭ, cu mult maĭ marĭ. Într'un timp cînd Bistrița avea acuma un trecut în care năvălirea Tatarilor încresta o dungă de sînge, Bogdan Voevodul maramureșean întemeiè țara neatîrnată a Moldoveĭ. Un șir lung din urmașiĭ săĭ a trăit în bună pace cu Bistrița, și Ștefan-cel-Mare încă, de și stăpîn pe Someșul Dejuluĭ, n'a supărat nicĭ odată pe buniĭ săĭ vecinĭ și prietenĭ. Altfel a făcut Petru Rareș, care căuta să întemeieze stăpînirea romănească din aceste părțĭ și căruia Bistrița iĭ era decĭ un zăgaz și o primejdie. Îĭ era de folos apoĭ, pentru planurile sale mărețe, bogăția acesteĭ cetățĭ de meșterĭ pricepuțĭ și de negustorĭ harnicĭ. Astfel el căpătă de la Craiul Ioan Zapolya, apoĭ de la vrăjmașul acestuia, Craiul Ferdinand de Austria, veniturile Bistrițeĭ și zălogirea cetățiĭ, și multă vreme Sașiĭ mîndri se împotrivesc crîncen la cererile Voevoduluĭ care nu trimetea numaĭ amenințărĭ zădarnice, ci venia însușĭ cu oastea luĭ vitează, gata spre foc și omor. La urmă, voia Moldoveanuluĭ birui, și pîrcălabiĭ luĭ stătură și în cetatea Bistrițeĭ, pănă ce

moartea luĭ sfărîmâ viitorul creațiuniĭ moldoveneștĭ în Ardeal. De atuncĭ Bistrița rămase liberă până în zilele luĭ Mihaĭ Viteazul. Dar viața de negoț a Moldoveĭ apucase alte căĭ, și din această schimbare maĭ ales s'a tras lunga decadență a Bistrițeĭ.

Astăzĭ asupra Sașilor obosițĭ năpădesc, an de an, Evreiĭ lacomĭ aĭ Galițieĭ. Dar un element de viață a pătruns pe lîngă dînșiĭ în timpurile din urmă, un element creștin și cinstit, care înțelege și respectă trecutul. Pe la 1870, Romîniĭ n'aveaŭ de loc «inteligență» în Bistrița, și credincioșiĭ țeranĭ se închinaŭ la bisericuța de lemn din capătul tîrguluĭ. Dar necontenit a crescut apoĭ bogăția, însemnătatea, numărul suburbienilor din Măieriște și din Stupinĭ, cari trăiesc din lucrul cîmpuluĭ și din pomărit, al celor din «Hrube», unde cărămidariĭ gătesc cel maĭ bun material de clădire, și din Podenĭ, unde, din iobagĭ (căcĭ aceasta înseamnă «podenĭ», podanĭ) s'aŭ ales zidarĭ neîntrecuțĭ. Bisericuța a fost strămutată în satul, de luptă cu Sașiĭ, al Lechințeĭ, iar în loc s'a căpătat de la catolicĭ biserica de astăzĭ, unde slujește un protopop unit. O «inteligență» românească, deosebit de rîvnitoare și cu iubire de popor, s'a întemeiat în cetate. Fotograful cel maĭ bun, unul din tipografĭ sînt Romînĭ. Romîniĭ aŭ maĭ mulțĭ avocațĭ și un medic. Din această Bistriță de cucerire, unde avem astăzĭ 4.000 din 11.000 de locuitorĭ,

aŭ plecat și acte culturale. Un timp, s'aŭ tipărit aicĭ reviste românești, dintre care «Revista Bistriței» (reapărută de curînd) se înfățișează foarte frumos; avocatul Onișor a dat în colecția Șaraga o culegere de poesiĭ populare din părțile Bistriței. Se țin dese adunărĭ pentru luminarea poporuluĭ, și despărțimîntul Asociațieĭ, condus de avocatul Gavrilă Tripon, a organisat și o exposiție țerănească la Șoimuș, care a ieșit minunat. Sătenii sînt îndreptațĭ spre cultura poamelor, care în aceste părțĭ de dealurĭ li poate da buna stare și tot ce vine dintr'însa.

La căderea seriĭ înnaintez cu d. Tripon, printre dealurĭ și peste ape mărite de ploaie, prin Jelna spre Ragla. Aicĭ Romîniĭ aŭ o biserică nouă foarte frumoasă, și asupra satuluĭ întreg s'aŭ revărsat binefacerile unuĭ fiŭ al săŭ care, după ce a înnaintat în oaste până la gradul de căpitan, s'a întors în mijlocul țerănimiĭ sale, pentru a o îndrepta și conduce. Toată Romînimea din Ținut încunjură de iubire pentru aceste fapte de bunătate și iubire de neam pe septuagenarul căpitan Mărgineanu.

Biserica românească din Bistrița a fost cumpărată acum zece anĭ, cu sprijinul Rusieĭ, de la catoliciĭ cari o avuseră până atuncĭ. A fost legată odinioară cu una din mănăstirile străvechĭ ale orașuluĭ, și se păstrează încă toate încăperile

călugărilor, unde astăzĭ se joacă ceĭ şese copiĭ aĭ capelanuluĭ nostru. De dînsa se ține un loc foarte întins, aşezat în cea maĭ bună parte a oraşuluĭ. Clădirea însăşĭ e de toată frumuseța, încăpătoare şi luminoasă: în curînd ea va fi prefăcută după nevoile slujbeĭ noastre, înlăturîndu-se organele şi sfinții cioplițĭ şi văpsițĭ.

Cărțile de slujbă vin în cea maĭ mare parte de la vechea biserică de lemn strămutată astăzĭ la Lechința. Ea se afla în Măierişte şi se chema biserica Măirenilor. Într'însa s'aŭ vărsat şi cărțile alteĭ bisericuțe, de mult dărîmată, care se afla la «Hrube», pentru cărămidarĭ. Pe unele paginĭ se cetesc însemnărĭ duioase despre jertfele făcute de «săracii» Măirenĭ cari aŭ cumpărat cărțile. Într'un loc popa One de pe la 1780 încheie cu această rugăciune în versurĭ:

«De-acum pănă în vecie
Mila Domnuluĭ să fie,
Să ieşim din sărăcie.»

Şi cu mila Domnuluĭ sărăcia a încetat. În vre-o treĭzecĭ de anĭ, Romîniĭ aŭ zidit patruzecĭ de case de piatră în cetate, şi eĭ aŭ astăzĭ a cincea parte din hotar. Pare că Bistrița începe a ajunge romănească. Saşiĭ ni se fac prietenĭ, fiindcă nu se poate altfel, şi puținĭ ar vorbi astăzĭ ca acel primar de acum cîțĭva anĭ care se jura că supt administrația luĭ toaca romănească nu va fi lăsată să-ĭ sune la urechĭ un cîntec de peire.

Toaca românească sună însă acum în auzul tuturora, iar în casa aceluĭ om, vîndută la mezat, locuieşte avocatul Onişor.

VI.

Spre Maramureş.

Cea d'intăiŭ zăpadă — să-ĭ zicem, pe moldoveneşte, «omăt», cum i se zice şi aicĭ — e vînturată de furtună în aierul sălbatec. Un timp puţin potrivit, de sigur, pentru a merge la Rodna şi a trece apoĭ prin strîmtorile de munte către Maramureş. Dar vremea grăbeşte, şi lucrul început odată trebuie dus la capăt. Pentru un asemenea drum am de alminterea cojocul cu care răzbeşte prin toiul ierniĭ ţerănimea noastră : căpitanul din Ragla are un frate, şi maĭ bătrîn decît el, care zace, şi, prin urmare, după părerea tuturora, nu maĭ are nevoie de cojoacele acesteĭ lumĭ. De acolo-mĭ vine decĭ cel d'intăiŭ cojoc pe care-l îmbrac.

D. Onişor mă întovărăşeşte pănă în Maramureş, şi ni-am luat ca vizitiŭ tot pe sfătosul Arsintie de asară, care preţuieşte zece «zloţĭ» osteneala luĭ pănă la Rodna.

Prin crestăturile munţilor s'a grămădit zăpada, care-ĭ vrîstează cu alb. Fulgiĭ cad strînşĭ, răpeziţĭ de vînt. Pe la deschizăturile văilor ce duc în

muntele înnalt, viforul îșĭ bate joc de cojoace, blănĭ, bunde și țoale și, scuturîndu-ne de toate învelișurile, ne înveșmîntă în cămașa aspră a geruluĭ. Dar apoĭ, în pădurea roșie și palidă, smăltată de florile albe ale omătuluĭ, în văile strînse, lîngă cursul ocrotit al rîurilor e pace umedă supt cerul întunecat, din care fulgiĭ cad cuminte, mîngîios, fără tristeță, ca solĭ blînzĭ aĭ morțiĭ naturiĭ.

Valea bătută de vînt duce întăiŭ la Altdorf, căruia aĭ noștri îĭ zic Aldrof saŭ, maĭ scurt, Aldru. Eĭ încep a pătrunde în rîndurile caselor săseștĭ, ce se înșiră dese. Maĭ departe e Iadul. Numele trebuie să-ĭ fie romănesc, dar acest «iad» nu samănă de loc cu iadul fioros care așteaptă pe vinovațiĭ lumiĭ acesteia. Iadul Sașilor și Romînilor din părțile Bistrițeĭ are case de piatră, clădite ca acelea din Dumitra, el are lumină electrică, în legătură cu o fabrică, și... două bisericĭ. Cea săsească nu se deosebește atîta prin arhitectura saŭ mărimea eĭ, cît prin faptul că pastorul e unul din fruntașiĭ politicĭ aĭ Sașilor. Mica noastră biserică se ridică sfios în margine, unde locuiesc și ceĭ maĭ mulțĭ din credincioșiĭ eĭ. E iarășĭ un lucru de bîrne, adus din altă comună, care a putut clădi din piatră.

Urmează o învălmășire de munțĭ ninșĭ peste cari trece viforul în toată puterea luĭ sălbatecă. Muntele Heniul, care oploșește la picioarele luĭ

un sat romănesc, întrece culmile celelalte şi e maĭ cărunt de ninsoare decît dînşiĭ.

Şi maĭ în sus, la urcuşul lung pe coasta Strîmbeĭ, se deschide pădurea. Coborîm tot printre copaciĭ eĭ cu frunzele pătate pe care le împovărează florile omătuluĭ. Două izvoare de munte, foarte crescute, se răpăd din creştet, iar jos, la poalele înnălţimiĭ, apa albăstrie a Văiĭ Strîmbeĭ, care le uneşte, se aruncă în şivoiul, foarte iute şi mînios acuma, al Văiĭ Ilveĭ.

Satul se desfăşură de cealaltă parte a rîuleţuluĭ peste care e clădit obişnuitul pod de lemn cu acoperiş. Ilva saŭ Ilua, care e cea Mică, pe cind o alta, Ilva Mare, se ascunde la dreapta prin falduriĭ munteluĭ, arată căsuţe văpsite albastru supt marĭ ţuguiurĭ de şindilă neagră.

Încă o apă, cu apucăturile maĭ liniştite şi sigure decît ale puvoaielor de până acuma, însă curgînd ca şi ele între malurĭ goale, pe care nu le căptuşesc nicĭ sălciile obişnuite. Alt pod îşĭ cască gura de întunerec. Aicĭ e iarăşĭ Someşul. Pe lîngă cursul luĭ cel lat înnaintăm în sus, pe cînd din greoiul cer mort se lasă în unde răpezĭ noaptea, din care răsar numaĭ movilele de pietriş, coperemintele, crengile albe de ninsoare.

Pe o asemenea vreme drumul nu e însă singuratec. Trec cară încărcate cu scîndurile lungĭ ce se lucrează la ferăstraiele munteluĭ. Apoĭ sătenĭ călărĭ, bărbaţĭ şi neveste, înnaintează în-

cetinel, tăcuţĭ: se maĭ poate deosebi de aproape sumanul alb al Someşanuluĭ din sus, cel negru al celuĭ de către cîmpie, catrinţa roşie a femeilor. Turme de oĭ, cîrdurĭ de vite se îmbulzesc, mînate din urmă de păstorĭ cari aŭ alergat să le scape de urgia viscoluluĭ. Altele vin de la tîrgul de ţară al Rodneĭ, care s'a ţinut astăzĭ, în ziua de «Vinerea Mare» saŭ «Sf. Paraschiva».

Vedem şi cîţĭva ciobanĭ cu pălăria mică în margenĭ şi asprele cojoace miţoase, cu lîna în afară. Întrebaţĭ, eĭ spun că vin din Maramureş, din «Maramorăş». Se duc îndărăt de la Rodna spre casă, dar nu pe la Rotunda, calea cea dreaptă şi scurtă, unde se tem de omătul îngrămădit a două ninsorĭ, care tot creşte, ci pe la Năsăud şi Romuli, pe la Telciŭ. Aŭ o vorbă tare, foarte accentuată, cu apăsărĭ îndelungate asupra silabelor. Pentru întăia oară aud acest graiŭ curat şi aspru, cu prelungirile cîntătoare, pentru întăia oară întîmpin locuitoriĭ sălbătăciţĭ aĭ Ţinuturilor ce se pierd. Sînt atît de aproape de Ardeal, de Bucovina, şi totuşĭ eĭ par să vie din altă lume, veche şi barbară.

În noapte atingem Sîngiordzul, sat romănesc fără amestec. E şi unul din cele maĭ frumoase ale Romînilor de oriunde. Se văd aproape numaĭ case solide şi luminoase, cu cîte treĭ-patru odăĭ, cu fereştile largĭ, în dosul cărora ard lămpile. Curtea largă e împrejmuită cu zaplazurĭ

de scîndurĭ. Sîngiordzeniĭ, cari aŭ și o frumoasă biserică nouă, sînt oamenĭ bogațĭ; eĭ se țin maĭ mult din creșterea vitelor. Unul dintre aĭ lor a trecut în Romănia, unde a fost un bun director de școală normală și un ajutător harnic al ministruluĭ Haret. Solomon Halița voia să deie satuluĭ săŭ o casă a culturiĭ pe care o cumpărase pentru aceasta; e clădirea cea frumoasă de acolo din margenea drumuluĭ, unde e așezată o Bancă de-a noastră.

Lîngă Sîngiordz sînt vestitele ape minerale, care adună multă lume în timpul veriĭ. Apa ca și locul unde ea se strînge se chiamă *borcut*, «fîntîna de vin». În Moldova, această apă de borvis se aducea și se desfăcea în sticle marĭ, cu păreții supțirĭ și gîtul strîns. Orĭce ar cuprinde într'însele, ele se chiamă astăzĭ tot «burcuturĭ».

Satul următor se chiamă Maierĭ. Eraŭ odată Maieriĭ Rodneĭ celeĭ vechĭ, care se întindea mult maĭ departe. Acuma e o grămăgioară de căsuțe avînd în frunte cîrciuma, unde se petrece mult, bine și foarte zgomotos, pentru că, lămurește Arsintie, crîșmarul e și el Romîn și lumea vine bucuroasă la dînsul.

Peste o apă răpezită, — ca o lună roșie, tremurătoare se ridică în vîrful unor înnalte coșurĭ negre, pe cînd împrejur sînt sămănate multe luminĭ de case. Din acest loc pleacă acele cară cu scîndurĭ care, trecînd necontenit, strică dru-

murile. Aicĭ e fierăstrăul cel mare de la Anieş, numit după «valea» ce trece pe lîngă dînsul. Aş crede că Arieşul Moților nu e şi el altceva decît un Anieş, căruia i s'a aplicat rotacisarea obişnuită odinioară în tot cuprinsul Munților Apusenĭ.

VII.

Rodna.

Peste alte bucățĭ de pădure se vede la stînga o nouă şi maĭ mare grămădire de luminĭ. Acolo e Rodna, al căruĭ vechiŭ nume slavon e rostit însă de Romînĭ Rogna. Îndată eştĭ pe ulița îngustă dintre marile case de tîrguşor, de «opid », însușire pe care singură Rodna a păstrat-o după legea din 1886, nimicitoare a tîrgurilor.

Această așezare de munte, în preajma Maramureşuluĭ, e de sigur una din cele maĭ vechĭ în Ardeal. Aicĭ veniseră Saşiĭ pe la anul 1200, pentru minele de aur şi de argint. Un oraş întreg se grămădi în jurul bogățieĭ pămîntuluĭ.

Dar Tatariĭ trecură ca o revărsare de foc şi nicĭ-odată oraşul Rodneĭ n'ajunse ceia ce fusese la început. Pănă tărziŭ însă, s'a lucrat, după vechile datine, la minele eĭ, și astăzĭ încă o colonie de străinĭ, bunĭ pentru şcoala de Stat, lucrează lîngă izvorul băilor, la cîțĭva chilometri de orăşelul decăzut, pentru scoaterea argintuluĭ, plumbuluĭ şi platineĭ.

Şi pentru Domniĭ Moldoveĭ aŭ pisat aicĭ şteampurile piatra încărcată cu metale. Petru Rareş şi-a trimes cămăraşiĭ aice pentru a scotoci, pregăti şi trimete la Curte bogăţia. Domniĭ noştri aŭ pierdut însă Rodna.

Dar o aŭ astăzĭ Romîniĭ de aice, căcĭ nicĭ-un Sas nu se maĭ află în Rodna, şi elementul străin nu cuprinde decît vre-un Armean saŭ Jidan, vre-un funcţionar, şi muncitoriĭ de la mine. Avem vre-o 3.000 de locuitorĭ în Rodna. Eĭ aŭ biserică, un avocat, o Bancă, maĭ cercetată decît cea ungurească, şi o şcoală. Unguriĭ aduşĭ aice pe vremurĭ sînt astăzĭ maĭ degrabă Romînĭ, căcĭ numaĭ ceĭ tinerĭ ştiŭ atîta ungurească, cîtă se poate învăţa în cîţĭva anĭ de zburdălnicie la şcoala de Stat.

Rodna a avut din timpurĭ foarte vechĭ o bisericuţă de lemn. În locul eĭ s'a făcut o alta, de piatră, în aniĭ 1780, şi anume atuncĭ aŭ căpătat Romîniĭ o parte din ruinele vechiuluĭ lăcaş de închinare spart de focul pe care l-aŭ aprins acum şepte sute de anĭ Tatariĭ. Unde a fost altarul catolic al Saşilor stăpînĭ, se slujeşte acum în limba romănească, pe cînd partea de la intrare, cu uşa mare săpată în piatră şi turnul sfărîmat, înnalţă încă înnaintea eĭ uriaşe clădăriĭ de bolovanĭ pe care vremea nu le-a putut desface cu totul. Această biserică a Romînilor a fost făcută toată din banul ţeranilor, şi se maĭ păstrează «uricul»

care arată cu ce a ajutat fiecare, cu cîțĭ florințĭ vonașĭ, șuștacĭ și galbenĭ, la alcătuirea, înzestrarea și împodobirea eĭ.

Azĭ e încă bîlciŭ în tîrg, și ulițile sînt mărgenite cu bărătcĭ de lemn, care ocupă și toată piața. Ele cuprind curèle, cingătorĭ aduse de Mărginenii Sibiuluĭ, fel de fel de măruntișurĭ și sacĭ cu bucate. Pentru hrană, este cîrciuma luĭ «Todor-bacĭ», Armeanul la care sîntem și noĭ în gazdă, și maĭ sînt Sașiĭ cari vînd fructe. Cumpărătoriĭ, cari se îmbulzesc în tina galbenă și în tina neagră pănă de-asupra opincilor, sînt Bistrițenĭ cu sumanele albe, Bucovinenĭ cari se acopăr cu postavurĭ întunecate din care se desfac ciucurĭ roșiĭ și albaștri. Bucovinencele se înfășură într'o singură fotă, pe cînd femeile din aceste părțĭ poartă la spate frumoase catrințe roșiĭ și înnainte li atîrnă un șorț verde, mărgenit jos cu o dungă înflorită.

CARTEA A XV-A.

MARAMUREȘUL.

I.

De la Rodna la Vişăŭ.

Badea Arsintie nu se poate duce în Maramureş: nu ştie drumul şi are caĭ slabĭ; doĭ «ferşterĭ» (pădurarĭ) îĭ daŭ, pe lîngă aceasta, şese zloţĭ ca să-ĭ ducă la Bistriţa pe drumurile ninse. Dacă nu vom găsi însă pe altul care să primească a merge peste munte, vom fi siliţĭ a strica socoteala «ferşterilor», şi a merge tot noĭ cu acelaşĭ Arsintie până în Bistriţa, înnapoĭ.

Sara nu adusese nicĭ-o hotărîre, căcĭ puţiniĭ birjarĭ rodnenĭ eraŭ duşĭ prin deosebite locurĭ. Mă gîndiam să intru în Maramureş cu trenul, pe cealaltă cale, care încunjură prin tot Nordul Ardealuluĭ şi scoate tocmaĭ prin Sătmar în valea Tiseĭ. De sigur un drum nefiresc, lipsit de interes şi de legătură cu călătoria de până acum.

Dar dimineaţa aduce o veste bună. Arsintie, cuprins de mustrărĭ de cuget şi de dorinţa de a duce cu şese zloţĭ pe ceĭ doĭ «ferşterĭ», îmĭ

aduce un vizitiŭ pentru Maramureș. E un om nalt și tare, cu tipul rutenesc, care poartă numele străin de Ianiuc, Ștefan Ianiuc. Stă în Maierĭ de maĭ mulțĭ anĭ de zile, a venit din Vatra Moldovițeĭ, din Bucovina, e căsătorit cu o Ruscă din Colomea, cu care vorbește rusește, cumpără, vinde și mînă caiĭ, n'are copiĭ și cutreieră zi și noapte drumurile. Zice că știe foarte bine pe cele din Maramureș, pe care le străbate adesea, de și se dovedește pe urmă că de 15-20 de anĭ n'a mers maĭ departe decît popasul Șesurilor. În sfîrșit, ne va duce în două zile, cu siguranță și pe răspundere, dacă i se vor da o sută de coroane. «O sută în capăt, nicĭ măcar nouăzecĭ și nouă.»

Decĭ vom călători cu badea Ianiuc. E un fel de hotărîre eroică, fiindcă din toate părțile ni vin înștiințărĭ prieteneștĭ că drumul e lung, că zăpada e înnaltă pănă la genunchĭ, că gerul stăpînește pe culmea Rotundeĭ și că e o adevărată nebunie să alegem această cale, pe care nu vom ajunge la capăt.

De și fusese vorba să plecăm la amiazi, trăsura sosește din Maierĭ abia la unu. Ianiuc a închiriat cu 10 zlotĭ, zice el, caleașca «grăfoaieĭ». Dar să spunem întăiŭ cine e acea *grăfoaie*, a căreĭ viață vine dintr'un roman care e unic.

Un comite Zichy a fost episcop în Ungaria. Fratele luĭ a perit pe urma revoluționarilor un-

gurĭ de la 1848, pentru legăturĭ cu Imperialiĭ. El însușĭ a prins scîrbă de țara care i-a făcut această durere. El a plecat și s'a ascuns în acest colț de Ardeal, în Maierĭ. Aicĭ bătrînul a cunoscut o frumoasă fată de țeran care se chema Ileana. A dat-o la școală, a adus-o înnapoĭ împodobită cu frumoase învățăturĭ, și a făcut-o comitesă Zichy, «grăfoaie», «Măria Sa». Comitele a murit, lăsîndu-ĭ casa, locul din jurul eĭ saŭ «grădina», o moșioară și o rentă în sarcina rudelor din Ungaria. Ileana e acum și ea bătrînă, umblă în rochiĭ vechĭ, de altă modă, călătorește în trăsurĭ hodorogite și se luptă pentru rentă cu acele rude din Ungaria. Se simte totușĭ Romîncă, și are legăturĭ cu sățeniĭ din satul eĭ, carĭ-ĭ zic și după moartea comiteluĭ, binefăcătorul lor, tot «Măria Sa».

Aceasta e «grăfoaia» în trăsura căreia călătorim, în după-amiaza călduță care presară fire de ninsoare rară.

Pe drumul îngust dintre casele albe cu obloane, ieșim în valea căptușită cu pădurĭ brumate ce duce la Rodna Nouă, căreia aĭ noștri îĭ zic Șanțul. E un frumos sat cu casele marĭ, dese, și cu două bisericĭ, dintre care cea nouă, încă neisprăvită, n'are, din nenorocire, tipul romănesc, ci înfățișează către drum treĭ turnurĭ grosolane. Locuitoriĭ își trag bogăția din «marhă», din vite adecă, răspîndite prin toate pășunile

din împrejurimĭ. Cu cîștigul lor, foarte însemnat, eĭ își clădesc marĭ case de piatră, care aŭ și cîte două rîndurĭ, și, în locul porților de lemn de altă dată, eĭ fac «grădinilor» lor intrărĭ înnalte de piatră. Văd și unele clădirĭ de lemn foarte cochete și destul de trainice. Ca și toate cele din acest colț, satul e cu totul romănesc.

Maĭ încolo, e o singură așezare, de cîteva case ca acele din oraș. Pe locul zis «pe Măriĭ» s'a început lucrul tăieriĭ codrilor, și pentru aceasta aŭ fost aduşĭ lucrătoriĭ străinĭ cari alcătuiesc această colonie. Un notar zelos voise să-ĭ zică pe vremurĭ «colonia luĭ Darányi», după fostul ministru de agricultură, dar numele cel vechiŭ a avut norocul să rămîie.

Tot maĭ departe urmează valea strînsă între înnalțiĭ părețĭ de pădure. Lîngă dînsa aleargă Someșul, ale căruĭ ape se zbat între pietre, se încurcă spumegînd, luptă în alergărĭ pripite. Podoaba galbenă și roșie a fagilor a încetat acum, și sîntem în țara moliduluĭ și braduluĭ. Pe marginea drumuluĭ nins, crengile negre, cu frunze care nu se vestejesc de iarnă, întind prinosul alb al zăpeziĭ proaspete. Țurțurĭ mulțĭ, lungĭ, albĭ, galbenĭ, atîrnă de pe trunchiurĭ și de pe vîrfurile stînciĭ. Din cerul sur care se coboară prin negurĭ asupra zărilor, pe cînd icĭ colo se năzare cîte o geană de lumină, ștearsă, cad liniștit fulgiĭ rarĭ, măruntĭ.

Aŭ încetat acuma drumeții, «drumariĭ» cari se duc de la un sat la altul, «tîrgariĭ» ce se întorc de la Rodna. Altă viață nu e în pustiul palid decît prăvălirea răsunătoare a izvoarelor care se aruncă în Someș: Valea Suharduluĭ, care duce la ferma-model din Perșa, pe lîngă o îngustă linie ferată de transporturĭ, Valea Aninuluĭ, Tătarca, puternică și năprasnică precum îĭ e și numele, Valea Gagiĭ, Valea Zmeuluĭ, Valea Catrifoiuluĭ. De la «haitul» unde apa se strînge pentru a fi aruncată apoĭ la vale în curente largĭ care să ducă pănă departe lemnele, nu maĭ este în sus îngusta șuviță a Someșuluĭ, ci ele, apele de munte, cu alergările nebune, îl pregătesc numaĭ, în sălbatecele lor îmbrățișărĭ.

De la podul pe Catrifoiŭ, drumul suie și maĭ mult, încunjurînd, printre braziĭ încărcațĭ de omăt, Rotunda, muntele cu vîrful îmblînzit, care, de și nu atinge înnălțimea Ineuluĭ, vecinul eĭ, e mult maĭ vestită decît dînsul, pentru această cale ce-l înfășură, ducînd spre Iacobeniĭ Bucovineĭ ca și spre Borșa Maramureșuluĭ.

Tot urcăm, în silința grea a cailor, cari lunecă pe zăpadă. Sara se lasă ca o coborîre a neguriĭ și o îndesire răpede a eĭ. N'avem alțĭ tovarășĭ decît doĭ Sașĭ din Dumitra, cari-șĭ duc zarzavaturile la Cîrlibaba, drumețĭ liniștițĭ, fără grabă. Casarma jandarmilor adăpostește lîngă dînsa

cîteva cară cu coviltire. Maĭ departe atingem vîrful pleşuv al munteluĭ, însemnat printr'o îngrăditură goală în mijlocul pajişteĭ înzăpădite. Apoĭ coborîşul se face iute pănă la podul Bistriţiĭ, de jos, din vale.

Apa care trece aicĭ cu un mare zgomot fîşîitor, ce se aude pănă departe în pacea nopţiĭ, se chiamă *Bistriţa aurie*. Venită din aceştĭ munţĭ ea curge, supt Rotunda şi urmarea eĭ, Prelucile, către Bucovina, unde contopindu-se cu altă Bistriţă, apucă drumul spre Moldova noastră de munte, a căreĭ viaţă şi podoabă de căpetenie este pănă la vărsarea-ĭ în Siretiŭ, în margenea Bacăuluĭ. Acesta e rîul care a călăuzit spre Baia, spre ţara pe care el era să o întemeieze ca Domnie, pe Voevodul Bogdan, pribeagul maramureşan, vînătorul de zimbri al poveştiĭ. Aceasta e măreaţa cale pustie pe care a trecut unul din întemeietoriĭ vieţiĭ noastre istorice.

Ianiuc şi-a cioplit în codru o cracă, în vîrful căreia a prins lămpaşul cu păcură, şi acum o torţă roşie răspîndeşte lumina eĭ crudă asupra drumuluĭ alb şi păreteluĭ din dreapta, unde se perindează braziĭ uriaşĭ. Singurătatea e şi aicĭ desăvîrşită. De la căsuţa de lîngă podul Bistriţeĭ nu maĭ sînt decît focurĭ ce ard părăsite, drumeţĭ pletoşĭ ce trec cîte unul-doĭ de la lucrul păduriĭ, cîte o casă de adăpost pentru dînşiĭ. Poposim într'un tărziŭ la cătunul de Jidanĭ al Şesurilor: ne primeşte, pănă se hrănesc caiĭ,

una din locuinţele lor, şi aicĭ avem cea d'intăiŭ privelişte maramureşană.

Casa e făcută din bîrne, acoperită cu şindilă şi văruită. Sînt treĭ odăĭ, prin ferestruicele cărora bate vîntul ca afară, în ciuda sobuşoarelor de fier. Treĭ, patru Evreĭ cu pălăria pe cap, cu caftanul lung şi perciunĭ se primblă cu mînile în buzunar, sporovăind nemţeşte, în dialectul lor. O matronă grasă veghează lîngă un leagăn curat. Cîţĭva ţeranĭ cu plete beaŭ şi se ceartă cu Jidanul cel mare, pentru datoriĭ şi sarcinĭ. Toţĭ Evreiĭ vorbesc binişor româneşte. În noaptea cu ninsoare, izvoarele freamătă furios.

Aşteptăm treĭ ceasurĭ în capăt până se gătesc caiĭ de drumul, lung şi foarte greŭ, peste cel de al doilea munte: Prislopul. Până atuncĭ primim de maĭ multe orĭ în odăiţa unde ni s'a făcut focul, visita celor cu caftane şi pălăriile pe cap, şi ascultăm dezbaterea datoriilor. Matrona o încheie ţipînd: «Orĭ facĭ slujba, orĭ daĭ baniĭ». Omul iese cîrtind, şi în odaia de alăturĭ — cîrciumă fără rafturĭ şi fără marfă de vînzare — nu maĭ rămîn decît doĭ bieţĭ Borzenĭ sălbatecĭ, cu trupul pipernicit şi lungile plete negre revărsate de supt căciula înnaltă. Îĭ ţine de vorbă o fată frumuşică, rumănă, cu catrinţă portocalie şi suman cafeniŭ, care a venit aicĭ de lîngă «Sigheciŭ» (Sighet), cu alţĭ lucrătorĭ din satul eĭ şi a rămas pe vară, până la Sîmedru, cu cincĭsprezece zloţĭ.

Din cînd în cînd, matrona vine la noĭ şi scurge rachiŭ dintr'un polobocel păstrat cu grijă, singura marfă a cîrciumiĭ.

Pornim abia la ceasurile zece, pe noaptea cu fulgiĭ deşĭ. Iarăşĭ lumina roşie a lămpaşuluĭ se primblă pe braziĭ ninşĭ, pe stînca umedă, pe cînd în vale maĭ răsună o bucată de vreme plînsoarea tare, neogoită a Bistriţeĭ de aur, care mînă spre altă ţară. Ceĭ doĭ Borşenĭ piperniciţĭ s'aŭ luat după lumina noastră, dar caiĭ lor slabĭ rămîn răpede în urmă. Şi vuietul apeĭ se stinge cînd ne apropiem de manina întunecoasă a Prislopuluĭ. Aicĭ sîntem cu totul singurĭ, singura viaţă cale de mulţĭ chilometri. E atîta pustietate şi întunerecul e aşa de des, aşa de veşnică pare căderea omătuluĭ, încît în adevăr îţĭ vine a spune, ca bietul Ianiuc îngheţat şi umezit, şi ieşind din mocneala luĭ numaĭ ca să blesteme, că aicĭ e «al doilea lume», ţermul de peste rîul negru al morţiĭ.

Totuşĭ ceĭ treĭ caĭ aĭ Rusneaculuĭ merg înnainte prin aşa o vreme protivnică pe urcuşul învîrtit, dar lung şi greŭ, al munteluĭ. Peste cîteva ceasurĭ de înfăşurare a păreţilor luĭ, sîntem tocmaĭ sus, dar nu se vede nicĭ lumina de nădejde a căsărmiĭ de jandarmărie şi a făgădăuluĭ, unde, la un asemenea ceas, toţĭ dorm.

Coborîrea se face răpede prin mijlocul ace-

leiașĭ străjĭ de brazĭ albĭ și negri. Șoseaua maramureșeană se simte îndată, largă și tare. Mergem în margenea munteluĭ înnalt, pe cînd la dreapta alt șir de înnălțimĭ se urmează. Prin mijloc, trece, viind de spre Prislop, apa Vișăuluĭ, care ni îngînă drumul.

Sînt două ceasurĭ de noapte cînd ajungem la Borșa. În ungurește i se zice și «baie»; pentru o veche exploatare de metale. Din Ardeal ni se spunea că e un tîrgușor, unde se poate căpăta tot ceia ce trebuie călătoruluĭ. De fapt însă, e numaĭ un șir de rarĭ case de lemn care se urmează de-a lungul șoseleĭ și la ferestile cărora maĭ scînteie cîte o lumină întîrziată. Vom merge decĭ până la Vișăul-de-sus, care ar fi, după spusele vizitiuluĭ, un fel de Bistriță.

Peste puțin se răspîndește o lumină slabă, și aceia ca dintr'altă lume, prevestind o zi de toamnă noroasă. Din ce în ce se vede maĭ bine păretele înnalt al munților tărcațĭ de neauă, care lunecă spre vale în aplecărĭ line, pe cînd în față dealurile de lut cu verdeața uscată se sapă în scorburĭ urîte. Apa Vișăuluĭ trece liniștită, cu valurile-ĭ cenușiĭ în care se sucește rare orĭ cîte un nod de spumă.

II.

De la Vişăŭ la Sighet.

Tîrgul Vişăuluĭ saŭ Vişeuluĭ începe prin obişnuitul şir al caselor de lemn care deosebeşte orĭce aşezare maramureşeană. Printre ele şi cu mult înnaintea lor trec, în aceste ceasurĭ d'intăiŭ ale dimineţiĭ neguroase, Jidaniĭ negri, galbenĭ şi roşiĭ, cu pălăriuţĭ de catifea, surtuce scurte şi cizme marĭ înglodate. Merg pripit, cu mînile răşchirate, şi în treacăt ochesc trăsura noastră, vînînd o pradă.

Urmează pe o stradă de lapoviţă case cu cîte un rînd şi două, purtînd toate numaĭ firme evreieştĭ, între care deosebesc cele foarte multe ale uneĭ familiĭ de Pollacĭ. O stradă maĭ îngustă se desface, avînd ca locuitorĭ tot numaĭ Evreĭ. Am înţeles acuma ce e Vişăul-de-sus, cel asemenea cu Bistriţa: e un loc de pîndă al Evreimiĭ.

Ianiuc îşĭ aduce aminte că acum douăzecĭ de anĭ era aicĭ un «vendeglăŭ (vendéglö, han) împărătesc» şi tot întreabă despre dînsul pe Jidaniĭ ce se strecoară unul după altul prin dimineaţa sură. Fireşte că aşa ceva nu maĭ este în fiinţă acuma, dar un Ovreiaş cu faţa cuminte, trandafirie, între doĭ lungĭ perciunĭ negri, ne va duce la cel maĭ bun «otel» din Vişăŭ. Ţinînd în mînă cu scumpătate un săculeţ de catifea albastră însemnat cu litere ebraice, ca şi atîtea

firme din acest Canaan, el ne duce spre o biată căsuță din ulița mare. Acolo ne primesc însă, cu aceiașĭ asigurare, o jupăneasă grasă, două fetițe speriate, pe cînd stăpînul caseĭ, soțul aceleĭ jupănese, îșĭ tușește încă în pat tusa de dimineață. Familia ni pune la disposiție o odaie de

Cetățenĭ din Vișăŭ.

oaspețĭ cu două paturĭ înnalte, cu o biblie ebraică legată în roșu și cu două tablourĭ care înfățișează cerbĭ, florĭ și alte comèdiĭ cusute la gherghef. Aicĭ nu se prea poate dormi, pe așternuturile înghețate.

Pănă una alta, căutăm biserica românească. Evreica, mîndră de orașul eĭ, care se bucură de un așa de mare «Verkehr» (circulație), de

vine la dînsul «toată lumea», ni-a spus că în Vişăul-de-sus e o biserică «creştinească», una «valahă» şi una evreiască.

Căutînd biserica «valahă», găsesc pe cea «creştinească», aşezată în mijlocul oraşuluĭ. Un preot în odăjdiĭ oficiază după ritul catolic, pe cînd o mare mulţime de Nemţĭ din Zips, de *Zipserĭ*, cu bunele feţe mustăcioase şi de gospodine cu tulpane lungĭ pe cap întovărăşesc prin cîntece sunetele orgăĭ.

Unul din Romîniĭ cari aşteaptă pe stradă printre Jidanĭ bărboşĭ, într'o tovărăşie frăţească, e gata să ni arate acum biserica noastră. Înnotăm prin strada mare, prin strada mică şi apucăm la dreapta între căsuţele Romînilor. Ar părea puţinĭ după ce se vede aicĭ, dar parohia, răspîndită pe patruzecĭ de kilometri, numără pănă la 2.700 de suflete, care se socot la Vişăul cu 7.000 de străinĭ. Şi vre-o optzecĭ de familiĭ rutene, care ştiŭ şi romăneşte, se ţin de această parochie greco-catolică.

Marea biserică trandafirie a fost reparată prin aniĭ 1840, dar e maĭ veche. Pe la 1770 i se zicea «biserica cea nouă» pentru a o deosebi de alta, de lemn, care fusese înnainte de dînsa locul de închinare al Romînilor din Vişăŭ.

Un preot ras, ca maĭ toţĭ ceĭ din Maramureş, face slujba înnaintea unor credincioşĭ prea puţinĭ la număr cînd mă gîndesc la cîţĭ Zipserĭ ascultaŭ serviciul de la biserica romano-catolică. Oamenii,

ca «zilerul» care ne-a adus aicĭ, îşĭ caută de nevoĭ şi în dimineaţa Dumineciĭ saŭ, cînd n'aŭ altă treabă, staŭ de vorbă cu fraţiĭ Jidanĭ. În această asistenţă se văd apoĭ multe feţe gălbăgioase, slabe; cîte un strîmb, ba chiar un idiot şi un pitic, ascuns lîngă strană. În această degenerare a raseĭ de vulturĭ care a dat pe întemeietorul Moldoveĭ, trebuie să se deosebească corcirea cu Ruşiĭ şi maĭ ales multa băutură la care ispitesc cîrciumele fără de număr ale Evreilor. Căcĭ femeile, care poartă întocmaĭ îmbrăcămintea de pe la Rodna, sînt frumoase, albe, rumene, cu ochiĭ limpezĭ şi mîngîioşĭ.

Văd în tot răgazul portul bărbaţilor. Plete lungĭ unse, desfăcute în şuviţe supţirĭ, se lasă pe umerĭ. Un suman scurt, de coloare sură, e tivit pe margenĭ cu verde. Bernevicii albĭ, de o lărgime urîtă, sînt răsfrînţĭ jos saŭ lasă să se vadă capătul lor scărmănat. Toţĭ aŭ opincĭ şi ţin în mînă cîte o pălăriuţă de pîslă neagră, foarte îngustă, care maĭ are une orĭ împrejur o panglicuţă roşie.

Slujba are părţĭ neaşteptate. Corul *cîntă* sus Tatăl nostru, fiecare luîndu-şĭ cîte o parte [1]. Credincioşiĭ mormăie împreună, ca la catolicĭ, cuvintele rugăciuniĭ. Împărţirea de nafură lipseşte. Nu e nicĭ-o predică.

---

[1] Această ciudăţenie mi-a fost dat s'o aud, la întoarcerea chiar în Bucureştĭ, la luxoasa biserică a Doamneĭ Balaşa, slujind un arhiereŭ!

Preotul tînăr, cu fața rasă, ştie destul de răŭ româneşte şi multe din cuvintele ce spune, nu se înțeleg. Şi din cor răsună accente străine. Pe sus se cetesc cuvinte latineştĭ. Pe panglicele cununilor de morțĭ atîrnate pe părețĭ strălucesc cuvinte ungureştĭ. Uite colo, coşcogea Szent-István-Király mîzgîlit pe un cearşaf mare, — în chip de «tablou religios». Şi vine un timp cînd din atîtea lucrurĭ deşănțate şi triste se desface o jele ce nu se poate învinge şi-mĭ strînge inima, ca şi cum mi-ar veni să plîng. E aceasta o biserică românească, se face aicĭ o slujbă răsăriteană, sînt aceştĭ oamenĭ urmaşiĭ vulturuluĭ din 1360, e Romîn acest preot ras, Romînĭ sînt aceştĭ cantorĭ cari suie şi coboară pe ariĭ ciudate cuvinte româneştĭ stîlcite, e un Vlădică romîn acel «episcopul nostru Ioan» pomenit la darurĭ şi care e netrebnicul de Szabó din Gherla? Şi, dacă nu, de ce această parodie, această minciună, această încurcătură a lucrurilor şi oamenilor?

Pe cînd privesc acel mare «tabloŭ» al Sfîntuluĭ Ştefan care, în genunchĭ, se roagă Precisteĭ din nourĭ pentru mîntuirea Ungarieĭ, preotul iese din altar şi, în loc de predică, pe care de sigur n'ar putea-o ținea, rosteşte care e serbătoarea cea maĭ apropiată şi urmează apoĭ astfel : «Vă rog să trimetețĭ copiiĭ la şcoală; d. protopretore, d. solgabirăŭ, mi-a spus să vă arăt că nu va cruța pe

nimene cu gloabă; decĭ să-ĭ trimeteţĭ, orĭ la şcoala greco-catolică, orĭ *la şcoala de Stat*».

Şcoala greco-catolică e pe aceiaşĭ uliţă cu biserica; fără firmă şi numaĭ pe un turnuleţ deasupra coperişuluĭ cu crucea. Este acolo un învăţător care nu e de faţă şi pe care părintele zice că nu-l cunoaşte. Oameniĭ de prin cătunele şi locuinţele lor răzleţe nu-şĭ trimet copiiĭ lor la nicĭ-o şcoală: uniĭ abia vor fi călcat prin oraş şi nu vor fi intrat în biserică nicĭ-odată de la botez încoace! Din 2.700 de oamenĭ nu sînt o sută cari să ştie ceti.

Tînărul preot e din Sălagiŭ, fiŭ de Unguroaică. Româneşte a învăţat la seminariul latin al luĭ Szabó. A luat ca soţie o fată de protopop crescută ungureşte. De ruşine însă zice că vorbeşte româneşte în casă. N'are însă un rînd scris în limba noastră printre scumpele publicaţiĭ ungureştĭ. Dumnezeul tatăluĭ săŭ, al credincioşilor săĭ, al neamuluĭ nostru să-l ierte dacă poate!

Maĭ sînt aicĭ doĭ advocaţĭ romînĭ pe cari nu-ĭ văd şi cari n'aŭ de unde mă şti, căcĭ nicĭ-un alt ziar românesc nu vine decît al cantoruluĭ, ţeranul Ioan Pop, care a primit *Tribuna* din Arad şi e abonat acuma la *Poporul Romîn* din Budapesta. A fost aicĭ şi un jude de Romîn, Plop, şi bogatul solgabirăŭ Simion Pop, care stăpîneşte între altele şi o casă mîndră, cea d'întăiŭ în tot oraşul, ce poate fi alta decît Romîn?

Toţĭ sînt membri aĭ casineĭ ungureştĭ şi nu cetesc nimic în limba lor. Nimic din ceia ce priveşte poporul lor nu li ajunge decît în graiul duşmanilor!

Bancă românească nu e, dar aŭ sucursale jidoveştĭ două băncĭ maghiare. Poporul care ascultă în biserică aşa de bucuros vorba noastră bună românească, poporul care ne petrece până departe şi ne roagă a stărui pentru ca să capete de la Bucureştĭ o Biblie, poporul acesta, aşa de cucernic în sărutarea mîniĭ preotuluĭ care n'are ochĭ pentru dînsul, e cu totul lipsit de ajutătorĭ, de sfătuitorĭ, de sprijin. În toate el e lăsat în seama jidanilor, cari-l aŭ astăzĭ ca pe un copil slab de minte, ca pe un supus dobitoc de muncă!

Prînzim la marele nostru «otel». În «restaurant» apare stăpînul: un cucernic bătrîn cu tichie pe cap, aplecîndu-şĭ spre salutare trupul strîns în caftan. E gata să ni dea orĭce mîncare. Numaĭ porc nu, o nu, spune el revoltat. O îmbucătură costă cît un prînz întreg aiurea. Tot ce maĭ luăm pe drum e scump şi prost.

Plecăm la amiazi supt ochiĭ Jidanilor cari se adună şi privesc lung supt cobora care ne ascunde. *Eĭ* ar fi vrut să ne ducă, şi trimeşĭ de-aĭ lor s'aŭ înfăţişat la badea Ianiuc ca să-l încredinţeze că, pentru un bacşiş de-al lor, el are datoria de a ne lăsa în drum.

Prin ploaia care urmează aicĭ ninsoriĭ din munte, mergem înnainte pe valea rîuluĭ cu apele cenușiĭ, line. Îndată sîntem în al doilea Vișăŭ, cel de mijloc. Dumineca a scos pe toată lumea din casele de lemn. Sînt grupe de treĭ felurĭ, care ne privesc cu aceiașĭ ochĭ de batjocură și de ură; săteniĭ, cari aŭ băut prea mult, frumoasele femeĭ și fete în catrințe roșiĭ care aŭ băut se pare și ele, și Jidănimea multă, multă, cît și ceĭlalțĭ locuitorĭ, Jidănimea cîrciumarilor, precupeților, mijlocitorilor care spurcă acest colț de munte. Sinagoga lor iese mîndră în drum.

Și la Vișăul-de-jos e tot așa, aceiașĭ înfrățire neghioabă între exploatator și exploatat, aceiașĭ prietenie batjocoritoare în ochiĭ femeilor frumoase. Și de amîndouă părțile cele maĭ strălucite povîrnișurĭ de munte, albe de sfințenia zăpeziĭ proaspete.

Drumul tot e numaĭ al Evreilor. Afară de căruța unuĭ Borșan care ducea două femeĭ din sat la Sighet spre înfățișare ca martore la «soroace», nu i-am văzut decît pe eĭ. Cîte unul calcă singuratec, cu gîndul la afacerĭ, altul stă de vorbă cu un Romîn, cutare băiețeĭ cu perciuniĭ fîlfîind aduc pe un cioban mițos, al căruĭ cal poartă o povară de pînzăturĭ. Maĭ departe, iată un Jidan care mînă din urmă o vacă, iată un Jidănaș călare, iată cărăușĭ cari, cu balabusta lîngă dînșiĭ.

Dar totușĭ o adîncă ură stăpînită s'a adunat

în aceste suflete copilăreştĭ lăsate pradă barbarieĭ celeĭ maĭ desăvîrşite. Ochiĭ se opresc cruntĭ asupra jăfuitoruluĭ străin. Şi, fiindcă mergem cu trăsura, fiindcă facem călătoria într'o zi de Duminecă, fiindcă eŭ am barbă în ţara popilor raşĭ şi port cojoc acolo unde «domniĭ» nu se coboară pănă la această haină a săracieĭ, fiindcă d. Onişor are ochelarĭ, cădem şi noĭ supt atingerea batjocurilor. În Leordina, sat mare cu şcoală românească, ce-şĭ zice ungureşte, fricos, numaĭ «greco-catolică», în Petrova vecină, n'am fost cruţaţĭ. O păstoriţă călare ne-a ameninţat cu băţul, o nevastă a strigat după noĭ «de, bală». Cînd am întrebat de biserică, femeile aŭ chicotit de rîs, strigînd: «i-auzĭ ce zice?». «Ni, săraciĭ», auzirăm aiurea pe urma noastră, saŭ: «ăştia vin de la Bocovina». Pănă şi copilaşiĭ ieşiaŭ luînd în rîs şi blestemînd pe urma Jidanuluĭ cu cojoc şi Jidanuluĭ cu ochelarĭ. Huţuliĭ de la Valea Tiseĭ se întreceaŭ cu Romîniĭ de pănă aicĭ, şi unul ieşi înnaintea d-luĭ Onişor poftindu-l injurios să-ĭ cumpere o gîscă.

Nu părăsim cursul Vişăuluĭ care înnaintează larg în valea de muntĭ ce se strînge de la o vreme ca în pasul Rodneĭ. Sus se maĭ văd încă braziĭ ninşĭ, de supt dînşiĭ curge pădurea fagilor roşiĭ, iar în vale sălciile verzĭ se apleacă asupra rîuluĭ. Bolovanĭ negri se desfac din măruntaiele munteluĭ, care, tăiat de drum, în-

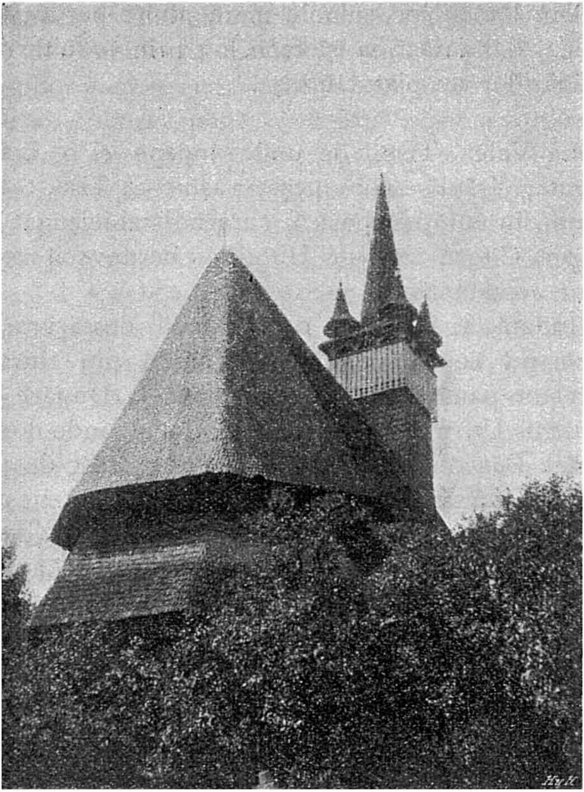
tinde feţe întunecate, viorii. Prin cîte o crestătură a pietreĭ năruite de sus, zăpada a prins vîrcĭ strălucitor de albe.

Din loc în loc, culmile marĭ, albite par a tăia calea, dar iarăşĭ ea îşĭ face loc prin îndoiturile clădăriilor de piatră uriaşă.

La Valea Tiseĭ, de unde începe şi o linie ferată, Vişăul se contopeşte paşnic cu Tisa, care vine din munţĭ, albastră, curgînd îmbielşugat şi sigur. Cîteva case de Huţulĭ cu bernevecii roşii sînt aciuate aicĭ.

Îndată apa capătă o strălucită desfăşurare, cum nu se maĭ vede la nicĭ-unul din rîurile acestor pămînturĭ carpatinĭ, pănă la Dunăre şi Nistru. Un mare pod o trece în locul unde două sate: Băşcoiul şi Crăciuneştiĭ, se privesc de pe cele două malurĭ. Ambele sînt sate ruteneştĭ, cu tot numele lor: aĭ noştri s'aŭ pierdut decĭ cu totul în mulţimea năvălitorilor de limbă rusească. Dar nicĭ aceştia nu maĭ înseamnă astăzĭ nimic. Căcĭ peste dînşiĭ s'a aşternut Jidovimea. Casele marĭ cu cîte două caturĭ, casele mărunte cu cerdac de lemn, căsuţele strîmbe cu perdele roşiĭ, — toate sînt ale lor. Din treacăt vezĭ, supt lampa atîrnată, femeile îmbrobodite, bărbaţiĭ cu pălăria în cap, cari, aplecaţĭ asupra meseĭ de lemn alb, socotesc şi pun la cale. În margenea drumuluĭ, crucifixurile de lemn grosolane, crucifixurile de metal luate de la oraş

tînjesc a pustietate ca şi marile bisericĭ albe, care par nouă.

Biserică maramureşeană.

Rutenesc şi jidovesc e şi Verişmartul, care vine înnaintea Sighetuluĭ. Rutenii vorbesc de

altminterea, ca şi Evreiĭ, ungureşte, şi Statul li face totdeauna darul uneĭ frumoase şcolĭ de maghiarisare.

III.

Sighetul.

Din Sighet se văd acuma case de suburbie, foarte curate, pe care le luminează becurĭ electrice prinse de pîrghiile telegrafuluĭ. Cîte o cătană face dragoste cu slujnicuța luĭ. Maĭ departe însă, fără lumină electrică, Jidovimea se primblă saŭ stă în grupe, în fața caselor marĭ în care sînt prăvăliĭ. Lîngă stradele de tot largĭ, de oraş noŭ, se văd două bisericĭ creştine, de batjocură într'un asemenea loc. Piața se deschide într'un uriaş pătrat de clădirĭ foarte impunătoare. Orĭ în ce colț, doĭ treĭ Evreĭ pîndesc. Îĭ întîmpin şi la poarta, prin gangurile oteluluĭ nemțesc unde ne coborîm. În restaurant serveşte însă un chelner evreŭ, deosebit de obraznic, şi studențĭ aĭ Facultățiĭ de drept de aice orĭ calfe de prăvălie ungurĭ încep a urla prelung, la beție, sălbatece cînturĭ de dragoste, care-țĭ taie, ca şi felurile ce ți se aduc, orĭce poftă de mîncare. După ninsoare, țurțurĭ şi senin, acum plouă pe tina groasă a capitaleĭ de comitat, a centruluĭ maramureşean.

*

Văzut dimineaţa, Sighetul are şi oarecare mişcare de creştinĭ : funcţionarĭ, gospodine care merg la tîrg, soldaţĭ. Dar în toate părţile foiesc aceiaşĭ Evreĭ cari pîndesc la uşile tuturor prăvăliilor. În oraşul de vre-o 20.000 de locuitorĭ eĭ vor fi fiind, de sigur, a treia parte. Strada mare

Stradă lăturalnică din Sighet.

e toată a lor, tot aşa o alta, paralelă cu dînsa, în care nu te poţĭ întoarce de atîta Jidovime care miroase şi scormoneşte cîştigul, fie cît de păcătos. Toţĭ ceĭ cari în sate şi-aŭ strîns cîteva sute de florinĭ cu vînzarea de chibriturĭ şi tabac, vin de se curăţă întru cîtva aice, păstrînd însă toate datinile de îmbrăcăminte şi limbă, toată iubirea pentru murdărie, tot despreţul pentru

ceia ce face viața cinstită și plăcută pe care le are Evreul de rînd. Ceĭ maĭ norociţĭ trec apoĭ pe la Oradea-Mare și Seghedin, unde-șĭ taie perciuniĭ și îmbracă hainele nehabotnice. Fiiĭ lor, doctorĭ în drept, oamenĭ de condeiŭ pot ajunge apoĭ să stăpînească Ungaria, aĭ căreĭ fiĭ

Piața din Sighet.

credincioșĭ se zic din buze fără a putea fi din inimă, cît îĭ robește o lege de intoleranță și ură.

Azĭ e tocmaĭ tîrgul slugilor, și harmalaia puturoasă e și maĭ mare. Iată ce se înțelege prin acest tîrg. Fete de Evreĭ sărace caută slujbă primblîndu-se, și cine vrea slujnice, vine în gloată de le tocmește. Creștinele, Romînce, Rusoaice, nu umblă după această pîne puțină, care se cîștigă cu greŭ. Se maĭ adauge apoĭ pentru a le

înlătura de la o asemenea îndeletnicire ura pe care o are ţeranul de aicĭ faţă de Evreŭ, pe care-l numeşte «Jid» şi căruia nu-ĭ zice, orĭcît ar ajunge de bogat în negustorie, decît «măĭ Iţic» saŭ «mă Leibă »

În cafenea un Evreŭ roşcat, chel, cu ochelarĭ, a strîns toată presa pe mesuţa luĭ. Acolo vine

O altă vedere a pieţeĭ din Sighet.

de se aşează, fără a-ĭ vorbi, alt Jidan, roşcat şi el, care se uită chiondorîş, foarte obraznic. Şi iată că soseşte acum un habotnic care intră încet, ne ocheşte, se învîrte în jurul nostru, aşteptînd cine ştie ce intrebare saŭ propunere, de care să se poată agăţa şi apoĭ, cu durere faţă de muţenia «goilor» străinĭ, se duce.

Una din bisericile ce răsar din Jidănime e a Ruşilor. Romîniĭ aŭ întemeiat-o însă, precum se crede că tot a lor va fi fost şi marea biserică

gotică a calvinilor, care-şĭ are altarul la răsărit. Goniţĭ din cea d'intăiŭ zidire, Romîniĭ şi-aŭ făcut o alta, în uliţa vecină. Lîngă dînsa e adăpostită o şcoluţă pentru copiiĭ de meşterĭ romînĭ din Sighet, cari uită limba lor şi nu-şĭ pot creşte copiiĭ într'însa. În casa cea mare de alăturĭ, cu prăvăliĭ evreieştĭ dedesupt, locuieşte parochul, care e şi vicariul unit al Maramureşuluĭ.

Odată resida acolo un biet om fricos, cu numele străin. Acuma acest loc primejdios, care cere multă muncă şi o înnaltă conştiinţă îndrăzneaţă de romanitate, e ocupat de părintele Tit Budu. Născut dintr'un neam de vechĭ sătenĭ liberĭ, vicariul de astăzĭ a învăţat întăiŭ în şcolĭ ungureştĭ, de şi era fecior de preot. Împărtăşind sentimentele de liberalism înfocat ale colegilor săĭ ungurĭ, el merse chiar până la graniţa Galiţieĭ, într'o tînără ceată războinică, pentru a trece într'ajutorul revoluţionarilor polonĭ din Rusia. A fost oprit însă de poliţie, scos din şcoală şi adus astfel să meargă la şcoala românească a Beiuşuluĭ. Aicĭ şi-a învăţat înnapoĭ, aproape de la început, limba. A ajuns preot şi a stat mult timp în cancelariĭ şi în parochiĭ de sate din Maramureşul său. Astăzĭ, cînd e căpetenia celorlalţĭ preoţĭ, celor cincĭzecĭ de parohĭ din acest comitat, el e în stare să impuie prin statura sa de uriaş, prin frumuseţa bătrîneţeĭ sale şi prin manierele sale sigure şi hotărîte. A

scris în romăneşte despre subiecte bisericeştĭ şi istorice, şi scrie fără sfială şi pănă astăzĭ în această ţară de slăbiciune şi de frică.

De la acest bătrîn puternic şi harnic se aşteaptă mult pentru trezirea conştiinţeĭ naţionale adormite aicĭ. El ar trebui să încerce, cu acest scop, a da o viaţă nouă acelei Asociaţiĭ maramureşene care nu ajută nicĭ cît cea ardeleană, cu care nu înţelege să se contopească, interesele culturale ale neamuluĭ nostru.

Între aceştĭ Jidovĭ mulţĭ şi răpareţĭ, între Ungurĭ, cari aŭ atîtea şcolĭ elementare, o şcoală de fete cu internat, o preparandie de învăţătorĭ şi chiar o Academie de drept cu caracterul calvinesc, Romînii sînt aruncaţĭ la margine, în depărtare, sărăcie şi necunoştinţă, aşa încît limba lor nu se aude pe uliţile cele marĭ decît din gura ţeranilor ce sosesc din împrejurimĭ. Parohienii păr. Budu ating numărul de 3.000, dar eĭ sînt răspîndiţĭ pănă departe dincolo de raza oraşuluĭ, prin văile ascunse şi pănă colo la culmile ninse, de unde vin să-şĭ aducă morţiĭ peste apa Tiseĭ la cimitirul romănesc al Sighetuluĭ. În *oraş* — căcĭ de fapt acesta e singurul nume pe care aĭ noştri îl daŭ Sighetuluĭ — sînt cincĭ advocaţĭ romînĭ şi vre-o patruzecĭ de studenţĭ, ce-şĭ aŭ internatul lor deosebit, la Academia de drept. Eĭ cu toţiĭ vorbesc romăneşte în casă, de şi cu amestec unguresc, şi cutează chiar a se înţelege pe strade în această limbă prigonită.

Dar sînt de sigur prea puțini pentru a face ceva care să poată fi luat în samă.

Trăsura unuĭ Rus care vorbește ungurește mă duce spre mănăstirea Sfîntuluĭ Mihail din Perĭ, întemeiată de neamul luĭ Dragoș care s'a coborît în Moldova înnaintea Voevodului Bogdan. Astăzĭ vestita ctitorie a celor maĭ încărcațĭ de cinste și de darurĭ regale dintre Romîniĭ Maramureșuluĭ e maĭ puțin chiar decît o ruină, dar nu e fără interes pentru un Romîn să vadă măcar locul unde a stat o clădire așa de însemnată în viața poporuluĭ său.

La capătul Sighetuluĭ se trece Tisa, a căreĭ apă, strînsă la un loc într'un singur curent adînc, primește scînteĭ de aur de la soarele slab care, după multe zile de lipsă, se îndură a lumină, în luptă cu noriĭ albĭ. Dincolo de apă e un Întradam maramureșean, asemenea, de altfel, cu Vișaiele de ierĭ. Toată margenea drumuluĭ o țin Jidaniĭ din satul Slatina, cu căsuțele lor păcătoase, din care se desface curata și frumoasa locuință a notaruluĭ celuĭ noŭ, care e și el Evreŭ, cum încep a se alege icĭ și colo în Maramureș. Maĭ la o parte, spre un deluleț bogat în copacĭ, unde se află și ruinele uneĭ cetățuĭ romane, sînt vechile așezărĭ ale țeranilor romînĭ. Pentru dînșiĭ a făcut o mare biserică albă strîngătorul pentru binefacerĭ între episcopiĭ romînĭ, Mihail Pavel. Murind după o lungă

păstorire la Oradea-Mare, el a fost înmormîntat în satul acesta.

De aicĭ se deschide un loc fără nicĭ-un fel de roadă şi de lucru a pămîntuluĭ, un pustiŭ veşted, sămănat cu gropĭ de năruire. Cîteva case marĭ se ridică în locurĭ maĭ ferite şi sigure; prin celelalte, clădirile şubrede sînt frînte de prăbuşirea umedă. Zidurĭ de fabrică şi coşurĭ răsar în deosebite locurĭ.

Aceasta e Slatina-baie saŭ Handalul, cu biserică latină şi şcoală de Stat. Pămîntul tot e găunoşat de acel lucru al minelor de sare ce ţine de sute de anĭ. Tisa a răsbătut prin gropile cele vechĭ, şi astfel pe încetul ea găteşte sfîrşitul acestuĭ izvor de bogăţie, şi tot odată şi a pămîntuluĭ în care el se află ascuns.

Maĭ departe e «Scalda» Vlădicăĭ Pavel, un stabiliment de băĭ de sare foarte bine înzestrat, care nu face însă nicĭ pe departe cît a costat pe întemeietorul săŭ.

În dreapta şi în stînga, dar maĭ ales în stînga, şirurile de dealurĭ albăstriĭ se întrec din înnălţime pănă la creştetele albe. Unul din ele se mîntuie printr'o mare movilă blîndă care e Rătundul. Într'acolo sînt tot sate româneştĭ: Sarasăul, Şipinţa, unde se păstrează încă, întrebuinţată în odăjdiĭ, şeaua uneĭ căpeteniĭ a Tatarilor din 1714, cari, într'o ultimă năvălire, călăuzită de Mihaĭ-Vodă Racoviţă al Moldoveĭ, pustiiră valea Izeĭ, plină de Romînĭ, alergară după jaf

şi după robĭ şi până în aceste părţĭ şi fură striviţĭ la întors de Borşenĭ, cari ar fi avut în frunte pe protopopul lor.

În dreapta, unde se văd bisericile albe, vechĭ, sînt cele treĭ Apşe: de sus, de mijloc şi de jos

Binecuvîntarea prinoaselor în Maramureş.

(împărţire obişnuită în Maramureş), de la care a pornit apa veselă ce se zice Apşoara. De acolo vine neamul Mihályi, care a dat Bisericiĭ unite pe Mitropolitul eĭ de astăzĭ, Escelenţa Sa Victor Mihályi de Apşa. Tot în acele părţĭ, dar departe, e şi locul de naştere al acestuĭ arhiereŭ, satul Ioduluĭ.

De la Perĭ, pe care Ungurii, cari nu se află însă în acest sat, îl numesc Körtvelyes, vin săteni singuratecĭ în portul care e al Romînilor, şi iată şi un car unde, între mulțĭ flăcăĭ gătițĭ, şede fără sfială o mireasă purtînd pe cap cununa de florĭ luate de la tîrg şi, pe lîngă dînsa, *mununa* țesută din mărgele. În satul însușĭ, intrăm îndată. Vedem case de bîrne, maĭ mult văruite, prin înrîurirea orașuluĭ vecin, curțĭ care poartă coşere împletite, movile de strujenĭ și fîn aşezat frumos între patru parĭ supt un coperiş țuguiat de şindilă. Femeĭ în portul nostru diretică prin curte.

Unele din ele, oacheșe, aŭ însă fața ciolănoasă, cu bot ieşit înnainte: altele, foarte bălane, arată un sînge străin. Dacă vorbeştĭ romăneşte femeilor, nu veĭ fi înțeles, de sigur; nicĭ copiiĭ nu știŭ o boabă din limba noastră. Mulțĭ bătrînĭ daŭ din umerĭ cînd o aud. Ceva romăneşte rup numaĭ bărbațiĭ în vrîstă, iar ceĭ ce aŭ fost cătane în regimente de Romînĭ o vorbesc chiar destul de bine.

Satul e astăzĭ cu totul rusesc. În biserica nouă și frumoasă lîngă care e și o şcoală încăpătoare, nu se află nicĭ cărțĭ romăneştĭ, ci numaĭ de acelea care *samănă* numaĭ cu datinile noastre, cum samănă locuința şi portul. Ele sînt tipărite la Lemberg, după îndemnul cel d'intăiŭ al aceluĭ fiŭ de Voevod romîn, al aceluĭ «Voevodicĭ» Petru Moghilă, care a trezit din morțĭ

Mitropolia Chievuluĭ și a făcut astfel cu putință cultura ruteană de astăzĭ; cîte una din cele nouă vine de la Ungvár. Aicĭ și-a strămutat reședința episcopul rutean unit al Muncaciuluĭ. Aicĭ îșĭ ține el canonicii și preparandia de învățătorĭ. De aicĭ lucrează el, nu pentru înnaintarea celor 170.000 de Rutenĭ, cari întrec cu mult pe ai noștri, abia vre-o 70.000, ci pentru contopirea lor cu nația ungurească stăpînitoare. La Sighet se predică în biserica lor odată rusește, odată ungurește. Așa e și pe aiurea. Poporul întreg știe ungurește. El nu desfășură nicĭ-o activitate politică. În congregația comitatuluĭ, el trimete tot funcționarĭ și funcționărașĭ ungurĭ. Cărțĭ rusești, ziare din Galiția saŭ de la Muscalĭ nu se aduc decît foarte rar și pe ascuns. «Cu Rutenii s'a încheiat», îmĭ spunea un bun cunoscător al împrejurărilor.

Despărțițĭ de Romînĭ printr'o ierarchie bisericească deosebită, lipsițĭ de orĭce legătură cu dînșiĭ în trecut, Rutenii n'aŭ față de vecinii lor situația celor din Bucovina. Pe noĭ nu ne uresc și nu ne-ar fi încălcînd, căcĭ nu-ĭ mînă la aceasta, ca acolo, o inteligență fanatică, aplecată spre Rusia saŭ încălzită de visul uneĭ Ucraine a viitoruluĭ pentru Rușii Micĭ. Prin căsătorii mixte, prin vre-o așezare între Rutenĭ se pierd maĭ mult aĭ noștri, și prin aceleașĭ mijloace eĭ și cîștigă, aiurea. Numărul nostru sporește de alminterea Aicĭ în Perĭ Romînii s'aŭ

pierdut de mult între Ruşiĭ veniţĭ în număr mare. Cărţile bisericeştĭ aŭ o singură însemnare românească, şi aceia abia înţeleasă. Pe la 1690 încă, însemnările sînt slave, şi anume ruteneştĭ.

Pe acea vreme mănăstirea Dragoşeştilor din al XIV-lea veac, unde atîta vreme aŭ stat Vlădiciĭ romînĭ aĭ Maramureşuluĭ până la Iosif Stoica din 1693, până la bătrînul orb şi pribeag Dosofteiŭ din 1730, nu maĭ avea însemnătatea eĭ veche. Spre dînsa ne duc cîţĭva Ruşĭ săracĭ, ieşiţĭ din căscioarele fără lumină.

Sus, între nişte pomĭ, la capătul unuĭ urcuş prin lutul de făcut oale, cleios şi lunecos, se maĭ văd nişte grămezĭ de pietre, pe care sătenii le-aŭ răscolit căutînd galbeniĭ de aur aĭ vechilor călugărĭ. Un crucifix înnalt, pus în vremurĭ nouă, arată unde a stat altarul. Prin prejur, se arată locul fîntîniĭ şi rămăşiţele sărace ale chiliilor. Clădirile aŭ fost făcute trainic din cărămizĭ tot aşa de bune aproape ca şi cele romane, din piatră moale şi din ciment ca fierul. Din podoabe şi scrisorĭ a maĭ rămas numaĭ o bucată de stîlp văpsită galben şi verde, care poartă tot în văpseală litere cirilice aplecate, ce pomenesc un sfînt. Ea e zidită între murdăriile de lîngă casa unuĭ sătean.

Rusul cu locul ar fi bucuros să-l vîndă bine, vicariuluĭ nostru, ca să se facă iarăşĭ mănăstire.

— Şi nu te temĭ, îĭ zic, că o mănăstire romănească v'ar face Romînĭ?

— Ce temem! Orĭ Romîn orĭ Rus, este tot una, tot o cruce.

De pe culmea de deal se cuprinde cu ochiul una din cele maĭ frumoase priveliştĭ. Jos curge Tisa, care se rupe în suviţĭ argintiĭ ce se leagă iarăşĭ maĭ departe. Iar peste dînsa, peste marea pajişte verde, unde pasc bivolĭ, se văd bisericile Cîmpulunguluĭ.

Acest orăşel de odinioară e decăzut *astăzĭ*. Are, fireşte, mulţĭ Evreĭ şi maĭ mulţĭ Ruşĭ şi ceva Ungurĭ. În tot comitatul, Unguriĭ, vre-o 8.000, pe lîngă peste 50.000 de Jidanĭ, n'aŭ însemnătate decît aicĭ şi la Ceteŭ (Tecsö). Hustul, de la Sighet la Răsărit, şi Muncaciul, de la Apus, cu vechiul castel unde a fost închis la 1821 Alexandru Ipsilanti, precum la 1585 fusese închis la Hust Petru Cercel, sînt numaĭ ruseştĭ, ca toate aşezările din munte pănă în Galiţia, pe care le ţine pe toate calicia goală a Rusnecilor.

*

Spre sară, cu acelaşĭ cojoc care a pus în mişcare pe toţĭ Evreiĭ Sighetuluĭ, ce cred că a sosit vre unul dintre aĭ lor din Polonia, plec pe linia Cîmpulunguluĭ, spre Sarasăŭ.

Tisa curge în dreapta, răsfăţată, răşchirînduse în braţurĭ moarte şi aruncînd din mijlocul eĭ

ostroave de buruiene. Şoseaua întreagă, pănă la înnalta linie ferată, e la voia eĭ, şi ea se foloseşte dese orĭ de aceste drepturĭ.

Din stînga vine apa albastră a Izeĭ, care udă tot sate româneştĭ. Lină şi veselă, oglindind senin în unde, ea se varsă în Tisa la podul din faţă, dar multă vreme încă apele-ĭ albastre nu se pot contopi cu multele ape galbene ale rîuluĭ ce o înghite.

Dincolo de pod, era maĭ de de mult un popas pentru negustoriĭ şi cărăuşiĭ ce veniaŭ de la Seghedin. O *ceardă*, o cîrciumă fusese aşezată ca să-ĭ încălzească şi să-ĭ răcorească. Ea a fost bună de prăsilă, şi astăzĭ un întreg sat numaĭ şi numaĭ jidovesc putrezeşte în mocirlă şi în dărîmăturĭ, purtînd acel vechiŭ nume de Cearda.

Sarasăul vecin e însă românesc în toate. Moşia e a familiilor Mihályi şi Jurca. Frumoasa grădină de pe deal, cu 500 de merĭ, e a d-luĭ Petru Mihályi, fratele Mitropolituluĭ. Săteniĭ, oamenĭ prietenoşĭ, cînd nu se întrec la *palinca* (rachiul) Jidanuluĭ, sînt şi eĭ foştĭ nemeşĭ, şi se ţin mult. Biserica e veche, şi legenda o pune între cele treĭ clădirĭ de piatră făcute de o Doamnă din Moldova care-şĭ maĭ aducea aminte de Maramureşul obîrşieĭ sale.

Mergem la dînsa cu un ţeran care a fost la Petroşenĭ cu lemnele şi a trecut şi în ţară, spre Tîrgu-Jiiuluĭ şi Cîmpulung, în locurĭ de care-şĭ aduce aminte cu drag. Preotul pe care-l vedem

o clipă, — om harnic de altfel, mi se spune, — nu poate veni, căcĭ are la petrecere domnĭ ungurĭ. Un cantor foarte bătrîn descuie. Înlăuntru, biserica nu are nicĭ-un preț, pe cînd pe din afară ea impune prin grosimea păreților de zid cu ferestile micĭ și interesează prin forma în cincĭ muchĭ a altaruluĭ, maĭ jos. În față s'a adaus, ca la bisericile de lemn, un fel de cerdac închis, care aruncă în sus un vîrf de turnuleț supțire. La plecare, sătenii strigă: «Trăiască domnul preotul», pentru d. vicariŭ, precum în Sighet, unul îmĭ strigase mie, cu toată bucuria inimiĭ luĭ: «Trăiască popa nostru».

*

Sara găsesc la alt frate al Mitropolituluĭ din Blaj, d. Ioan Mihályi, care a tipărit o culegere de «Diploame maramureșene» nu numaĭ cea maĭ bună primire, dar și o prea frumoasă culegere de monede antice, de diplome medievale și de scrisorĭ și zapise românestĭ din acest Maramureș, care a păstrat numaĭ așa de puține.

IV.

De la Sighet la cellalt hotar.

A doua zi plec, peste muntele de ieșire, peste înnaltul Gutin saŭ Gutiŭ, către Baia Mare. Până la Hărnicenĭ mă va duce bunul mieŭ găzduitor

Femeĭ din Maramureș.

păr. Budu, iar de acolo înnainte voiŭ rămînea în sama Rusuluĭ Gyury.

Întăiŭ merg la biserică, unde, cu toate că e o zi oarecare din săptămînă, slujba se face cu o rînduială şi o cuviinţă deosebită, care se lămureşte de alminterea şi prin desăvîrşita ştiinţă de tipic a vicariuluĭ, un specialist şi un scriitor în această ramură. Clădită în stilul gotic maĭ cunoscut pe aice, biserica e înnaltă şi luminoasă, foarte friguroasă însă prin piatra din care e alcătuită. O catapiteazmă provisorie desparte altarul, şi naosul acoperit cu lemn îşĭ aşteaptă încă bolţile. Parochul e asistat de doĭ capelanĭ, dintre cari unul e şi catechet la şcolile Statuluĭ, unde-l sileşte a catechisa ungureşte şi arbitrariul ministerial şi necunoştinţa nenorocită a copiilor, Romînĭ fără limbă românească. La slujba frumoasă maĭ este de faţă numaĭ doamna vicariuluĭ, bătrînul curator şi o ţerancă în sarică saŭ *gubă* cu lîna în afară. Dascălul-învăţător cîntă foarte bine. Cărţile, căpătate de la Blaj, sînt din ale luĭ Bob.

Ieşim din oraş pe lîngă cîmpul unde fac exerciţiu reserviştiĭ. În faţă, pe lîngă rîul Izeĭ, se deschide un drum foarte bun, pe care-l cercetează însă până sus în munte maĭ numaĭ Evreiĭ. Trăsurile stricate sînt tîrîte cu greŭ de cîte un biet cal cu păcate, pe care Jidanul îl îndeamnă cu chiote şi-l loveşte în coaste şi'n cap. Maĭ încolo înnaintează un car cu boĭ — pe aicĭ însă cărău-

șia se face maĭ mult cu caiĭ — pe care-l mînă alt Jidan, care în mersul încetinel al dobitoacelor blînde cugetă la un gheșeft noŭ, tremurînd din perciunĭ. În spatele turmeĭ de oĭ flișchiie din biciușcă o pîrghie de Evreŭ slabă și nepieptănată, — păstor care duce la tăietoare. Nu e nimic maĭ rar decît să vezĭ pe aĭ noștri singurĭ călătorind saŭ mînînd.

Între frumoase dealurĭ line curge Iza, albastră, care se păstrează curată pănă la vărsarea eĭ. Șesul eĭ e lat, și cu ajutorul gunoieriĭ se fac pe dînsul sămănăturĭ sărace de grîne și de porumb. Soarele străbate un cer fără norĭ și lucrează harnic la topirea depărtatelor pîlcurĭ de ninsoare. Să fie în sfîrșit mult dorita vară a Sînmedruluĭ, cînd firea întreagă maĭ răsuflă odată slobod, pe priporul morțiĭ?

La satul Vaduluĭ Iza primește în sine rîul Mareĭ, și în acesta se varsă maĭ sus încă o apă, a Cosăuluĭ, de-alungul căreia se înșiră altă vale. Pe Iza în sus satele româneștĭ se înfundă în munte, copleșite de Jidovime, aproape ca în părțile Vișăuluĭ; Sătcelul stă la poalele munteluĭ, românesc și el cu toate cărțile ruseștĭ ce s'aŭ găsit în biserica luĭ, avînd și însemnărĭ în această limbă. Pe rîul cel mic, e un alt rînd de așezărĭ, locuite de aĭ noștri. Noĭ însă apucăm drumul cel maĭ scurt spre Gutin, care urmează scurgerea răpezită a Mareĭ.

E, de la izvorul eĭ pănă la vărsare, o apă de viață, de vioiciune și de frumuseță. Valurile verzĭ se zdrumecă de bolovaniĭ munteluĭ, fîşîind cîntece de îndemn şi de biruință; ele se frîng în rotocoale spumegătoare şi aleargă în şivoaie verzĭ, late, pe şesul unde-şĭ află sfîrşitul. Se pare că odată i se zicea Maramurăş, nume care a fost prescurtat pe urmă, cum se face adesea, în forma nouă de Mara. Aĭ noştri aŭ cunoscut întăiŭ această parte de țară în legătură cu Ardealul, în ea aŭ locuit eĭ la început, bucurîndu-se de ogoarele maĭ largĭ şi de pămîntul maĭ bun, şi numaĭ pe urmă eĭ aŭ înnaintat pănă în sălbătăcia munteluĭ, pe care aŭ împoporat-o maĭ tărziŭ Ruşiĭ Galițieĭ. Astfel s'a numit Maramurăș acest Ținut de multe culmĭ şi de puține văĭ, care a fost odată o țară, ce a pus temelie la o altă țară şi care nu e astăzĭ decît unul din atîtea comitate ale Ungarieĭ.

*

Ce se poate vedea la Vad decît Jidănimea din margine, cu bătrîniĭ eĭ fără frumuseță, cu bărbațiĭ fără voinicie, cu femeile fără sfială, cu copiiĭ palizĭ, slabĭ, triştĭ, gînditorĭ, fără copilărie? Romîniĭ s'aŭ tras şi aice în sus. Dacă ar fi părăsit satul, cum aŭ făcut la Borşa, unde aŭ înnaintat cu maĭ mulțĭ chilometri spre munte, Jidovimea s'ar fi luat ca şi acolo după dînşiĭ, setoasă de sîngele raseĭ osîndite.

Urmează Berbeştiĭ, satul luĭ Berbu, pe care mania ungurească de a unguri l-a prefăcut în Bárdfalva. Şi aicea e aceiaşĭ poveste tristă ca şi la Vad.

Doĭ cnejĭ, Budul şi Giula, aŭ căpătat, pentru vitejia pe care o pomeneşte legenda, locul pe care s'aŭ aşezat neamurile lor, al Budeştilor şi al Giuleştilor. Cel d'intăiŭ sat e la stînga, ascuns: în biserica luĭ se păstrează coiful şi zalea vestituluĭ haiduc Pintea Viteazul.

Prin Giuleştĭ trecem, şi de la început se vede o deosebire faţă de celelalte sate. Aicĭ Jidovimea nu iese aşa de mult la iveală, cu toate că ea se adăposteşte în cîteva cîrciume de la capăt. Săteniĭ i-aŭ «scos» din sat; aŭ strîns mînă de la mînă, cu multă trudă, banĭ scumpĭ, «crăiţarĭ sărutaţĭ», cum am auzit spuindu-se, şi aŭ luat din mîna Evreuluĭ, pe baniĭ ce a vrut el, holdele şi stăpînirea de case. Nu se maĭ vede ca în alte părţĭ Jidovul mergînd pe urma pluguluĭ mînat de ţeranĭ şi făcînd socotelile luĭ de negustor. Icĭ şi colo a maĭ rămas numaĭ o cîrciumă, şi astfel în acest sat ca nealtele în Maramureş, se vede aproape numaĭ viaţa noastră.

Giuleştiĭ se zic pe ungureşte — cu toate că, iarăşĭ, puiŭ de Ungur n'a locuit vre-o dată aicĭ — Gyulafalva. Unde vezĭ scris pe staţia căiĭ ferate înguste ce duce de la Sighet spre ocnele din acestelalte părţĭ: Feherfalva, să ştiĭ că nu e

alta decît străvechiul sătucean romănesc al Fiereştilor. O etimologie ungurească: «grămadă de sare», s'a căutat pentru acel sat al Şugătagului, lîngă care se află minele de sare amintite maĭ sus: în Ugocea însă *şugătag* e «poiană».

Şugătagul-sat are o biserică, a căreĭ vechime s'ar urca, după o inscripţie maĭ tîrzie, pănă în veacul al XVII-lea. El se deosebeşte însă maĭ mult prin îngrijirea ce aŭ locuitoriĭ pentru creşterea şi altoirea pomilor, cari înlocuiesc aicĭ ca mijloc de traiŭ grînele, ce nu se pot face. Evreiĭ sînt puţinĭ.

Aceste două sate, şi cîteva încă, aŭ dovedit prin faptă ce pot Maramureşeniĭ cînd numaĭ îşĭ daŭ puţină osteneală să şi voiască. Cu toată exploatarea şi sărăcia, Romîniĭ de aicĭ nu sînt de loc printre ceĭ din urmă. Sînt curaţĭ şi mîndri. Legăturile cu Moldova domnească li-a dat o conştiinţă de nobleţă care nu se află aiurea. Pănă astăzĭ, eĭ îşĭ zic une orĭ «boierĭ dumneavoastră» şi copiiĭ aicĭ n'aŭ altă calificare decît aceia de *cocon*, *coconaş*, *cocoană*, *coconiţă;* vechea vorbă *jupîn* n'a degenerat ca în Moldova, unde cu ea se chiamă Evreiĭ, ci înseamnă încă «domn», şi mulţĭ se fălesc cu «jupănia» lor. Priceperea pentru frumuseţă se vede în meşteşugul săpăriĭ porţilor de lemn şi în caracterul deosebit al crucifixelor: cele tăiate în tablă aŭ la picioarele Mîntuitoruluĭ două femeĭ care plîng, şi am văzut unul foarte

frumos, săpat din lemn de un ocnaş, osîndit, din decenii acum depărtate.

Oamenii ar face şi mai mult dacă s'ar găsi cine să-i îndemne şi să li fie călăuza cea adevărată şi fără interes. Unde e preotul bun saŭ unde se află măcar prin vecinătate un preot deosebit de bun, satul capătă îndată altă înfăţişare. Aici se vede înrîurirea păr. Budu, care a fost, mulţi ani de zile, preot al Şugătagului. Prin alte părţi însă preoţii, cu gîndul la Papa şi la raderea bărbii mai mult decît la chemarea lor omenească şi românească pe acest pămînt, s'ar fi adăugind, mi se spune, la toţi aceia cari ieaŭ mult din munca săracilor. Unii săteni s'aŭ îndreptat deci spre Biserica neunită, care apăru ca o concurentă doritoare de cîştig şi oferind deci condiţii mai bune: în cutare sat nenorocit care se zbate în ghiara cotropitoare a Jidovului se mai iveşte deci, pentru a slăbi încă mai mult pe oameni, hărţuiala nenorocită a doi preoţi nevrednici. Clerul unit stă gata de luptă, şi jandarmii Statului s'aŭ amestecat une ori pentru ca să apere confesiunea veche împotriva aceleia care năvăleşte acuma asupra sufletelor.

Printre aceleaşi mici ogoare smulse de la pădurea de stejari şi *lăzuite* unele dintre ele abia dăunăzi, înnaintăm, dincolo de întinderea liniei ferate a gării, pînă la Hărniceşti. Ungurii îi zic «Hernicses» fiindcă n'aŭ cum îi zice altfel:

numele romănesc, singurul adevărat şi serios, vine, nu de la hărnicia locuitorilor, cari nu trăiesc fără Jidovĭ, ci de la un Harnicul oarecare, strămoş cu adevărat harnic, pe vremea căruia nu se pomeniaŭ încă Jidanĭ în Maramureş.

*

Aicĭ mă despart de părintele Budu, care-şĭ îndoaie statura de uriaş pentru a intra pe portiţa şcoluţeĭ sărace pe care merge să o cerceteze. Rămîn cu Gyury Rusul, care făgăduieşte că va vorbi în limba mea ca să ne putem înţelege.

Cea d'intăiŭ observaţie a luĭ califică de «hireş» — ce veche vorbă romănească, prinsă în acest Maramureş, ţinut la o parte de schimbările, vechĭ şi nouă, ale limbiĭ! —, dată nu ştiŭ căruĭ lucru ce întîmpinăm şi care i s'a părut frumos. Dar încolo n'am mare folos de vorbă de la bietul cociş jidovesc, năcăjit şi obosit, stors şi amărît, şi care, pe lîngă aceasta, nu cunoaşte maĭ de loc împrejurimile, dînd numaĭ icĭ şi colo cîte un nume unguresc care nu-mĭ foloseşte la nimic.

Alte două sate cu numele curat romănesc, sate numite după strămoşul din vremea Cnezilor şi Voevozilor, ne întîmpină în calea spre păretele de pădurĭ şi stîncĭ al Gutinuluĭ, prin valea, tot maĭ îngustă, a Mareĭ. Sînt Deseştiĭ şi Crăceştiĭ, micĭ aşezărĭ de case de lemn, pe care Statul găseşte de cuviinţă a le numi, într'un

naţionalism maghiar care a tămînjit cu colorile sale toţĭ stîlpiĭ chilometricĭ pînă sus pe culmĭ: Deses şi Krácsfalva.

După ce am trecut de ele, nu se maĭ vede decît drumul întortochiat, care suie pe Gutin. Puţinĭ drumeţĭ se urcă pe dînsul spre izvoarele Mareĭ. Cărbunarĭ înnegriţĭ pe faţă, dar purtînd cîte o căciuliţă albă, rotundă, de tip maramureşean, Ungurĭ trufaşĭ, notarĭ de sate, supraveghetorĭ de «băĭ» saŭ micĭ proprietarĭ, cari mînă căruţa lor uşoară cu calul cochet; sătenĭ de peste munte, «ţeranĭ», cum îşĭ zic eĭ, îmbrăcaţĭ în abà albă, încununaţĭ cu plete înfoiate, oamenĭ de ispravă cari s'aŭ «răscumpărat» de Jidanĭ, ca şi Giuleştiĭ, şi-şĭ bat joc de Maramureşul împovărat de parasiţiĭ lacomĭ. Într'o poiană se odihneşte, cu doĭ Maramureşenĭ în gube miţoase, un străin cu căciula pătrată şi cojocul înflorit; a venit, cine ştie cu ce treabă de cărăuş, tocmaĭ de unde am sosit şi eŭ zilele trecute, de la «Rogna-de-sus», adecă de la Şanţ. E cel d'intăiŭ om ce nu se miră de cojocul mieŭ, ce s'a dovedit cea maĭ bună pavăză împotriva friguluĭ, vîntuluĭ, a umezeliĭ, ploilor şi ninsoriĭ, cea maĭ potrivită haină de toamnă şi de iarnă.

Cărarea de munte, fără stîlpĭ tricolorĭ şi pîrghiĭ de telegraf şi telefon, cărare îngustă şi de tot singuratecă, e tot maĭ mult cotropită de neauă.

Căderea eĭ a fost aşa de îmbielşugată, de «bugătă», cum se spune aicĭ, încît în toate părţile atîrnă crengĭ rupte, vechĭ trunchiurĭ prăvălite saŭ copacĭ nalţĭ şi supţirĭ cari s'aŭ aplecat asupra drumuluĭ făcînd un arc de triumf viforuluĭ. Gerul de astă-noapte a întărit zăpada, a pus o cojiţă de ghiaţă peste bălţĭ şi a împodobit cu ţurţurĭ, dintre cari uniĭ sînt uriaşĭ, toate unghiurile de stîncă unde zace umbra veşnică. La căderea pripită a friguluĭ, frunzele roşiĭ şi frunzele galbene, împodobite pentru moarte, aŭ căzut în veştejiciune, şi priveliştea strălucită a dispărut răpede, lăsînd în loc o singură maramă ruginie a munteluĭ. Soarele neobişnuit de cald, care te orbeşte lovindu-te în faţă, desprinde pe încetul grămezile de omăt ce împovărează crăcile, şi pe margenea drumuluĭ ca şi în adîncurĭ se aude necontenit, în loc de orĭce zgomot viŭ, zdupăitul umed al zăpezeĭ ce cade. Frunzele, scuturate, se desfac şi ele ca un roiŭ de fluturĭ morţĭ, şi giulgiul alb e pătat pretutindenĭ de petele veştede ca de nişte stropĭ vechĭ de sînge.

Răpede, cînd ajungem la culmea de trecere, lîngă gheburile şi şeaua Gutinuluĭ, negurile călătoare se răsfiră asupra albastruluĭ. Spre Apus noriĭ scînteie de raze, pe cînd la Răsărit margenea e tivită cu un verde dulce, umbrit şi duios.

Coborîrea ţine îndelung printre fragiĭ şi ste-

jariĭ deşĭ, cari, desfoiaţĭ la creştet, se înfăşură maĭ jos în zdrenţe uscate, pe cînd verdeaţa se maĭ păstrează spre poale. Stînca se vede une orĭ în risipirĭ înnalte, negre.

Aicĭ e şi maĭ pustiŭ decît pe laturea cealaltă: un ceas, două, nimenĭ nu adînceşte dîrile tăiate prin zăpadă de puţiniĭ drumeţĭ ce aŭ trecut. Dar iată între trunchiurĭ, la o parte de cărare, un mare freamăt de frunze: vite roşiĭ trec luptîndu-se cu suişul. Aştept în urma lor un cioban cu guba albă, căcĭ vremea hoţilor a trecut de mult în aceste părţĭ. Dar nu: pe astfel de locurĭ şi la o astfel de vreme, doĭ Jidanĭ bărboşĭ, strenţoşĭ scutură din biciuşte, mînîndu-şĭ prada spre tîrgurile Maramureşuluĭ lor. Întîmplarea a făcut să întîlnesc la graniţa ţeriĭ pe aceia cari sînt astăzĭ stăpîniĭ eĭ. O Dragoşe, Bogdane, Voevozĭ cu stema zimbruluĭ, căpeteniĭ ale vitejilor munteluĭ, întemeietorĭ de mănăstirĭ şi bisericĭ, descălecătorĭ de ţerĭ cucerite, aţĭ putut fi voĭ cîndva pe aceste locurĭ blestemate între cele maĭ blestemate, unde avîntul spre ban al neamuluĭ cu sufletul maĭ josnic nu cruţă nicĭ măcar pe crestele munţilor zăpada cea maĭ albă!

CARTEA A XVI-A.

BAIA-MARE ȘI CHIOARUL.

I.

Spre Baia-Mare.

De vale începe o şosea la care se lucrează, aşa încît eştĭ aruncat pe alocurea în drumurĭ de bolovanĭ şi tină, unde ţi se zdrumecă sufletul. Ici şi colo, se văd pietre galbene, lăculeţe roşiĭ, prelingerĭ de apă cu colorile ciudate. Lungĭ coperişurĭ de lemn, coşurĭ înnalte, zbucnirĭ de fum se întîlnesc pe amîndouă laturile drumuluĭ. E acum pămîntul răscolit de mulţimile fără lumină ale oamenilor de toate neamurile cari scotocesc în adîncul ţărîneĭ metalele scumpe. Am ajuns din ţara ciobanilor în aceia pe care o sapă şi o locuiesc *băiaşiĭ*.

Lîngă apa Săsariuluĭ, care, adunîndu-se în munte, saltă furioasă din bolovan în bolovan, se înşiră acuma un rînd de case, care întrec cu mult pe cele din Maramureş, cu care-mĭ deprinsesem ochiĭ. La drum se văd doĭ, treĭ ochĭ de ferestre supt trunghiul înnalt al unuĭ pod de

lemn, care poartă sus un fel de căciuliță de șindrilă ieșită înnainte. Crucea înseamnă care sînt locuințile Romînilor în acest adăpost al minerilor. Ea nu e prea rară.

Drumul, foarte bun acuma, maĭ neted decît

Privelişte de iarnă din părţile ungurene de lîngă Ardeal.

în Maramureşul pietros, duce spre o piață unde se vede o biserică a catolicilor, oteluri. Copiĭ trec în procesiune cu crucile în mînă, și după eĭ iată parochul catolic cu împărtăşenia înnaintea căreia se descopăr băiaşiĭ de pe stradă și de supt porțĭ, întorşĭ de la lucru odată cu căderea seriĭ.

De acum, nu maĭ contenesc şurile negre, co-

șurile și fumurile și, cînd te apropiĭ, auzĭ pe acolo izbiturile surde ale șteampurilor cu apă din rîŭ și cu aburĭ, care strivesc pietre de argint și de aur. Bogăția care se culege aicĭ, se revarsă în oarecare măsură asupra tuturora. Pe cînd se grăbesc spre munte căruțele goale, sărace ale Maramureșenilor cu căciulițĭ, plete și gube, pe cînd de la cîmpie vin cară cu boĭ, mînate încet de flăcăĭ în pănurĭ albe, un sat de toată frumuseța mărgenește drumul. Aŭ fost odată aicĭ niște Slovacĭ, aduşĭ poate pentru lucrul minelor, și de aceia i se zice Tăuțiĭ (Tót = ung. Slovac). Eĭ sînt acuma contopițĭ în Romînĭ, cari sînt aproape singuriĭ locuitorĭ aĭ acestuĭ sat de minune. Catoliciĭ aŭ, ce e dreptul, o veche biserică, împodobită cu săpăturĭ gotice, dar vre-o cîteva familiĭ se țin abia de dînsa. Pe casele văpsite cu albastru, în totul asemenea cu acelea din Baia-Spria, răsare maĭ pretutindenĭ crucea noastră. Pentru toate aceste gospodăriĭ-model e înnălțată o biserică de zid, care se mîntuie cu treĭ turnurĭ ascuțite, de șindilă. E cea maĭ bună în acest fel pe care am văzut-o pănă acum, și de sigur că satul e vrednic de dînsa. În astfel de împrejurărĭ, firește că Evreul lipsește și, dacă vezĭ cîte vre-unul prin curțĭ, el e numaĭ un cumpărător de bucate saŭ de vite, venit din furnicarul putred al Maramureșuluĭ.

Pe drumul cu plopĭ și șteampurĭ, străbătut

de căruţe, de cară, de săteni cari nu se mai sperie de cojoc, ci, deprinşi cu lumea, spun bună-seara popei cu barbă, mergem acum spre Baia-Mare. În stînga, e cîmpia de lucru, iar în dreapta se tot urmează, trimeţînd neguri pentru norii de mine, linia munteluĭ, care ascunde în văile sale stratele pietreĭ de aur, prin care se poate noroci cineva dintr'o zi în alta.

II.

Baia-Mare.

Oraşul începe cu case răzleţe, după tipul obişnuit. Ele ţin mult timp, pănă ce se ivesc clădirĭ maĭ marĭ, cu prăvăliĭ, strade bine pietruite pe care se mişcă o mulţime de lucrătorĭ înglodaţĭ şi plinĭ de pulberĭ galbene. Piaţa e foarte întinsă, ca la toate oraşele ungureştĭ din aceste părţĭ şi, iarăşĭ, foarte chior luminată. Trebuie să fie pe aicĭ un gimnasiu unguresc, căcĭ grupe de tinerĭ neruşinaţĭ îmĭ privesc obraznic barba şi latră ceva cu «pap»,—de sigur măgăriĭ cu privire la popiĭ romînĭ.

Aicĭ e într'adevăr un cuib fanatic de Ungurĭ răĭ, cari, cînd s'a ţinut acum cîţĭva anĭ o adunare a Asociaţieĭ, aŭ schieunat ca pisicile turbate şi aŭ dat cu pietre asupra «Valahilor» cari cutezaŭ să calce, cu prilejul uneĭ serbărĭ de *cultură «nepatriotică»*, acest pămînt sfinţit al

plebeĭ şoviniste. Sînt aicĭ 12.000 de străinĭ, culeşĭ din lungul şi latul Ţeriĭ Ungureştĭ, şi între eĭ se cam pierd ceĭ 4.000 de Romînĭ, cari aŭ în margene o bisericuţă şi n'aŭ putut întemeia şi o şcoală modestă.

Nu-mĭ vine să dorm în acest loc neprietenos unde se zbiară împotriva Romînuluĭ numaĭ pentru că e Romîn. Apuc decĭ spre Valea Burcutuluĭ, care a căpătat însemnătate de cînd s'a găsit acolo vîna de aur ce a făcut din proprietarul romîn Pocol un mare bogătaş. Multă vreme, călătoresc pe drumul ţeriĭ urmînd calea pe care unul o socoate în alt fel decît altul. Din cînd în cînd, luminĭ arată şteampurĭ ce tropăie, cîrciume ce chiamă, saŭ în scînteĭ ce se mişcă sosesc copiĭ cu facle, toţĭ Romînĭ, cari se întorc acasă, foarte vioĭ şi veselĭ, de la lucrul lor în mine.

Pe lîngă o cruce mare, deşirată, cotesc apoĭ pe cel maĭ stricat drum în reparaţie pentru ca să ajung în sfîrşit la d. Pokol, unde petrec noaptea. Cîte o casă singuratecă arată că n'am rătăcit drumul, şi de la o cîrciumă de Jidan ieaŭ un băieţel orfan, slugă la cîrciumar, care mă întreabă întăiŭ cîte piţule-ĭ daŭ, ceia ce arată cum se poate jidovi cine sluješte Jidanuluĭ. Lîngă castel maĭ văd odată luminile zburătoare ale băiaşilor ce se întorc de la muntele întunecat.

III.

Chioarul.

D. Pokol mă duce, în vestita luĭ trăsură cu patru caĭ, la Baia-Mare, de unde, cu aceiașĭ trăsură, căreia nu-ĭ maĭ lipsia decît cojocul și barba mea pentru ca să sperie un oraș de atîtea miĭ de suflete, voiŭ merge în țara Chioaruluĭ, la Șuncuta.

Drumul de dimineață nu arată decît drumețĭ singuratecĭ, frumoșĭ țeranĭ romînĭ din împrejurimĭ, și cîte una din femeile în veșmînt unguresc, care vin cu coșnița să aducă merinde la Baia-Mare. Viața e închisă încă în șteampurĭ.

Văd acuma de-asupra orașuluĭ marele turn al luĭ Ioan Corvinul, singura rămășiță istorică ce se păstrează în el. Pe lîngă dînsul se tupilează celelalte turnurĭ maĭ nouă, de la calviniĭ și de la catoliciĭ de astăzĭ. Apa Săsariuluĭ curge în margine, lin, fără malurĭ, limpede, cu toate scursorile galbene și albicioase ce cad într'însa, viind de la șteampurĭ.

La ieșire, lăsăm în urmă tot șirul munților despărțitorĭ de Maramureș, Ignișul ascuțit și Gutinul ghebos, lîngă culmea căruia se crapă drumul de pădure prin care am venit. Alte liniĭ de munțĭ se ivesc la stînga, aĭ Chioaruluĭ, din mijlocul cărora se desface vîrful care poartă cetatea de unde și-a luat numele și Ținutul. Și

aicĭ, în acest Ciceŭ al Apusuluĭ, aŭ fluturat steagurĭ româneştĭ, şi Aga Leca a poruncit de acolo peste aceste locurĭ în numele luĭ Mihaĭ Viteazul.

Drumul se înfundă într'o pădure tînără, lăsînd la dreapta încă două sate frumoase, Satu-Noŭ de sus şi cel de jos, clădite după acelaşĭ model ca Tăuţiĭ. Bisericile înnalţă turnurĭ marĭ, albe în mijlocul verdeluĭ sîngerat al toamneĭ. Trecem însă prin Culteŭ, vechiŭ sat de Ungurĭ, cu case micĭ şi curate, în margenea cărora s'aŭ aşezat însă şi Romînĭ, cari aŭ şi o biserică. Unguriĭ însişĭ ştiŭ maĭ bine româneşte decît limba lor. Astfel pe încetul se înlătură şi puţinul amestec străin presărat în acest înfloritor Ţinut de Romînime.

Aşa s'a făcut şi dincolo de muntele de aur, unde *Havasalföld*, «Ţinutul de munte» al Ungurilor s'a prefăcut de mult în româneasca Ţară a Oaşuluĭ, unde vre-o 17 sate trăiesc în bogăţia ogoarelor. Pe valea Almaşuluĭ, spre Jibăŭ, maĭ sînt numaĭ două sate de Ungurĭ, care vor peri în chip firesc şi ele: în jurul lor e revărsată larg Romînimea biruitoare.

Berchezul are şi el curte ungurească şi biserică ungurească, mare, veche. Dar o alta a Romînilor răsare în capătul aşezărilor, acolo unde casele sînt maĭ slabe, maĭ puţin înfiripate. Încă un loc de luptă unde nu s'a hotărît încă soarta eĭ.

Încolo, celelalte sate, din drum, ca Săcălă-

şeniĭ, numit după săcăluşele saŭ tunurile cele micí de demult (Săcăluş fiind porecla întemeietoruluĭ), cele din dreapta, din stînga, risipite între pădurile încă întregĭ, aŭ aceiaşĭ înfăţişare românească, smerită şi bătrînă ca lumea. După toate prigonirile şi focurile, dintre care cel din urmă a pustiit la 1848, căsuţele şubrede cu coperişurile de stuh bătucit aŭ răsărit din noŭ în curţile, împrejmuite, după neschimbata noastră datină, cu vergĭ bine şi strîns împletite. Biserica e de obiceiŭ încheiată din lemn, ca în Maramureş, şi une orĭ e totuşĭ de o mare vechime, care se poate coborî pănă în al XVII-lea veac, cînd marile pădurĭ de stejar, de mult perite, aŭ dat lesne un material pe care vremea nu-l poate încolţi. În faţă, ca şi la multe case din partea de Miazăzi a Maramureşuluĭ şi din Ţinutul Chioaruluĭ vecin cu ele, e un pridvor răzimat pe stilpĭ cioplițĭ aspru. Între tindă şi naos se desfăşură o piedecă în chip de balustradă. Fereştĭ micuţe luminează slab naosul lărguţ; catapiteazma întreagă desparte de un altăraş în muchĭ. Zugrăveala, făcută de meşterĭ din partea loculuĭ, e de tot copilărească; nu se simte aicĭ atingerea nemijlocită cu părţile româneştĭ de dincoace, unde era şcoală de zugravĭ pricepuţĭ. Turnul negru ţişneşte cu o îndrăzneală neaşteptată, sămănînd de departe cu minaretul uneĭ moscheĭ.

Asămănarea cu Maramureşul se arată şi în atîtea alte privinţĭ, în înfăţişarea chiar a oamenilor. Locuitoriĭ văiĭ Lăpuşuluĭ poartă şi eĭ veşminte de pănură albă, gube cu miţele plouate. Dar aicĭ se obişnuieşte maĭ mult, pentru a ţinea de cald, un sumănaş albastru ca pe la Cluj şi Turda. Tot ca pe acolo, pănă într'o vreme aşa de tărzie, pălăria de paie cu fundul înnalt şi marginele răsfrînte asupra feţeĭ, e mult maĭ obişnuită decît căciula, care e maĭ mare şi maĭ rotund umflată decît la Maramureşenĭ. Ca şi în părţile ardelene de la Răsărit, femeile şi-aŭ părăsit portul şi se înfăşură în citurĭ de tîrg, maĭ mult roşiĭ; numaĭ gubele umflate le deosebesc de Unguroaice.

Ceva din mîndria Maramureşenilor liberĭ se întîmpină şi aicĭ. E adevărat că maĭ toţĭ săteniĭ ce întîlnim, se sperie de ceĭ patru caĭ şi scot pălăriile, căciulile, îngînînd une orĭ cîte ceva pentru drumeţiĭ cari se numesc, după datina loculuĭ, de închinăciune pentru bogăţie şi putere, «Măria Sa». Dar carele cu boiĭ frumoşĭ trec mîndre, şi la coarnele din afară se atîrnă motoceĭ roşiĭ de lînă saŭ şuviţĭ de piele ţintate. Nemeşia a fost şi aice în timpurĭ un adevăr între aĭ noştri, şi nemeşiĭ se numiaŭ şi «boierĭ», cum descopăr în cîteva însemnărĭ pe cărţile bisericeştĭ din veacul al XVIII-lea. Sînt sate cu două bisericĭ, una nemeşească şi alta a iobagilor, şi pănă astăzĭ poporeniĭ celeĭ d'intăiŭ se

ţin maĭ mult decît ceĭlalţĭ, şi această însuşire a lor are pănă astăzĭ oarecare recunoaştere.

Soarele vesel al uneĭ minunate zile din vara luĭ Sinmedru, care, mult aşteptată, a sosit în sfîrşit, aureşte pe o muche de deal în faţă casele multe, strînse la un loc, ale Şuncuteĭ, care e un tîrguşor şi o răscruce de drum, o staţie de cale ferată şi un mic centru de funcţionarĭ. Odată fireşte că era aice numaĭ un sat pe care aĭ noştri îl primiseră de la Ungurií ceĭ de tot vechĭ, căcĭ Şomcut înseamnă «fîntînă cu cornĭ, a cornilor»; după creşterea însemnătăţiĭ loculuĭ, tot Romîniĭ aŭ rămas însă stăpînĭ. Pe cînd catoliciĭ din casele de administraţie ale Statuluĭ aŭ numaĭ o bisericuţă, protopopul greco-catolic slujeşte într'o măreaţă clădire, în stil, ce e dreptul, modern, dar destul de bine potrivit. Nu lipsesc nicĭ avocaţĭ romînĭ. Piaţa e însă a Jidanilor, vre-o 700, faţă de abia 2.000 de creştinĭ, a Jidanilor cari merg şi prin satele vecine, de fac cumpărăturĭ de precupeţie şi-şĭ fierb rachiul de prune. Hanul unde ne coborîm, îl ţine un Armean, care ştie romăneşte bine.

De la Şuncuta ne coborîm pe unul din afluenţiĭ Lăpuşuluĭ. Nicĭ-una din văile ce am străbătut pănă aicĭ n'are o frumuseţă aşa de linîştită şi de senină. Strălucite perdele roşiĭ de verdeaţă bătută de brumă atîrnă pe coastele blînde întoarse spre noĭ. La picioarele lor, pe

pajiştile încă fragede, plugul taie lesne, în pămîntul adînc muiat, brazde lungĭ catifelate; cîte o ceată de sămănătorĭ, în pănură albă, în citurĭ înflăcărate, aruncă seminţele. Rarĭ cară trec în pas lin.

Toate satele sînt curat româneştĭ, afară de ceĭ cîţĭva Jidanĭ, foarte săracĭ, de pe la bolte. Numirile oficiale bătute pe scîndurile de hotar sună ca o copilărească batjocură. Mesteacănul e Nyiresfalva, pentru că *mestecăniş* se zice *nyires*; altele sînt potrivirĭ întîmplătoare de nume iscodite; fiindcă iscoditorilor li s'a părut lung cutare sat, i s'a zis «satul lung», Hoszufalva.

După Buciumĭ, Gaura, Mesteacăn şi Răstoace, apusul se lasă peste dealurile din dreapta. Acolo cerul e împrejmuit de flacărĭ roşiĭ, supt uşorĭ nourĭ vineţĭ, cari cresc încă strălucirea foculuĭ din urmă al soareluĭ ce moare. Acest foc pătează de sînge largĭ pete de apă sămănate în fundul văilor; acela e Someşul, care vine de la Dej, mergînd spre Tisa. Maĭ departe, spre drum, apa albă soarbe adînc umbrele copacilor singuratecĭ. Iar Craiŭ noŭ, cu lumina foarte ascuţită, pare că se opreşte pentru a privi minunea de foc, apoĭ el prinde a călători în largul albastruluĭ ceresc.

În coborîrea la vale, atingem Lemniul. Un abur trandafiriŭ pluteşte pe margenea satuluĭ. Acolo e cimitirul, şi pe morminte, în această zi de toamnă cînd se pomenesc morţiĭ, scînteie

luminĭ răzleţe în care arde durerea şi iubirea; pe una din ridicăturile de ţernă, supt o cruce care se desface adînc neagră, arde făclie lîngă făclie, în şirurĭ dese, care par florile de lumină ale ţermuluĭ de peste moarte.

Oamenĭ din Letca.

Marĭ acoperişurĭ colţurate, un minaret de biserică răsărind din mijlocul lor. Peste pămînturile de hotar e acuma Letca, de unde e Augustin Paul, ziaristul din Braşov.

Vom vedea satul a doua zi. Deocamdată întîlnesc în el numaĭ pe un neaşteptat cetitor

țerănesc al luĭ «Ștefan-cel-Mare», care mă întîmpină, după ce ne schimbăm numele, cu un «țucu-țĭ sufletul», («sărutu-țĭ sufletul»), care în adevăr îmĭ merge la inimă. Se arată foarte bucuros că mi-a putut «vedea trupul», și la trecerea peste Someș mă recomandă podarilor așa de călduros, încît eĭ cred că aŭ înnaintea lor chipul, crescut prin legendă, al parochuluĭ din Șișeștĭ, luptătorul național de odinioară. Oamenii sînt bucuroșĭ că aŭ trecut peste luminișul alb al rîuluĭ mare pe «popa Lucaciŭ» însușĭ.

Dincolo de Someș, o cărare pe care apa o schimbă cînd aicĭ, cînd dincolo, duce în margenea unor lanurĭ de porumb cules, cu cotoarele slăbănoage, la Lozna. Aicĭ aflăm odihnă în casa preotuluĭ, om înstărit, cu gospodărie foarte bună și cu sentimente româneștĭ, unite cu întrebuințarea întîmplătoare a limbiĭ maghiare și cu cetirea în această limbă. Această stare de suflet nu e rară în aceste părțĭ. Vizitiul Zaharia a spus doar, după o ușoară probozire pentru vorbe ungureștĭ, că-ĭ e tot una, orĭ o limbă, orĭ alta, și că «aicĭ limba ungurească e cea d'intîiŭ». Inteligența are în aceste părțĭ un rol pe care nicĭ nu se gîndește a-l îndeplini.

Lozna are o bisericuță de lemn, care poate să fie destul de veche, dar a fost stricată cu totul printr'o zugrăveală copilărească făcută de un meșter din Nicula. Bietul om, din cît se pri-

cepea, a făcut sfinți noi, a tămînjit cum e mai răŭ pe ceĭ vechĭ și a împodobit și păretele din afară cu un strașnic Sînt' Ilie pe carul de foc. Altfel, această zugrăveală unică are interes întru aceia că arată care pot fi ideile despre artă ale uneĭ mințĭ simple pe care n'a înrîurit-o nicĭ-o școală.

De la Lozna înnainte mergĭ pe drumul abia pietruit la Clisĭ, sat fără parochie, unde stîncĭ marĭ strîmtorează cursul Someșuluĭ.

În Letca, împărțită între vechiĭ nemeșĭ și iobagiĭ de pănă maĭ dăunăzĭ, și bisericile sînt două. Și una și alta nu înfățișează decît bîrne zugrăvite și înnalte turnurĭ țuguiate. Pe biserica săracilor se maĭ vede încă însemnarea săpată în grinda de la intrare prin care se mărturisește că lucrarea s'a făcut cu cheltuiala luĭ Iacob Ionașcu și a popeĭ Văsiiŭ în anul 1665. Aceasta e decĭ una din cele maĭ vechĭ bisericĭ de lemn ce se află în Romînime. Zugrăveala, de la începutul veaculuĭ trecut, e totușĭ maĭ bună decît aceia pe care o pot face astăzĭ «pictoriĭ» de la Nicula, luațĭ în întreprindere de Armenĭ.

CARTEA A XVII-A.

SĂLAGIUL, SATMARUL, ORADEA-MARE.

I.

În Sălagiŭ.

De la Letca linia ferată ce vine din Dej se suie şi maĭ departe pe cursul Someşuluĭ fără valurĭ, curgînd lin în fundul văilor. Supt marea lumină dezmierdătoare dealurile împădurite ale Sălagiuluĭ işĭ desfăşură strălucitele odăjdiĭ de roşu şi auriŭ. În poalele lor sînt prinse sate româneştĭ, cu bisericile de zid puternice, care înnalţă una după alta turnurile albe.

După Surduc ajungem la Jibăŭ, unde numărul nostru e mic pe lîngă al străinilor. Marea aşezare din a dreapta căiĭ e străbătută de două clopotniţe duşmane.. De aicĭ linia cea mare apucă spre Nagy-Károlyi, pe care aĭ noştri, cari aŭ şi o mare parochie în oräşel, îl numesc Careiĭ-Marĭ. Pe acolo e calea spre Dobriţin, al căruĭ nume vechiŭ slavic a fost prefăcut în Debreczen de Unguriĭ năvălitorĭ, şi în sfîrşit spre Tisa, spre sfîrşitul lumiĭ româneştĭ.

Deocamdată însă urmăm drumul Someşuluĭ,

ascuns de dealurile cu pădurĭ, care aŭ făcut pe cărturariĭ noştri să numească această ţară a Sălagiuluĭ: Silvania. Pe lîngă Odorheiul Someşuluĭ trenul încetinel apucă spre staţia Şulimeteĭ, de unde iarăşĭ linia se încreangă, aruncînd o ramură spre Cehul saŭ Ceul Silvanieĭ, pe cînd trunchiul ţinteşte la Baia-Mare.

Valea aceasta nouă n'are un rîŭ care să se vadă, căcĭ apa Sălagiuluĭ e numaĭ o scurgere săracă, prezărită într'o rîpă. Dar cele maĭ line dealurĭ desfăşură la soare coastele lor străbătute de plugul roditor. E încă o ţară de pîne la picioarele munteluĭ, şi de aceia mariĭ proprietarĭ aŭ ştiut totdeauna să şi-o însuşească.

După o scurtă oprire la un sătucean care face abia să se zărească umilele-ĭ coperişurĭ de stuf şi de şindilă veche, sîntem la staţia îndoită «Völcsök-Illyésfalva», unde ne aşteaptă trăsura venerabiluluĭ şef politic romănesc George Pop de Băseştĭ.

Satul Băseştilor se atinge îndată, supt dealurile de bielşug. Aşezat într'un loc aşa de prielnic, în margenea codrilor şi cu ţarinĭ la îndămînă, el nu se simte de aceste înlesnirĭ. Pe drumurile de tină adîncă şi cleioasă, se ivesc la întîmplare căsuţe cu păreţiĭ joşĭ şi strîmbĭ, de-asupra cărora spînzură stuhul scărmănat. În clădirile maĭ bune, unde se văd boltirĭ de zid în faţă, ca podoabă, staŭ Jidoviĭ, cari, maĭ pieptănaţĭ, maĭ

unguriţĭ decît aĭ Maramureşuluĭ, nu fac ispravă maĭ bună decît aceia. Sînt vre-o sută de capete în acest vechiŭ sat romănesc, boltaşĭ, precupeţĭ şi chiar stăpînĭ de pămînt, de «holdurĭ». N'aŭ sfială de nimenĭ, batjocuresc pe preotul nostru, înteţesc împotriva luĭ pe ţeraniĭ momiţĭ cu băutură, şi se poartă ca nişte stăpînĭ. Din Băseştĭ eĭ aŭ făcut un punct central, şi-şĭ aŭ aice o mare sinagogă şi chiar o şcoală, unde copiiĭ de toate vrîstele mişună în mocirlă. Acum jumătate de veac însă eraŭ numaĭ treĭ familiĭ.

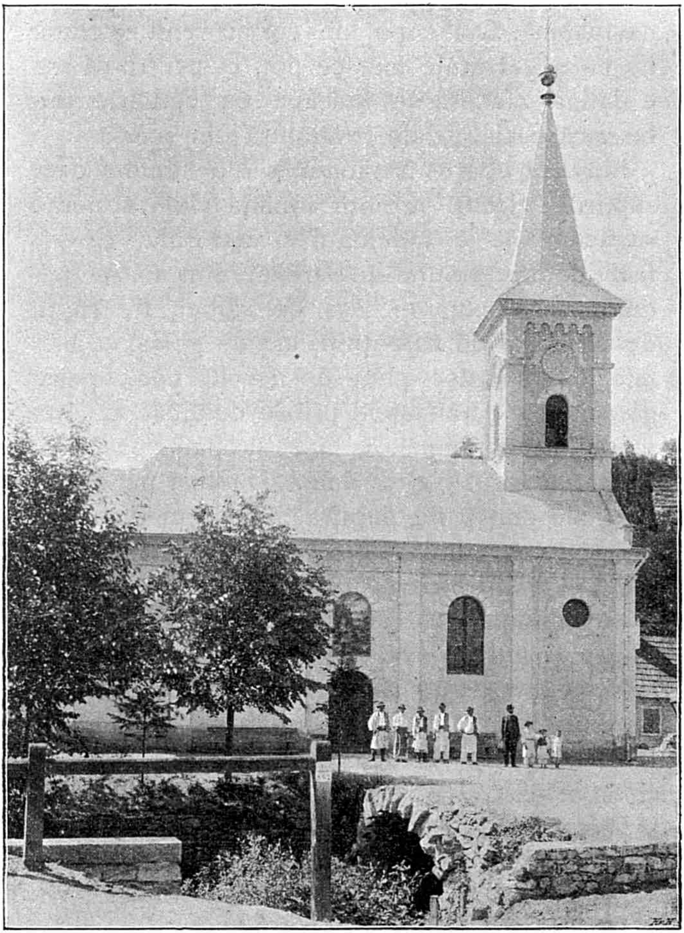
Şi ispita şi stoarcerea ce porneşte de la Evreĭ va fi făcut pe ţeraniĭ de aicĭ ceia ce sînt. La intrarea în sat, o ceată dintre eĭ trece pe lîngă noĭ fără a zice «ziua bună», ţintindu-ne cu ochĭ răĭ. Cutare dintre locuitorĭ nu maĭ merg la biserică, nu cred în cruce, nu primesc predica, nicĭ tainele, se botează din noŭ şi se zic Nazaricuşĭ saŭ Nazarinenĭ, după un eres noŭ şi prost, născocit de Sîrbĭ şi răspîndit de Ungurĭ. Ba în satul vecin, la Odeştĭ, adunătură de căsuţe maĭ ca şi acestea, sînt şi de aceia cari vreaŭ pămîntul domnuluĭ şi birul Împăratuluĭ şi pentru aceia se zic «suţuliştĭ» saŭ socialiştĭ. În acest sat şi în multe altele, obiceiul nunţiĭ cu petrecere, dar fără preot şi fără declaraţie la primărie e încă foarte răspîndit, cu toate că uniĭ preoţĭ, cari aŭ însă de lucru cu parohienĭ atît de cerbicoşĭ, duc luptă înverşunată împotriva concubinatuluĭ.

Totuşĭ văd o şcoală foarte bună şi o mare biserică, asemenea cu cele din Moldova. Într'o casă cu două rîndurĭ e aşezată o societate creştină de consum. E vorba să se facă şi o bancă, Codreana.

Aceste mijloace de luptă pornesc înnainte de toate de la hotărîrea proprietaruluĭ, d. George Pop. El nu e un străin, ci un nemeş din sat, a căruĭ familie s'a ridicat prin preoţia străbunilor, prin protopopia unuĭ ascendent maĭ apropiat, prin funcţiunile de Stat pe care le-a ocupat bunicul. Dintr'o moştenire de o sută de iugăre, acest om harnic a ştiut să facă un strălucit domeniu de 3.200 de iugăre, care e unul din cele maĭ frumoase din aceste părţĭ şi are *măierişti*, ferme, cum zicem noĭ, în treĭ sate, în Băseştiĭ înşişĭ, în Tămăşeştĭ şi în Băiţa. Avînd o singură fată, el ajută larg şcoala, biserica, pe mulţĭ săteni şi chiar pe cîţĭva studenţĭ. La şeptezecĭ de anĭ, el nu e numaĭ «domnul» moşieĭ, ci şi adevăratul eĭ stăpîn, supraveghetor şi lucrător : pentru toată munca cîmpuluĭ zilnic îĭ stă calul la scară.

*

Dimineaţa întovărăşesc pe găzduitorul mieŭ la slujba bisericească. În clădirea încăpătoare şi cuviincios decorată, nu aflăm săteni, între altele şi fiindcă e o zi de lucru şi, cu nesiguranţa batjocoritoare a vremiĭ, nicĭ-o clipă nu

Biserică de sat din părțile ungurene.

trebuie pierdută pentru arăturile şi sămănăturile de toamnă. Dar copiii din cor aŭ venit să cînte, nu ca să-mĭ arăte mie ce pot, ci pentru că aşa e datina aicì, să se înceapă cu cîntările din biserică ceasurile de învăţătură din şcoală.

Slujba e foarte frumoasă, şi e o minune cînd supţirile glasurĭ argintiĭ înnalţă vioiŭ armonia rugăciunilor, la îndemnul învăţătoruluĭ care-şĭ face datoria cîntînd în strană. Sînt foarte mititeĭ, foarte cuminţĭ, aşa de săracĭ, de rupţĭ, de cîrpiţĭ şi de zdrenţuiţĭ, aşa de golaşĭ cu bietele lor picioruşe pline de noroiŭ pănă peste gleznă şi cu trăistuţele prinse de umăr, şi cîntă totuşĭ cu atîta inimă, ca nişte sărmane păsăruicĭ îngheţate, de ţi-e şi milă, şi totuşĭ maĭ mult drag de dînşiĭ. Pe pupitru, lîngă mine, bătrînul de şeptezecĭ de anĭ şi-a cufundat fruntea în mînă şi ascultă cu ochiĭ umezĭ aceste glasurĭ şi rugăciunile pe care în acelaşĭ loc le-aŭ înnălţat preoţĭ şi protopopĭ din neamul săŭ, îngropaţĭ în această ţărînă. E o tovărăşie de suflete între toţĭ aceştĭ oamenĭ, de vrìste şi de stărĭ totuşĭ aşa de deosebite, cum s'ar cădea să fie în orĭce colţ romănesc, şi chiar în boiereasca şi boieroasa noastră Romănie pentru binele acestuĭ popor obidit şi fără mîngîiere!

II.

Spre Sătmar. Sătmarul.

Iarăşĭ la Şulimete în după-amiaza de ploaie răpezită. Apoĭ, în sus peste Someşul lat şi jos, pe linia Băiĭ-Marĭ, trecem pe lîngă bisericĭ nouă de zid şi multe căsuţe cu coperişurile de şindilă înnegrită, pe cînd dealurile înnălbăstrite de negurĭ se perindează, cînd de o parte, cînd de alta. Staţiile, însemnate cu nume ungureştĭ, înşeală necontenit asupra firiĭ satelor, cu totul romăneştĭ, care, de fapt, se chiamă Mesteacănul-Mare, Satu-Lung şi aşa maĭ departe. La capătul unor pădurĭ, linia despică o largă cîmpie verde străbătută de cirezĭ rătăcitoare, pe cînd în depărtărĭ apar iarăşĭ munţiĭ Chioaruluĭ şi aĭ Maramureşuluĭ, asupra căror fulgeră. Sîntem în Baia-Mare.

O tîrzie furtună de toamnă se pregăteşte asupra lor, cu tunete şi fulgere, în Novembre. Un larg nor sur se întinde într'o clipă pănă în margenile zăriĭ, răpezind picăturile grele, dese. Bălţĭ se alcătuiesc de-asupra tineĭ drumurilor şi cîmpiilor; sătenĭ trec năucĭ, pripindu-şĭ carăle. Apoĭ în cîteva clipe sîntem dincolo de puterea furtuneĭ, care se pierde albicioasă în urmă, gonită de un soare de Apus cu strălucirea înfocată. Norul întreg pare aprins în toată margenea luĭ

apuseană de această biruință a razelor, pe cînd în capătul cellalt se schițează încă fulgere.

*

Printr'un Ținut de dealurĭ tot maĭ joase înaintăm către Satmar. Firmele de stațiĭ sînt astfel alcătuite încît numele romănesc nu se poate nicĭ desluşi, nicĭ gîci măcar. Şi totuşĭ acest nume există. Şi pînă departe dincolo de Sătmar sute de Romînĭ locuesc lîngă Ungurimea cotropitoare, în satele de tină, de vergĭ și de stuh. Preotul din Băseştĭ vine de la Achiș, lîngă Tăşnad, unde avea parochienĭ carĭ țineaŭ la dînsul. Dar în foarte multe părțĭ limba e pierdută: predica se ține, ca în Sătmar, în ungureşte pe urma bieteĭ liturghiĭ străvechĭ romîne. Pe morminte tot în ungureşte se face pomenirea morților, și un preot maĭ îndrăzneț, care a vrut să oprească această datină, a fost silit să-şĭ părăsească parochia de chiar aĭ săĭ pe cari-ĭ ințeția administrația.

În această cale satele nu se prea văd. Odată numaĭ linia taie marginea uneia din ele, și atuncĭ văd o biserică de zid joasă, cu fereștile micĭ, cu tavanul înnalt de lemn negru, învăluit ca o măciucă. E de sigur o veche zidire, și tot aşa de sigur este că ea a fost zidită de Romînĭ.

La Sătmar se ajunge seara. Astăzĭ iĭ zicem aşa după ungurescul Szatmár saŭ, maĭ întreg,

Szatmár-Neméti, «Sătmarul nemțesc». În cele maĭ vechĭ timpurĭ, înnaintea mişcărilor de coloniştĭ şi întemeierilor de oraşe, era aicĭ, pe cîmpia roditoare, un *mare sat* al nostru. Nemțiĭ s'aŭ aşezat în el, deschizînd prăvăliĭ şi alcătuind un tîrg, şi de aicĭ adausul: «Neméti». Apoĭ rasa lor s'a stins, şi în loc aŭ venit Unguriĭ, cari sînt astăzĭ singuriĭ stăpînĭ, dacă nu se pun în socoteală destuĭ Evreĭ trecuțĭ la îmbrăcămintea şi la limba națiuniĭ dominante, şi cele 3.000 de Romînĭ necăjițĭ cari aŭ nevoie de predica ungurească.

Aşa fiind Sătmarul, deplin «patriotic», i s'a făcut cinste cu o prea frumoasă gară. Dincolo de dînsa se deschide o aleie, care duce şi ea la strade îmbrăcate cu basalt lunecos, pe care iarăşĭ le mărgeneşte şirul de arborĭ. Este electricitate, şi se văd liniĭ de tramvaiŭ. Casele de pe margenĭ sînt în mare parte mărunte, dar bine îngrijite. Piața pătrată, ca acea din Sighet, piață ungurească, nouă şi pompoasă, fără nicĭ-un element istoric, e împodobită cu o foarte mare biserică a catolicilor, iar la cellalt capăt ea are un otel care poate sta în orĭce Capitală.

III.

Spre Oradea-Mare. Oradea.

De la acest otel plecăm în mijlocul nopțiĭ pentru a prinde trenul spre Ér-Mihályfalva, de unde se desface în jos linia Orăziĭ-Marĭ. E o mare strălucire de stele limpezĭ, dintre care a plecat luna muşcată în secere. Aicĭ pare că nicĭ n'aŭ fost vremurile de zăpadă, şi pănă la acest ceas aierul e lin şi dulce.

Trenul taie şesul spre Apus, atinge Careiĭ-Marĭ şi se opreşte peste treĭ ceasurĭ la stația de legătură. La lumina dimineții care nu s'a curățit încă de norĭ, se văd numaĭ mirişti aşternute peste un pămînt întins ce se sapă une orĭ în adînciturĭ uşoare. Cîte o scurtă pădurice de stejarĭ tinerĭ răsare roşie, şi se pierde în zare. În jos, copaciĭ sînt deşĭ, şi tot Ținutul are înfățişarea uneĭ marĭ livezĭ în mijlocul căreia se fac sămănăturĭ îngrijite. Dacă ar maĭ fi cîte o limbă de pădure, te-aĭ crede pe drumul de la Ploieştĭ la capitala noastră. Dar stațiile cu numele neînțelese trimet şi primesc țeranĭ ungurĭ bălanĭ, cu mustățile lăsate în jos, spinarea încovoiată şi picioarele îndoite; în locul portuluĭ nostru nu se văd decît pălăriuțele micĭ, şorțurile şi marile cizme pănă la genunchĭ. Elementul romănesc e pe aicĭ numaĭ presărat, ca fire de grîŭ vechiŭ între multa buruiană, şi el e pre-

tutindene primejduit în această diecesă a Orăziĭ, unde cine trebuie să lupte, preotul, nu cutează s'o facă, fiind el însuşĭ pătat de maghiarisare.

La Podul-Secuiuluĭ o linie laterală se desface în dreapta, ducînd prin Marghita la Şimlăŭ, în capătul de jos al Sălagiuluĭ. Şimlăul e un centru mărişor, în care, ca în tot Ţinutul de altfel, Romîniĭ aŭ însemnătate. În acest loc, care a fost leagănul Báthoreştilor, principĭ aĭ Ardealuluĭ, noĭ avem şi una din puţinele băncĭ ale părţilor acestora de conştiinţă şi organisare maĭ slabă. Un vicariŭ unit residează în Şimlăŭ şi se tipăreşte acolo o foaie românească ilustrată, «Gazeta de Duminecă».

Apoĭ, de la Podul Secuiuluĭ înnainte, acelaşĭ şes larg, cu zările vioriĭ şi vinete, aceleaşĭ sate marĭ străbătute de înnalte bisericĭ străine, aceleaşĭ căsuţe cu coperemîntul jos şi uşa deschisă între două fereştĭ, aceleaşĭ puţurĭ cu cumpănă şi podeţe de lemn; aceleaşĭ miriştĭ şi ierburĭ de baltă. Rar se ivesc oamenii cu pălăriuţa mică şi cizmele marĭ, femeile în citurĭ bătătoare la ochĭ. Supt albastru zboară gîşte speriate, în stolurĭ albe, şi, în norĭ negri, cioare prădalnice.

După staţia Bihorul-Pişpeculuĭ, episcopuluĭ latin adecă din aceste părţĭ crişene şi bihorene, ajungĭ Oradea-Mare, centrul acestuĭ Ţinut şi nodul maĭ multor liniĭ.

Oradea trezeşte în minte vechĭ priveliştĭ de luptă, încunjurărĭ îndărătnice şi apărărĭ viteze, capitole de glorie din trecutul principatuluĭ ardelean şi al Caseĭ de Austria. Nu odată aŭ roit supt zidurile cetăţiĭ, în acest şes de miriştĭ, de arăturĭ şi bălţĭ, ostaşiĭ fără frică aĭ Sultanuluĭ care stăpînia în Timişoara şi în Buda, şi avea la îndămînă puterile Ţeriĭ-Româneştĭ şi ale Moldoveĭ.

Apoĭ întăriturile de atîtea orĭ stropite cu sînge s'aŭ dat la pămînt, Gross-Wardein, Nagy-Várad, cetatea Crişuluĭ-Răpede, s'a prefăcut într'un oraş de provincie, în care nu maĭ eraŭ Nemţĭ, şi Unguriĭ nu eraŭ în stare să aducă viaţa de muncă şi de schimb al produselor munciĭ. Atuncĭ binefăcătoriĭ Ungarieĭ libere, Evreiĭ Maramureşuluĭ, sosiră, şi, peste cîţĭva anĭ, Oradea ajunse bine locuită şi bogată; ea se putu întinde luxos pe strade largĭ, peste podurĭ frumoase, în pieţe pline de lumină. Canaanul maghiar maĭ căpătase o metropolă.

Cînd am văzut întăia oară Oradea, mi-a impus larga aleie a găriĭ, desfăşurarea liniştită şi curată a stradelor pe care sunaŭ aristocratic roţile trăsuriĭ ungureştĭ. După multe prăvăliĭ îmbielşugate ale Evreimiĭ, am nemerit acea piaţă de falā şi de gală, unde se vedeaŭ băncĭ, bisericĭ, palate. Una din acele băncĭ e românească, cea maĭ frumoasă din bisericĭ e a bo-

gatuluĭ episcop romîn al Orăziĭ, iar într'acea casă veche cu două rînduri, ce se ridica la dreapta, stătea episcopul Mihail Pavel, care trăia ca un sărac pentru a îmbogăți din agonisita luĭ așezămintele uneĭ diecese amenințate. Ferestile luĭ fusese sparte odată pentru asemenea fapte rele, și canoniciĭ bătrînĭ, cari mă rugaŭ să vorbesc românește încet și răspicat ca să poată înțelege, cu urechile lor bătute de graiul străin, se temeaŭ de un foc dușman care, împreună cu vechiturile din cămărĭ, să distrugă și comorile literare, de cărțĭ și manuscrise, adunate în vremea episcopuluĭ Samuil Vulcan, ocrotitorul luĭ Petru Maior și al luĭ Șincaĭ.

Astăzĭ bunul bătrîn milostiv nu și-ar maĭ recunoaște locuința de smerenie. Pe temeliile eĭ s'a ridicat un mare și împodobit palat, care e o podoabă a piețiĭ și a orașuluĭ, fiindcă samănă cu celelalte marĭ clădirĭ nouă în stilul ce se obișnuiește în Ungaria: Palatul Comunal, Teatrul, Palatul de Justiție. Într'una din salele aurite și parchetate se așează în rînduială manuscriptele pe care le-aŭ alcătuit, în grija zileĭ de mîne, sărmaniĭ clericĭ ce aŭ fost Clain, Maior și Șincaĭ. Noul episcop, Dimitrie Radu, fiul unuĭ harnic țeran din Bihor și fost profesor la seminariul catolic din Bucureștĭ, a luat de la începutul păstoririĭ sale hotărîrea de a da episcopieĭ față de Unguriĭ stăpînĭ acel prestigiu pe care aceștia-l înțeleg maĭ bine.

Într'un mare lux maĭ vechiŭ se înfățișează și biserica episcopală, al căreĭ turn vărgat cu liniĭ aurite scînteie de departe. Pe din lăuntru ea se înfățișează ca biserica cea maĭ strălucită a Romînilor ce sînt afară din România. Pentru episcopatul unit, dăruit de Maria-Teresa neamuluĭ nostru din Ungaria proprie, meșteriĭ aŭ înnălțat o măreață biserică boltită, în care orĭce amănunt arată gust și bogăție. Toțĭ episcopiĭ aŭ avut o deosebită grijă pentru acest mîndru monument în stil apusean, și Mihail Pavel a împodobit-o cu zugrăvelĭ nouă în acelașĭ stil. Altfel, elementul istoric lipsește cu desăvîrșire, ca și cel specific romănesc.

În fundul piețiĭ de prăvăliĭ, numaĭ și numaĭ evreieștĭ, ochiĭ țĭ se opresc asupra alteĭ bisericĭ impunătoare, cu turnul mare și trainic. I se zice încă biserica Grecilor, fiindcă a întemeiat-o și a întreținut-o Compania negustorilor grecĭ care a precedat aice viermuirea negustorilor evreĭ. Încă de la jumătatea veacu,uĭ al XVIII-lea, ea era mîntuită, și antimisul pe care se face sfînta jertfă, e de la un patriarh sîrbesc al Carlovățuluĭ din acel timp cînd Romîniĭ de lege răsăriteană n'aveaŭ nicĭ-o episcopie. O reparație adăugitoare s'a făcut însă în cele d'intăiŭ deceniĭ ale seculuĭ trecut. Stilul și felul de împodobire sînt și aicĭ ca și la biserica episcopală unită, și

preoţiĭ celor două confesiĭ aŭ tot dreptul să creadă fiecare că biserica luĭ e cea maĭ frumoasă.

Şi de fapt frumoase sînt amîndouă, precum frumos e şi palatul episcopal; poate că cine ştie în ce vreme unul din urmaşiĭ aceluĭ vicariŭ ortodox Vasile Mangra, care a ştiut să fie naţionalist înflăcărat pentru două popoare duşmane, al nostru întăiŭ şi cel unguresc pe urmă, poate că deci acel urmaş al d-luĭ Mangra va înnălţa şi el un palat de stăpînire arhierească pentru Romînĭ, şi de sigur că acel palat va fi frumos. Căcĭ pare că în această Orade, care se laudă în toate limbile că e mare, bate din cele maĭ vechĭ timpurĭ un vînt de măreţie: mare a fost cetatea, ale căreĭ întinse ruinĭ de cărămidă încurcă până astăzĭ mişcările Jidovimiĭ de 20.000 de suflete, mare e biserica veche a catolicilor, şi maĭ mare, cea nouă, cu treĭ turnurĭ, de pe strada «mare»; mare se vede şi palatul episcopuluĭ, mare parcul de care se încunjură. Episcopul Schlauch, dintr'o familie de meşterĭ Şvabĭ din Banat, a făcut cheltuielĭ din cele maĭ neauzit de marĭ cu argintăriile meseĭ sale, cu copaciĭ grădiniĭ sale, cu primirea împărătească a Împăratuluĭ; toate şcolile sînt marĭ. Şi cînd cîte un Evreŭ bogat clădeşte pe locul uneĭ vechĭ clădirĭ istorice care se risipeşte în pulbere, el trînteşte o mare ciudăţenie secesionistă, de care-ţĭ vine să fugĭ până nu veĭ maĭ fi în Oradea-*Mare*.

Şi, cum e de molipsitoare mărimea lucrurilor, pe atîta mi se pare a fi, vorbind în genere, micimea celor sufleteştĭ. Pănă şi inteligenţa evreomaghiară n'are nicĭ-o însemnătate în această Metropolă de angrosiştĭ, în acest centru de morărie. Noĭ avem două şcoluţe rivale, şi m'am mirat cînd am descoperit într'unul din învăţătorĭ, d. Firu, — ce e dreptul, Bănăţean de origine — un tînăr inimos şi cu multe cunoştinţĭ de literatură românească, în stare chiar de a scrie româneşte istoria bisericiĭ sale. În bisericile acestea marĭ, abia dacă vin cîţĭ-va *zilerĭ* săracĭ dintr'o poporaţie românească de cîteva sute de suflete numaĭ, ruptă şi aceia în două confesiunĭ. Copiiĭ acestor oamenĭ nicĭ nu ştiŭ româneşte, şi învăţătorul trebuie să li predea limba lor ca o limbă străină. Nicĭ pănă astăzĭ nu este în Orade un seminariŭ românesc pentru Romînĭ, ci teologiĭ, cari urmează la catolicĭ, maghiarisatorĭ fanaticĭ, aŭ numaĭ un *convict*, un internat al lor, cu profesorĭ de rit şi de cîntărĭ, singurul lucru românesc ce se cuvine să ştie. Într'o mare clădire cu două rîndurĭ, alt vechiŭ dar împărătesc, e aşezată o preparandie de învăţătorĭ, aĭ căreĭ şcolarĭ, conduşĭ de vestitul canonic Lauran, urmează cursurile gimnasiuluĭ Premonstratensilor maghiarĭ, vajnicĭ patrioţĭ şi aceia, iar acasă sînt pregătiţĭ ungureşte şi româneşte. Nicĭ-o carte românească n'aŭ în bibliotecă, iar uniĭ dintre eĭ nu ştiŭ un cuvînt românesc, şi n'aŭ

nevoie de el pentru a-şĭ face clasele. Se primesc chiar fiĭ de Ungurĭ pentru a fi învăţătorĭ romăneştĭ în părţile cele maĭ primejduite. Zăbranicul sfinţit al catolicismuluĭ acopere de o potrivă cele două neamurĭ vrăjmaşe, care se adapă pentru scopurile bisericeştĭ şi culturale din aceleaşĭ fondurĭ.

Foaia literară, aşa de veche, a d-luĭ Iosif Vulcan, «Familia», se ţine cu cea maĭ mare stricteţă pe terenul curat beletristic. Peirea înceată a neamuluĭ nostru, aşa de trainic în alte părţĭ, nu se vede numaĭ în aceste suburbiĭ orăşeneştĭ menite să se topească în Ungurime. Şi prin satele unde sînt preoţĭ cari nu ştiŭ romăneşte şi n'aŭ nicĭ-o dorinţă de a ţinea o carte romănească, un ziar romănesc, se petrece acelaşĭ lucru, cînd Romînii, amestecaţĭ cu Unguriĭ, nu sînt în majoritate. Cîte uniĭ dintre aceştĭ bieţĭ sătenĭ abia pot îndruga cîteva vorbe în graiul lor cel vechiŭ cînd vin pentru vre-o afacere în cancelariile episcopuluĭ, care şi ele se sfiesc a purta inscripţiĭ în limba cea primejdioasă. Tocmaĭ aşa ca pe la Sătmar, de unde se zice că ar fi venit odată o preoteasă fără ştiinţă de romăneşte la Vlădica Szabó, care s'ar fi mirat şi el de această «poznă a firiĭ»!

IV.

În jurul Orăzii.

Oradea e încunjurată de sate maĭ mult ungurești, împrăștiate pe dealurile care mărgenesc la Răsărit orașul. Am văzut două dintre dînsele, Sălăușul și Sînmartinul. Locuitoriĭ trăiesc din ogoare pe care le lucrează deosebit de bine și din vînzarea lapteluĭ în marele oraș vecin. Aŭ case marĭ de zid, acoperite cu șindilă bună, și curțĭ întinse. Starea lor foarte înfloritoare, maĭ ales a celor din satul întăiŭ, se lămurește și prin aceia că mulțĭ aŭ fost adușĭ în vremurĭ cu privilegiile întinse ale coloniștilor. Ungurimea din Orade se strămută în Duminecile și sărbătorile veriĭ cu sutele la «scălzile» din aceste părțĭ, unde apa zbucnește din pămînt cu atîta căldură încît pănă departe aburiĭ albĭ se ridică veșnic, ca o negură, de-asupra cursuluĭ eĭ. Premonstratensiĭ aŭ în acest Ținut mărginaș o mare biserică veche și o casă cu două rîndurĭ, foarte încăpătoare, în care acum nu maĭ locuiește însă nimenĭ. O mare biserică a catolicilor se ridică pe o culme înnaintea satuluĭ Răntăŭ.

Și aceste sate, Răntăul, Haieul, trebuie să fi fost ungureștĭ în timpurĭ. Dar noĭ le-am cucerit cu totul. În ele nu maĭ vezĭ pălăriuțele răsfrînte, cămășoaiele albe și cizmele saŭ mantalele marĭ de pănură cusută în florĭ, ci-țĭ răsar

înnainte tot oamenĭ cu căciulĭ ţuguiete, cu pieptare scurte pe care le acopăr mintene albastre, și cu bernevicĭ albĭ. Numaĭ femeile umblă îmbrăcate întocmaĭ şi întocmaĭ ca Unguroaicele. Pănă la Arad, la Murăş, drumul duce tot printre Romînĭ.

Sînt însă, cu toată bogăţia pămîntuluĭ, dovedită şi prin grosimea tineĭ, tot aşezărĭ sărace. Coperişurile de stuh cad trist pe păreţiĭ strîmbĭ, cu fereştĭ abia deschise. Locuitoriĭ lor nu sînt tocmaĭ mulţămiţĭ cu partea ce li s'a făcut în viaţă. Eĭ urăsc, nu numaĭ pe «domnul» de pămînt, orĭ de e străin, orĭ de e Romîn, ci şi pe preot, pentru baniĭ ce li iea şi cheltuiala ce-ĭ ţine, și pe orĭce «nădrăgar». Rare orĭ ţi se va spune o «bună-ziua» din toată inima. Socialiştiĭ aveaŭ pe timpurĭ izbînde frumoase şi între aceştĭ Romînĭ, pănă s'aŭ încredinţat că şi eĭ sînt nişte «nădrăgarĭ» mincinoşi, cari numaĭ se laudă cu împărţitul pămînturilor.

CARTEA A XVIII-A.

ȚINUTUL BEIUȘULUĬ.

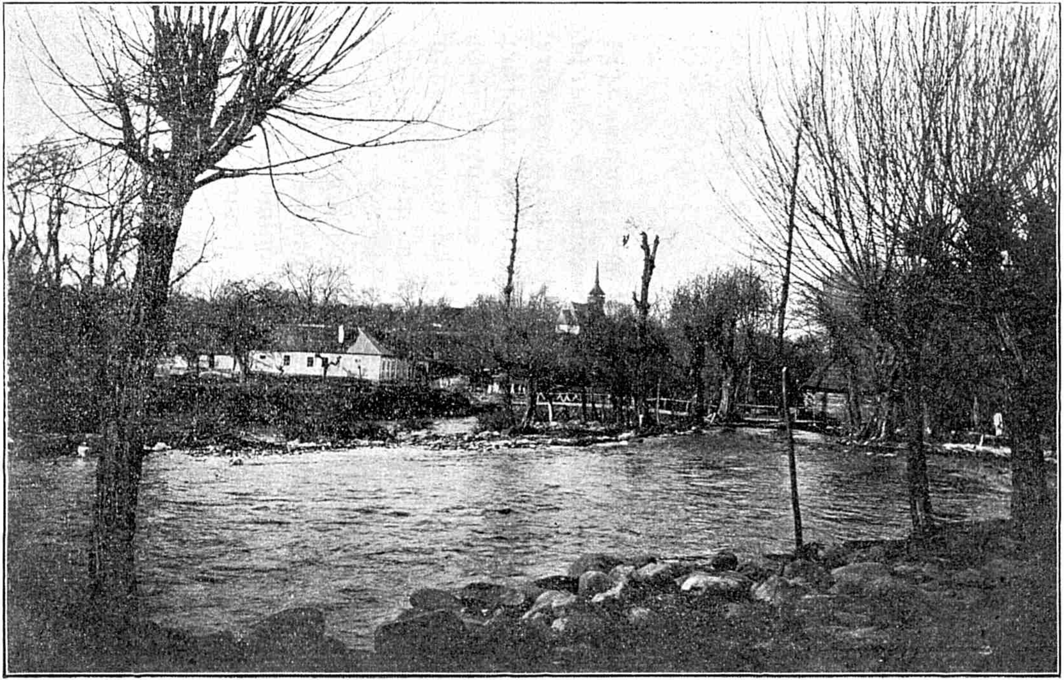
I.

Spre Beiuş.

În zorĭ de ziuă supt norĭ surĭ, pornim spre Beiuş cu trenul. Avem ca tovarăş de cale, în cupeul vecin, pe un domn bătrîn cu oarecare ifosurĭ, care vorbeşte româneşte şi pe care l-am asămuit un timp, din greşeală, cu Butyán (fost Buteanu), directorul gimnasiuluĭ ungaro-romîn de la Beiuş şi deputat guvernamental din aĭ luĭ Tisza.

Calea ferată duce un timp în margenea satelor ce am văzut ierĭ. Apoĭ o pădure de stejarĭ înroşițĭ de frig încunjură de amîndouă părțile cu copaciĭ şi tufişurile eĭ, lăsînd numaĭ rare orĭ privirea să străbată peste întinderile de şes ce se pierd în albastru. Şese ceasurĭ trenul se tîrăşte în această singurătate, cu stațiile puține care poartă nume neînțelese.

O spărtură în păretele păduriĭ arată o largă privelişte de văĭ învălmăşite, pe care le îmbracă

Lîngă apă, în părţile Beiuşuluĭ (Pietroasa).

petece de păduri bătute de brumă și învelite de neguri. La capătul lor e stația Drăgești. Între sătenii ce se îmbulzesc la tren, sînt acum porturi nouă: chepenege negre cu firetur, mantii de pănură albă cu flori roșii și negri, pe care le poartă și femeile. Purtătorii acestor veșminte sînt iarăși Romîni. Căci, afară de cutare colonie bătăioasă, cu avînturi kossuthiste și revoluționare, ai noștri țin tot drumul Beiușului, toate aceste frumoase plaiuri bihorene, care se ùrmează pănă în coasta Ardealului, locuită numai de Romîni.

Îndată muntele se vede foarte bine, un munte blînd a căruĭ coamă aleargă în ușoare încrețituri, plin de adîncuri frumoase potrivite pentru adăpostirea turmelor. Șesul roditor merge drept pănă la picioarele lui.

De la Holod înnainte, țara se lămurește tot mai mult, păstrînd în fundul zării cingătoarea de înnalte ziduri albastre a muntelui. Satele care se ivesc sînt mărunte, îngrămădite; ele se alcătuiesc din case mici, destul de sărăcăcioase, cu stuf lăbărțat saŭ cu șindilă neagră peste păreții lor văruiți numai cîte odată; triunghiul podului de către stradă e tăpșit sus; ogeagul se ridică mare, înnalt, ca în Mehedinți.

Pe înnălțimile ce mărgenesc linia apare cîte un ciobănel, ale căruĭ oi albe smălțează pajiștea adîncimilor. Drumurile sînt pline de oameni

Chipurĭ din părţile Beiuşuluĭ (Pietroasa).

ce vin de la tîrgurĭ. Bărbaţiĭ aŭ pălăria mică, deşi maĭ mare decît a Ungurilor, veciniĭ lor; pe umeriĭ lor ca şi pe umeriĭ femeilor, îmbrăcate în iĭ rar înflorite şi în şorţurĭ roşiĭ, sînt aruncate largĭ măntalĭ de pănură albă. Înfloriturile lor, făcute tot în lînurĭ roşiĭ, sînt de toată frumuseţa: ele încunjură gîtul, mîneca şi împodobesc margenile de de-asupra pieptuluĭ.

În faţa drumuluĭ se desfăşură o apă largă, care astăzĭ răsfrînge cerul în puţinele-ĭ unde limpezĭ, dar care în zilele obişnuite, de posomorîre a munteluĭ, oglindeşte norĭ leşiatecĭ saŭ lasă să se vadă pietricelele negricioase din albia eĭ, şi e numită pentru aceasta Crişul Negru.

II.

Beiuşul.

Înnaintea munţilor se desluşeşte acuma un deluleţ umil, de pe care se desfac, între multişoare case maĭ bune, două înnalte şi frumoase bisericĭ albe. Un spital noŭ scoate înnainte bolnaviĭ săĭ în halaturĭ. Staţia zice Belényes acolo unde Romîniĭ ştiŭ de Beinş saŭ de Beiuş.

Numele unguresc nu e însă unul din cele multe care s'aŭ născocit în zilele noastre. Din el pare să se fi scos chiar numele pe care-l dăm noĭ. Dar cucerirea de către Romînĭ s'a făcut în timpurĭ foarte vechĭ, şi de multe sute

de anĭ satul Beiușuluĭ era al nostru, cînd împrejurările religioase izvorîte din Unirea cu Roma făcură din el un centru de cultură și un tîrgușor. Cînd Maria-Teresa dădu Romînilor de peste hotarul ardelean o episcopie deosebită, a Orăziĭ-Marĭ, ea o înzestră cu acest vechiŭ domeniu de

Chipurĭ din părțile Beiușuluĭ altă vedere.

fisc al Beiușuluĭ. Dania, foarte însemnată, cuprinse toțĭ aceștĭ frumoșĭ munțĭ albaștri de cari e încunjurat din toate părțile tîrgușorul.

Nevoind să se lase întrecuțĭ de Mitropoliții unițĭ aĭ Ardealuluĭ, în ceia ce privește răspîndirea luminiĭ într'un neam rămas în urmă, aicĭ ca și aiurea, episcopiĭ orădanĭ făcură lîngă Curtea lor de «domnĭ» aĭ încunjurimiĭ o școală. Școala

s'a dezvoltat în același sens ca și școlile din Blaj, și ea ajunse deci un gimnasiu. Mihail Pavel a avut și pentru dînsul o îngrijire deosebită. Lîngă vechea clădire trainică, cu două rînduri, se făcu un adaus pentru a cuprinde mai bine pe școlarii celor opt clase; în zidirea cea nouă fu așezat și internatul, așa de folositor pentru copiii unor săteni săraci; a treia școală mai înnaltă de fete a Romînilor de dincolo fu intemeiată și ea ceva mai în sus, pe strada cea mare a tîrgușorului, de același ctitor de așezăminte.

Încă din cele d'intăiu timpuri, episcopia unită înnălțase o biserică în felul celei de la Orade, înnaltă, încăpătoare și aurită. Ca și biserica episcopală, ea avu însă puțini credincioși. Căci tîrgușorul însuși, cu cele cîteva case de meșteri și de negustori, fusese neunit și rămăsese astfel, ca și toate satele din împrejurimi de altfel: Vlădica domn de pămînt nu prea avuse grija lor și poate că se sfia să nu iea asupră-și, chemînd sătenii la Unire, oarecare îndatoriri patronale. Astfel o biserică ortodoxă era de nevoie în Beiuș chiar. Dacă ea fu zidită cu un foarte mare lux potrivit cu acea vreme — cu toate că se dăduse pentru dînsa numai un loc în afară de raza tîrgului —, aceasta se datorește bogăției negustorimii *grecești* din Beiuș. Aceasta rămase, ca și cea din orașele Ardealului, dușmana hotărîtă a Unirii și spriji-

nitoarea călduroasă a ortodoxieĭ, pentru mărirea căreia era gata şì la jertfe. Biserica, bine înzestrată şi cu cărţĭ, şcoala de pe lîngă dînsa aveaŭ acest caracter grecesc pănă prin aniĭ 1800. Acuma însă ele se află, fireşte, în mîna Romînilor de legea veche, şi protopopul neunit al lor stă în faţa parochuluĭ-protopop de la biserica episcopală.

Acesta e Beiuşul. În viaţa luĭ liniştită s'aŭ adus schimbărĭ numaĭ în aniĭ de după 1860, cînd se întemeiè regatul Ungarieĭ. Limba maghiară pătrunse ca limbă de propunere în cursul superior al gimnasiuluĭ: ea luă întăiŭ pentru sine istoria şi geografia, apoĭ, după fapta necugetată a unuĭ copil, încălzit de idealele fireştĭ ale neamuluĭ săŭ, ea smulse numaĭ pentru sine toate cele patru clase maĭ înnalte. Beiuşul n'a fost şi nu e un loc eroic al Romînimiĭ; aicĭ nu se scrie maĭ nimic romăneşte, de frică; nu se ceteşte, tot de frică, maĭ nimic romăneşte; se vorbeşte romăneşte mult maĭ puţin şi maĭ răŭ de cum s'ar cuveni, pentru multe motive; căsătoriile amestecate nu sînt rare, şi în toate limba soţuluĭ străin învinge. În astfel de împrejurărĭ, îmbrăcarea în haină ungurească a gimnasiuluĭ superior romîn, care numaĭ în această calitate romănească poate să aibă un rost, a putut să se îndeplinească fără mare supărare din partea cuiva. El urmează astfel; anuariul, «programa», se ti-

păreşte în două limbĭ, şi pe titlu cuvintele ungureştĭ sînt puse *înnaintea* celor româneştĭ; directorul, timp de mulţĭ anĭ de zile, al şcoliĭ, d. Buteanu, s'a ales, s'a *lăsat* ales, se zice, deputat guvernamental maghiar. Sentimentele cele bune se găsesc numaĭ la cîţĭva profesorĭ tinerĭ şi la şcolariĭ în vrîsta conştiinţiĭ. Aicĭ maĭ mult decît la Năsăud copiiĭ staŭ în ceia ce priveşte inima maĭ presus de învăţătoriĭ lor.

III.

De la Beiuş la Arad.

Întoarcerea cu trenul la Oradea-Mare, pentru a lua de acolo drumul Ardealuluĭ, repetarea celor şese ceasurĭ de tîrîre înceată prin mijlocul păduriĭ închise nu poate să aibă nimic ispititor pentru mine. Mîne dimineaţa vom urma decĭ cu trăsura drumul, paralel cu al căiĭ ferate, care duce la tîrguşorul Vaşcăŭ, şi de aicĭ vom trece muntele zăriĭ pentru a găsi la Ciucĭ trenul din văile Hălmagiuluĭ, ale Crişuluĭ Răpede.

Îndată ce aĭ ieşit din Beiuş prin capătul de sus, opus aceluĭ prin care soseştĭ cu calea ferată, aĭ în faţă treĭ sate, dintre care nicĭ-unul nu e străbătut de şosea. La dreapta, dintr'o afundătură se iveşte marele turn alb al Tărcaieĭ, la mijloc satul Negru se vădeşte prin clopotniţa calvină din mijloc şi prin clopotniţa mărginaşă,

maĭ mică, a Romînilor, cari sînt însă ceĭ maĭ mulțĭ, iar la stînga pe o culme bisericuța albă înseamnă Mezieșul, satul unde s'a născut Mitropolitul Miron al Sibiiuluĭ.

Tărcaia e numaĭ și numaĭ a Ungurilor celor maĭ învierșunațĭ, maĭ bătăioșĭ și maĭ neascultătorĭ. Eĭ fură pe cine vreaŭ, bat pe cine vreaŭ, opresc în cale oricînd vreaŭ pe sătenii noștri din Tărcăița și alte sate din sus, cari trebuie să treacă pe la dînșiĭ, și nimenĭ nu cutează a face nimic acestor adevărațĭ fiĭ aĭ patrieĭ. Ca nealțĭ sătenĭ, eĭ sînt lăsațĭ în voie a-șĭ fierbe *palinca*, și se zice că la sosirea fiscalilor femeile și-ar pune vasele cu băuturĭ supt picioare, spuind că... se scaldă în ele; cutare înnalt funcționar de finanțe, care voia să pătrundă pe furiș în sat, ar fi fost întîmpinat de un țeran cu *lămpașul*, care se oferia, în bătaie de joc, să-l conducă. Cîrciumarul evreŭ al domeniuluĭ episcopal a fost băgat în horn de Tărcăieniĭ înfuriațĭ, și cîrciuma s'a dărîmat în urma luĭ. Mîndriĭ Ungurĭ de acolo, pe cari nu-ĭ pot admira de-ajuns Romîniĭ «inteligențĭ» din Beiuș și Orade, s'ar întinde chiar cu gîndul până la o împărțire între sine a munților episcopieĭ.

Și e ciudat, saŭ jalnic, cum vrea cineva să judecă lucrul, că, în această din urmă privință, eĭ se întîlnesc cu Romîniĭ din satele vecine. Aceștia aŭ ales totdeauna la alegerile ungureștĭ, și anume cu cea maĭ mare credință, pe cine

ştie ce lepădătură dintre renegaţĭ. Apoĭ a venit la dînşiĭ un altul, dintre aceleaşĭ lepădăturĭ, un Kossuthist care li-a făgăduit parte în muntele rîvnit; această făgăduială a stîrnit atîta bucurie între bieţiĭ noştri sătenĭ, încît femeile năvăliaŭ la şarlatanul politic de-ĭ sărutaŭ haina, ca la un Mitropolit al legiĭ lor. Sărmanul domn Butean a fost primit cu huiduială în unele sate, care voiaŭ să-ĭ întoarcă trăsura îndărăt. El nu făgăduia împărţirea munţilor. Şi nu făgăduia nicĭ altceva. Pănă acuma s'a ţinut de cuvînt.

Unde staţia vecină a căiĭ ferate zice «Dragonyest», sînt Drăgăneştiĭ, prin care şi trecem. Satul cu frumosul nume romănesc Fericea a fost prefăcut pe vremurile de maghiarisare nemilostivă ale luĭ Tisza în «Boldogfalva». Acestea sînt însă numaĭ glume şi toane, care nu pot schimba nimic. În tot şirul de sate pînă la Vascăŭ, cele din cale: Şendriciul, Rîeniĭ — satul rîuluĭ —, Zăvoieniĭ — satul zăvoiuluĭ de lîngă apă, — Şebeştiĭ saŭ Şăgheştiĭ, Lunca, Şcheiĭ, care se scrie greşit *Steiĭ*, şi cele de pe laturĭ, supt zidul albastru al larguluĭ circ de munte, sînt numaĭ şi numaĭ Romînĭ. Statul ştie aceasta aşa de bine, încît nicĭ nu maĭ răspîndeşte pe aicĭ acel dar, cu care nu e zgîrcit nicăirĭ: şcoala sa. Ştiŭ ungureşte numaĭ ceĭ cari aŭ slujit ca vizitiĭ pe la oraşe.

Drumul se înfăţişează destul de cercetat la

aceste ceasurĭ de dimineață după serbătoare. Merg la tîrg femeĭ cu ulcele de lapte, de prin aceste sate din sus, unde mantia lungă de pănură albă are cusăturĭ verzĭ sadea saŭ amestecate încă și cu roșu. În cară, cîte un sătean merge înfășurat în aceiașĭ pănură înflorită, pe cînd de-alungul ogoarelor bine arate, grăpate și gunoiate se văd sămănînd și îngrijindu-șĭ cîmpiĭ alțiĭ, cari lucrează numaĭ în cămășoaiele lungĭ ce se coboară maĭ pănă la pămînt, dînd aceiașĭ înfățișare bărbaților și femeilor. Văd și destule cojocele, scurte și fără mînecĭ, ca niște pieptare; și ele poartă în curălușe de piele adause aceleașĭ podoabe deosebitoare, de verde și roșu. Pe la portițe și pe ulițele satelor întîlnim băiețașĭ și fetițe foarte voinicĭ, cu capul mare, rotund, și dese orĭ cu ochiĭ negri, dulcĭ. Unul ni strigă în treacăt: «bine să dea Dumnezeŭ domnule», iar o ceată de ștrengarĭ, amintindu-șĭ de alegerĭ poate, zbucnește în urarea zgomotoasă: «Să trăiască Domnul». În acest Ținut de ortodoxie, cu preoțĭ bărboșĭ, primesc iarășĭ toată cinstea ce se cuvine «domnuluĭ părinte».

Jidaniĭ, «*Jidoviĭ*» (se maĭ zice și pe aicĭ: Jiziĭ) sînt foarte puținĭ. În comunele unde rostul lor e maĭ mare, se numără vre-o treĭ familiĭ, ce se țin cu cîrciumăritul, cu fiertul de rachiŭ și cu ceva precupeție. Aiurea e cîte unul singur. La Lunca

însă, cîrciumarul e Romîn. Această Jidovime crișeană n'are, de altminterea, nicĭ-o asămănare cu cea din Maramureș: într'un loc văd înnaintea cîrciumeĭ o plantație de pomĭ, și casa e ținută cum nu se poate maĭ îngrijit, ca și marea magasie de bucate ce se ridică în coasta eĭ.

Viața apelor e înfățișată aicĭ de șerpuirea celor două ramurĭ ale Crișuluĭ Negru, care vin din munte, una prin Drăgăneștĭ, iar cealaltă, maĭ departe, în sus, prin Pietroasa, unde se fac exploatărĭ de bolovanĭ, și se unesc la Beiuș. Șuvițele ușoare trec fără freamăt și fără spumă pe patul des al pietricelelor întunecate, care daŭ un nume rîuluĭ.

Apa mișcă numaĭ cîte o moară, și acest Ținut nu e atins încă de scuturătura de frigurĭ și de fierbințelele viețiĭ industriale moderne. Numaĭ într'un loc aflu marĭ deposite de cherestea. Munțiĭ episcopuluĭ nu daŭ pe departe ce ar putea să deie, și cîștigul e slab chiar de la băile, vestite prin frumuseța lor, de la Stîna din vale, care se ascunde între creștetele din dreapta.

Decĭ pretutindenĭ se întîmpină numaĭ biete căsuțe de cea maĭ veche datină, maĭ mult saŭ puțin văruite, foarte năpădite de stuh: în ele se înfig la cele două capete, ca *bageagele* din Moldova, două sulițĭ de lemn, care poartă în vîrf cîte o ulcică plină de paie; ogeagul e țesut de cele maĭ multe orĭ din crengĭ de răchită.

Podoabele lipsesc. Dese orĭ se ridică de departe înnalte crucĭ de lemne, cu coperiș țuguiat, lucrate, ca și mantiile, în florĭ verzĭ și roșiĭ și fără nicĭ-un chip pe cele șepte registre săpate din care se alcătuiesc.

Șcheiĭ aŭ însă maĭ multe trăinicie în clădirĭ. Prin grosimea păretelui de zid, prin cerdacele de zid boltite, prin podoabele de tencuială și datina de a se însemna anul zidiriĭ, casele samănă cu cele săseștĭ. Se știe că numele de Șcheĭ, Slavĭ se dădea și Sașilor. Același fel de ordine se vede și în unele din casele Lunciĭ.

Acest din urmă sat e numit după pădurea lîngă care se află, și aceasta proprietate a domeniuluĭ episcopal. Prin potecile eĭ pietroase și prin năruiturile eĭ de lut, peste podețe de bîrne fără răzimătorĭ, am fost, asară, călăuzit de mantia albă a unuĭ sătean de aicĭ, la Șebeștĭ. Satul are însemnătate fiindcă aicĭ stătea pe la începutul veacului al XVI-lea Vlădica părților Beiușuluĭ, pe care un act de atuncĭ, de la Craiul, îl numește «archidiacon». Vorba mergea că în vechea biserică s'ar maĭ fi păstrînd cărțĭ bătrîne și manuscripte.

Această nădejde a fost înșelată, dar am avut plăcerea unuĭ drum interesant în noapte, supt luna bună care arăta și încurca potecile. Ulița satuluĭ sărăcăcios cu casele abia atinse cu var era necontenit tăiată de mlaștine și de izvoare de munte. Ferestile mărunte se deschideaŭ la

fiecare învîrtitură de roată întovărășită de corul cînilor, și fețe speriate de bărbațĭ, femeĭ, copiĭ se iviaŭ, cercetînd pe oaspețiĭ cari veniaŭ cu «hintăul» cine știe cu ce gînd de *porție* saŭ de *visitație*. Am găsit apoĭ o școală nouă și bună, un învățător «nădrăgar» și un preot cu bibliotecă și cunoștințĭ istorice și literare, care a scris întîmplător și în revista «Biserica și Școala» din Arad. Cu el am mers pe potecĭ de arătură în două cu pietre, într'un «hotar» căruia nicĭ-un fel de vreme nu-ĭ poate prii cu totul, pănă la biserică, despre vechimea căreia se spun multe și se pot crede cîteva. E o clădire de piatră, groasă și scundă, fără stil și frumuseță, și lipsită de orĭce element istoric. Săteniĭ ar voi s'o dărîme pentru a face o alta în mijlocul satuluĭ, dar sînt și de aceia cari țin ca ea să fie lăsată totușĭ pentru «pomenire». Cît timp se va maĭ ținea însă, nu se poate spune: o însemnare de pe la 1830 arată că atuncĭ i s'a năruit bolta, căreia i se zice cu un cuvînt frumos, îndătinat pe aicea: «cerimea», de la cer, cu bolta luĭ învățătoare pentru bolțile oamenilor. De jur împrejur sînt rămășițe ascunse ale timpuluĭ cînd satul era aicĭ, și se arată locul vechilor fîntînĭ părăsite.

După Lunca nu maĭ este sat cale de o jumătate de ceas pănă la Vașcăŭ, care se ivește

ca și Beiușul într'o desfășurare destul de frumoasă.

Locuitoriï sînt Romînï, afară de cîțïva Evreï și de meșteriï ungurï din față. Eï poartă aceleașï veșminte ca și țeraniï Ținutuluï, adecă mantiile albe, înflorite însă pe aicï cu negru și roșu. Văd o mare biserică ortodoxă și chiar o bancă nouă, «Șoimul». Doctorul de cerc se întîmplă să fie un Romîn. Ceï cîțïva surtucarï de aï noștri vorbesc ungurește în casă, ca și mulțï Beiușenï, și obiceiul căsătoriilor amestecate e foarte răspîndit.

De aicï nu maï poate merge trăsura cea mare, cu coș, pe care am plătit-o șese florinï pentru treï ceasurï. Vizitiul țigan, foarte mahmur, de pănă acum ne dă în sama unuï «cărăuș» ungur, și acesta suie pe capra cocieï sale ușoare, de munte, cu perinï umplute cu paie, cu arcurï saŭ «federe» ce se clatină și cu o mulțime de fierărie care zurnăie și clănțăne, pe un Romîn din Lunca, un flăcăŭ de aceia bălăiorï și cu capul gros, care și-a aruncat peste fustanelă, ca să ni facă cinste, o mantie cusută toată cu șnururï galbene.

Ne îndreptăm către zidul albastru din fund, în mijlocul căruia stăpînește Dobrinul, o culme de 900 de metri de-asupra măriï. Lîngă acest vîrf țuguiat, în marea desfășurare de înnălțimï fru-

mos împădurite, drumul se suie peste codriĭ Dealuluĭ-Mare.

Pănă la dînsul trecem un singur sătişor, care nu se deosebeşte prin nimic de cele de pănă acum: Cărpinetul. Pe urmă vin numaĭ căsuţele răspîndite ale cătunelor sărace ce alcătuiesc comuna Crişuluĭ mic, Crişcioruluĭ. Pe calea din ce în ce maĭ grozavă, prin grămădirile de tină şi maĭ ales prin răspîndirea sălbatecă a pietrelor şi prin scurmăturile de izvoare trec numaĭ cară de săteni cari merg după lemne în mariĭ codri de stejarĭ. Pănă în vîrf se aude ciocănitura neobosită a bărdaşilor.

Scoborîrea se face cu greŭ prin acea învălmăşală nespusă a bolovanilor zvîrliţĭ la întîmplare. Nu poate fi pentru un călător o cazně mai mare decît un drum ca acesta. Norocul nostru e un cal cuminte şi supus, care din cînd în cînd ciuleşte urechile de mînie şi muşcă pe tovarăşul săŭ care nu trage. Capul gros al vizitiuluĭ se mişcă necontenit în semn de mirare desperată de-asupra falniceĭ mantiĭ cu şireturĭ galbene.

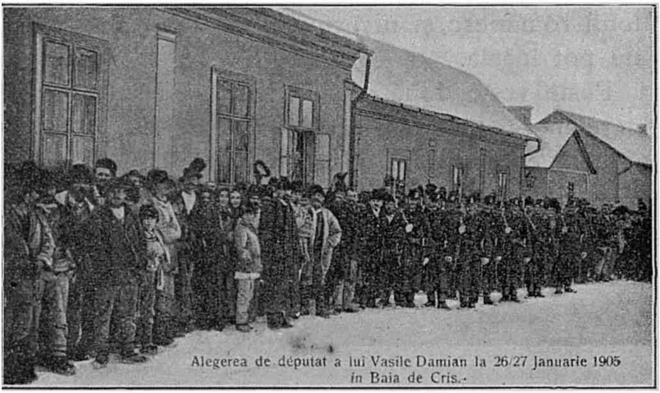
Dar priveliştile ce se deschid în dreapta, în stînga răscumpără cu prisos toată strădania. Dincolo de creasta Dealuluĭ Mare nu ne-am coborît cumva într'o vale, de şi un rîŭ de munte se pripeşte spre adîncurile şesurilor. Nu, ci departe de tot, alt părete albastru a răsărit tăind zarea;

aicĭ cerul se sprijină pe neîntrerupte dealurĭ împădurite. Dar în mijloc nu se răsfață nicĭ-o vale roditoare; abia cîte un lan sărac și îngust se poate deschide pe vre-un povîrniș maĭ fericit, dînd cucuruz și chiar grîŭ locuitoruluĭ din cătun; încolo, la Grosul, la Lazurĭ, maĭ jos — numele înseamnă loc care s'a deschis în pădure —, grămăgioare de case încheiate din bîrne negre, se vede maĭ mult ciobănița care-șĭ toarce din furcă păzind oile, caprele, vitișoarele răzlețite. Oamenii sînt aicĭ deosebit de frumoșĭ, cu fețe albe, prelunge. Portul e însă ca și dincolo, cu atîta deosebire că mantia albă e maĭ mult goală de podoabe.

Multe rătăcirĭ pe cărarea afurisită, între revărsarea de frunzișurĭ roșiĭ, galbene, verziĭ, de o frumoasă culoare bolnavă, din care se desface cîte o foaie cu totul moartă pe care vîntul o leagănă ușor și o așterne apoĭ pe rugina deasă a cărărilor. Acuma într'un fund cu arăturĭ harnic gunoiate se vede satul Ciucilor.

El se ține de «erașul» Hălmagiuluĭ, care e tocmaĭ în margenea Ardealuluĭ, de unde, dincoace și dincolo de Dealu-Mare, tot vin, zi de zi, Moțiĭ în veșminte scurte, mînînd călușiĭ de munte, plinĭ de ciubere și donițe nouă. Stația de tren se și chiamă Ciucĭ-Hălmagiŭ, căcĭ tîrgușorul se află în apropiere printre aceste ponoare îngrămădite.

De și are o biserică foarte bună, satul e de tot sărăcăcios clădit, maĭ sărăcăcios și aicĭ de cum îngăduie starea locuitorilor, cari aŭ cu toțiĭ curțile destul de pline. Calea ferată nu s'a făcut pentru biata lor plugărie neroditoare, ci pentru bogăția din adîncul munteluĭ.

Chipurĭ din Baia-de-Criș (scenă din ultimele alegerĭ).

Ea e, în adevăr, a Companieĭ care lucrează minele de la Brad, unde-șĭ are punctul de plecare. Și aicĭ la Ciucĭ un deal întreg e tăiat de lucrul minelor, și supt dînsul fabrica mare pufnește din coșurĭ. La casierul stațieĭ se îngrămădesc tot sătenĭ cari lucrează pentru Companie: eĭ aduc «rețăpișe» pentru plată saŭ se îndreptățesc pentru pierderea lor; funcționarul rupe cu eĭ românește, pănă vine un flăcăŭ fer-

cheș, cu cizme, care tălmăcește pentru eĭ în ungurește.

Trenul care vine prin pasul ardelean cu o zăbavă de un ceas, duce foarte încet, oprindu-se prin stațiĭ de mine: Aciuța, Gura-Văiĭ, Iozășelul, unde tot înnădește vagoane. Întreg Ținutul e cu totul romănesc, și nicĭ numele stîlcite ale gărilor nu pot înșela.

Peste vre-o două ceasurĭ sînt în șesul întins care merge până în Murăș. Centrul luĭ e Aradul, în care intrăm cu adaosul neplătit al unuĭ accident, între capete sparte, fețe sîngerate și vagoane stricate.

CARTEA A XIX-A.

ARADUL ȘI ÎMPREJURIMILE.

Aradul.

I.

Istoricul nu prea are ce căuta aicĭ, în Arad. Marele oraş are un trecut de tot şters. Dar cine se interesează de stările de astăzĭ, va găsi priveliștea plină de mişcare a lupteĭ dintre rase. Romînii sînt foarte tarĭ în Arad, unde aŭ un episcop neunit, pe smeritul călugăr Ignatie Papp, unde aŭ seminariŭ bun, o escelentă preparandie, revista «Biserica şi Şcoala» şi foaia politică «Tribuna» (foasta «Tribuna poporuluĭ»). Eĭ sînt bine represintațĭ în adunarea comitatuluĭ, unde se vorbeşte slobod romăneşte, şi tocmaĭ zilele acestea aĭ noştri aŭ spus adevărurĭ crude partidelor ungureștĭ care se luptă şi aicĭ aprig în jurul programuluĭ desfăşurat de «coaliție». Sîntem aicĭ pe un teren solid al luptelor pentru afirmarea naționalității noastre.

Lunga stradă care începe de la gară, e cu desăvîrşire măreață, vrednică de orĭce capitală mo-

dernă, asemenea cu o bucată din *Ringul* vienes. Două aleĭ despărțite printr'un bulevard lat poartă numaĭ clădirĭ de mîna întăiŭ, între care Statul a sămănat palate impunătoare; văd și o biserică a căreĭ fațadă e ocupată de stîlpĭ uriașĭ. Astfel se ajunge într'o piață, și de aicĭ orașul se răsfiră în strădițe modeste, dar foarte curate. Una cuprinde o bisericuță romănească, veche, joasă și cu turnulețul de lemn. Lîngă dînsa intru în otelul Vass, unde mi se spune că se adună Romînii, dar aflu de o cam dată numaĭ tipurĭ de cetitorĭ de provincie aĭ foilor ungureștĭ.

A doua zi înțeleg în sfîrșit ce e acest măreț Arad. Strada pe care am venit de la gară e «bulevardul», care cuprinde Primăria, biserica romano-catolică, cele maĭ marĭ otelurĭ și cîteva marĭ clădirĭ de negoț. Ziua, el se arată ceva maĭ puțin strălucitor, dar impune totușĭ foarte mult, atît prin frumuseța zidirilor, cît și, maĭ cu samă, prin lărgimea luĭ deosebită. Ceĭ cari aŭ pus la cale și aŭ supraveghiat alcătuirea acesteĭ marĭ artere de viață, aŭ fost fără îndoială niște oamenĭ cumințĭ.

Dar măreția se mîntuie aicĭ: abia se maĭ desfac din bulevard cîteva strade cu case înnalte, nouă, ținute foarte curat. Încolo se înfundă numaĭ vechile ulițĭ smerite ale tîrgușoruluĭ mureșean de odinioară. Apoĭ, în fund, prăvălioare mărunte duc până la podul cel lung, de lemn

înnegrit, care se desfășură bătrînește de-asupra Murășuluĭ. Așa fiind, Aradul samănă cu un mahalagiŭ curățel care și-a pus pe cap șapca de mare ținută a unuĭ general. Îĭ facĭ o mare îndatorire, o mulțămire deosebită dacă i te uițĭ numaĭ la cap.

Nicĭ întipărirea de la început, că te afli într'un oraș creștin, nu se păstrează. Și aicĭ răsună pretutindenĭ plîngerĭ împotriva Jidovimiĭ cotropitoare, care stăpînește piața, morăria, marele negoț ce se face în acest punct de trecere. Numaĭ in Arad aĭ căuta cu și maĭ puțin folos decît în Oradea-Mare perciuniĭ strămoșeștĭ: cetățeniĭ maghiarĭ, aprigiĭ patrioțĭ de lege mosaică, n'aŭ lăsat numaĭ hainele, ci, puțin maĭ tărziŭ, și sincerele nume galițiene, în locul cărora aŭ îmbrăcat altele, curat maghiare.

Astfel, cu îngustimea stradelor sale lăturalnice, cu puținа luĭ întindere, care nu se poate ascunde prin nicĭ-un meșteșug, cu priveliștile de bîlciŭ prost pe care le daŭ bărătcile păcătoase cu firme marĭ de minciunĭ, care-ĭ prind lărgimea stradelor din mijloc, Aradul nu maĭ e de loc marele oraș modern, ce-țĭ închipuiaĭ de la început.

În Arad rostul nostru e relativ noŭ: numaĭ de cînd s'a întins și îmbogățit orașul, săteniĭ romînĭ din împrejurimĭ aŭ venit să se așeze în el, pănă ce numărul lor a ajuns să fie la vre-o zece miĭ, față de un număr îndoit, întreit de Iudeo-Maghiarĭ. Maĭ de mult avuse o însemnă-

tate mare Sîrbiĭ, maĭ ales negustoriĭ, cari veniaŭ din Banatul colonisat de Împărăție cu neamul lor. A lor era episcopia arădană, întemeiată în al XVIII-lea veac, a căreĭ biserică se ridica pe malul Murăşuluĭ chiar. Numaĭ Romîniĭ uniţĭ aveaŭ clădirea aceia micuță şi ascunsă care stă înnaintea mea cînd privesc pe fereştile oteluluĭ.

La împărțirea religioasă făcută între noĭ şi Sîrbĭ, pe vremea luĭ Şaguna, am căpătat însă pentru noĭ episcopia. Episcopul romănesc locuieşte într'o casă oarecare, şi de sigur că nicĭ astăzĭ nu e nevoie să-şĭ trîntească cine ştie ce palat de trufie. Dar în mijlocul oraşuluĭ chiar s'a înnălțat, între case de cîştig care sînt ale eĭ, biserica episcopală, în acelaşĭ stil ca şi cele din Beiuş şi Oradea, decît care e maĭ săracă pe din lăuntru, unde maĭ că nu se văd zugrăvelĭ. Vechile cărţĭ ale Sîrbilor, tipăriturĭ de prin Rusia luĭ Petru-cel-Mare, zac neîntrebuințate pe rafturile altaruluĭ, pe cînd în strane stau edițiile cele maĭ nouă ale Sf. Sinod din Bucureştĭ.

Clericiĭ aceşteĭ diocese arădane, care cuprinde şi vre-o treĭ, patru protopopiate din Banat, se formează într'un seminariu cu treĭ clase peste cele opt gimnasiale. O preparandie de învățătorĭ e alipită la dînsul. Cele două aşezăminte de lumină sînt aşezate unul lîngă altul. Seminariul are un adevărat palat la stradă, cu sale largĭ şi luminoase, ce se urmează în două rîndurĭ. Preparandia e în ziduri maĭ micĭ dintr'o

curte foarte întinsă, care se prelungeşte apoĭ printr'o grădină de legume, lucrată de şcolarĭ, până la marea şcoală jidovească cu acoperişul de un verde ciudat, până la casa dată cu chirie de o altă instituţie sîrbească şi până la biserica Sîrbilor, care va fi a noastră cînd se vor mîntui de romanisat şi ceĭ o mie de Sîrbĭ cari aŭ maĭ rămas cu oarecare conştiinţă naţională. În acele încăperĭ joase, unde viitoriĭ dascălĭ aĭ satelor îşĭ deprind meşteşugul de binefacere saŭ învaţă şi eĭ la rîndul lor pe copiiĭ ceĭ mărunţeĭ, aŭ stat pe alte vremurĭ străinĭ duşmanĭ nouă, dar proprietatea comiteluĭ Tököly a trecut în stăpînirea baronuluĭ vienes, de obîrşie macedoneană, Sina, şi de la acesta a luat-o episcopia cea nouă a Romînilor ca să facă din ea un focar de cultură pentru Romînimea de la poalele Bihoruluĭ.

O şcoală de fetiţe e aşezată într'o casă care n'a avut de la început această menire, dar o îngrijire deosebită face ca această instituţie, cu internat pentru treĭzecĭ de şcolăriţe, să răspundă cerinţelor celor maĭ stricte în ceia ce priveşte rînduiala şi curăţenia. Maĭ sînt, în sfîrşit, şi patru şcolĭ primare, cu un mare număr de învăţătorĭ, destoinicĭ şi cu tragere de inimă.

Aradul neunit stă oarecum în faţa Oradieĭ unite, şi o comparaţie între ele ţi se impune fără voie. Ea nu poate să fie, din punctul nostru de vedere, romănesc, decît în favoarea celuĭ

d'intăiŭ. Aicĭ banĭ ce vin de la Romînĭ hrănesc școlĭ de limba noastră, în care se cresc numaĭ românește clericiĭ și învățătoriĭ noștri, pe cînd dincolo o bogăție dăruită de Cîrmuirea împărătească din timpurĭ, bogăția unuĭ fond și maĭ mare împărțit cu catoliciĭ nu pot ținea în picioare un seminariu cît de slab, care să fie numaĭ al nostru, și abia dacă-șĭ tîrăște viața o preparandie unde intră și școlarĭ fără știință de românește, cari pot să iasă în toată siguranța fără a cunoaște cum se cade limba noastră. Ce folosesc pe lîngă aceasta toate formele și strălucirile zădarnice? Un popor trăiește și se dezvoltă înnainte de toate prin *sufletul* săŭ, pe care nimic în lume, între lucrurile cele maĭ marĭ și maĭ mîndre, nu-l poate înlocui.

II.

O mănăstire românească: Hodoș-Bodrog.

La împărțirea cu Sîrbiĭ, noĭ ne-am ales cu o singură mănăstire, Hodoș-Bodrogul, și spre dînsa ne duce un birjar romîn, după ce am plătit cu șese florinĭ, la «Coroana albă» — ține minte, cetitorule! —, unul din prînzurile cele maĭ simple.

Prin strădițe cu casele micĭ ajungem la Murăș. Așa de departe în mersul săŭ, nu tocmaĭ departe de vărsarea în Tisa, rîul n'are însă puterea și siguranța ce s'ar putea aștepta. Supt copacĭ

urîțĭ curge în întortocherĭ leneşe, obosite apa gălbuie care nu maĭ poate răsfrînge seninul cerului.

După cîtăva frămîntătură de noroiŭ din cel maĭ îmbielşugat şi maĭ adînc, ne aflăm iarăşĭ, se pare, în oraşul pe care abia l-am părăsit. Pe acest mal bănățean, care se socoate însă tot la comitatul Araduluĭ, s'a strîns de vre-un veac încoace Aradul cel noŭ. E maĭ mult un mare sat al Şvabilor, și de la piața care poartă biserica și o mare cruce de marmură neagră, se rășchiră drumurĭ mărgenite cu trainice case nemțeştĭ de suburbie curată și înstărită, așa cum se văd şi în laturea şvăbească a Severinuluĭ nostru.

Cînd aĭ mîntuit cu depănarea gospodăriilor albe, cu acopereminte de țiglă şi obloane negre, te cuprinde șesul întins, fără o nesiguranță, fără o încrețitură pănă la capătul zăriĭ. Icĭ şi colo, se înşiră copaciĭ dezgoliți, ca dințiĭ negri aĭ unuĭ uriaş pieptene. În dreapta, departe, o pădure veche se urmează cîtva timp. Încolo nu se vede alta decît întinderea lină a pășunilor pe care se hrănesc, în paza păstorilor cu mantiĭ albe, răzimațĭ răbdător în toiege, turmele, cirezile, hergheliile răsfirate.

Cel d'intăiŭ sat e al Şvabilor. I se zice Zădîrlac, ceia ce presupune un început romănesc, dar astăzĭ aĭ noştri sînt de tot puținĭ, surgunițĭ tocmaĭ la margenĭ : gospodariĭ stringătorĭ și

pricepuțĭ cari sînt Șvabiĭ Banatuluĭ nu prea îngăduie străinĭ în mijlocul lor, și eĭ întrebuințează oricît de mulțĭ banĭ pentru ca să rămîie singurĭ în satele lor. Astfel se desfășură, una după alta, curțĭ bine închise, casele albe cu copereminte de țiglă saŭ de șindrilă, cu obloane și cu însemnărĭ de nume și date. În toate se vede o mare mulțămire de stare bună și de nevoĭ îmbielșugat îndeplinite. Dar pe lîngă femeile îmbrobodite cu cîrpe și care poartă veșminte întunecate, albăstriĭ și sure, pe lîngă bărbațiĭ încălațĭ, cu păläriĭ și căciulĭ trase deasupra fețiĭ umflate, roșcovane, se văd numaĭ foarte puținĭ copiĭ, prea cumințĭ pentru vrîsta lor, cari abia se joacă jocurĭ bătrîneștĭ și cari nu rîd, nu strigă. Prin acest păcat al uriĭ pentru odrasla multă va peri cîndva acest neam harnic și crutător. Și va peri iarășĭ prin lipsa de orĭce îndreptare din partea uneĭ preoțimĭ, uneĭ învățătorimĭ de slujbașĭ, iar maĭ ales din partea uneĭ inteligențe, care se ridică dintre Șvabĭ numaĭ pentru a se pierde între Maghiarĭ.

Satul vecin al Bodroguluĭ-Mare e romănesc, precum romăneștĭ sînt și Bodrogul-Mic și Micălaca, de către Arad, precum maĭ mult romănesc e și Fenlacul, unde se maĭ află însă și Sîrbĭ. Casele alor noștri cuprind în ele și lucrurĭ împrumutate de la Șvabiĭ vecinĭ, dar le cunoștĭ îndată prin atîtea însușirĭ îndătinate,

care li daŭ o înfățișare de sărăcie cochetă. Bărbații poartă ițarĭ, pieptare albastre, căciulĭ, iar acelea dintre femeĭ care vin de la tîrg aŭ, într'un port ca al Șvabilor și al Ungurilor, pieptărașe de piele bogat împodobite cu cusăturĭ și mărgele. Pe cînd Șvabul, treaz orĭ beat, te privește cu despreț, Bănățeanul nostru se ridică de pe scăunelul de la poartă pentru a-ți face o frumoasă închinăciune. Și aicĭ, iarășĭ în deosebire de Șvabĭ, copiiĭ furnică și zburdă în toate părțile, foarte hazliŭ îmbrăcațĭ în tot felul de citurĭ strălucitoare și în cap cu cîrpe învoalte, cu căciulĭ umflate și grele.

Pe un drum de urîtă tină cleioasă înnaintăm spre mănăstire, printre arăturĭ și viĭ întinse care se țin de dînsa —, fundație bogată care nu slujește însă la nicĭ-un scop. Nu e nicĭ-o intrare. În jurul uneĭ curțĭ nepietruite sînt grajdurĭ ce se dărîmă, căsuțele de slugĭ, iar, pe lîngă ele, odăile arhimandrituluĭ, cu o fațadă oarbă, neînțeleasă, și buna clădire nouă, în care sînt chiliile celor vre-o șese călugărĭ nevăzuțĭ, maĭ mult bătrînĭ fără gînd de carte și gust de lucru, neapărat și fără o evlavie deosebită. În mijlocul ogrăziĭ, o ridicătură a pămîntuluĭ are în margine o biată crucilință neagră de care sînt prinse florĭ uscate. Inscripția, zugrăvită ieften, spune că acolo se odihnește de la 1902 episcopul Iosif Goldiș al Araduluĭ, om care în zilele luĭ a făcut

faţă de neamul săŭ greşelĭ care aŭ fost înfruntate cu asprime. De treĭ anĭ de zile, mormîntul luĭ stă astfel, cu toate că s'ar fi cuvenit o altă cinste pentru mitra de archiereŭ românesc pe care a purtat-o, chiar aşa cum a purtat-o, răposatul. Aceasta nu pare să fie şi părerea archimandrituluĭ Hamzea, care a fost acum cîţĭva anĭ un aprig luptător pentru moştenirea bietuluĭ Goldiş.

Biserica se alcătuieşte din treĭ părţĭ. Un turn înnalt şi supţiratec, foarte urît spoit cu cenuşiŭ, stă de o parte; vechimea luĭ nu se arată prin nimic. Un pridvor noŭ, pornind de la o faţadă prefăcută în stil apusean, duce apoĭ la vechea zidire. Aceasta e făcută din bolovanĭ amestecaţĭ cu cărămidă roşie, foarte veche. Din pronaos trecĭ slobod în naosul foarte înnalt şi foarte îngust, care aruncă cele două braţe ale stranelor şi se încheie printr'un altar în cincĭ muchĭ. Deasupra se bolteşte un singur turn, şi el tăiat în muchĭ. Fereştile sunt puţine şi micĭ; lîngă ele se deschid în afară cîteva firide, şi cîte un brîuleţ de cîte o singură cărămidă aleargă între ele.

Aşa fiind zidirea, ea nu poate să vie din veacul al XVIII-lea, al stăpînirriĭ austriace. Ea n'a putut fi ridicată nicĭ pe vremea Turcilor, cari aŭ luat acest Ţinut după 1600. Mănăstirea s'a făcut decĭ maĭ de demult. Atît materialul ce a slujit, cît şi această formă, în totul asemenea cu a celor

maĭ vechĭ bisericĭ muntene, pare să arăte că Hodoş-Bodrogul a fost innălțat de călugărĭ sîrbĭ pribegĭ ca şi aceia cari aŭ zidit în părțile noastre Vodița şi Tismana.

Dar zugrăveala nu poate fi decît de prin aniĭ 1700. Iconostasul şi toate celelalte podoabe sînt din ultimele zile ale Sîrbilor. Eĭ n'aŭ lăsat aicĭ decît unele cărțĭ slavone tipărite în Rusia. Lămurirĭ istorice scrise nu se pot găsi nicĭ într'un chip, afară de inscripțiile sîrbeştĭ a două morminte de lîngă zid, dintre care unul are forma de inimă, iar cellalt se apleacă în liniĭ de sicriŭ.

CARTEA A XX-a.

BANATUL DE SUS.

I.

T i m i ş o a r a.

În două ceasurĭ cu trenul ajungĭ de la Arad la Timişoara. Lumina blajină a luniĭ nu arată decît aceleașĭ pajiştĭ pustiĭ; rare orĭ linia, tăind vre-o piedecă, se cufundă între ridicăturĭ ușoare ale pămîntuluĭ de roadă. Oprirĭ îndelungate se fac la Vinga, la Sînt' Andraș, prin puținele sate, maĭ mult româneștĭ, pe care le întîmpinĭ.

Timişoara are o gară măreață. De la dînsa înnainte, pe cel maĭ bun pavagiŭ de asfalt, neted și măturat, trecĭ pe lîngă scînteiarea ferestilor din șese rîndurĭ ale uneĭ uriașe morĭ, apoĭ printre aleile de copacĭ bătrînĭ ale uneĭ primblărĭ care adăposteşte, cu toată răceala seriĭ, părechĭ ce se bucură de luna toamneĭ fiindcă aŭ pierdut pe a primăveriĭ. Suflărĭ aspre vin de la apa Begăĭ, pe care se deslușesc scîndurĭ îngrămădite, luntri părăsite. Un mare pod de

fier duce peste dînsa la un cartier de case înnalte pe care le înnălbeşte electricitatea. Apoĭ iarăşĭ urmează drumul printre copacĭ, pe care se scurg încet cară ţărăneştĭ cu coviltirele albe. Apoĭ la intrarea uneĭ înguste strade cu clădirile marĭ iată un strălucitor palat cu faţada de teatru, care arată o cafeneà de mîna întăiŭ, apoĭ intrarea la marele otel *Kronprinz*, vrednic să stea în orĭce capitală mare. Proprietarul e un Şvab, toată lumea vorbeşte nemţeşte; în faţă, un otel maĭ mic are numaĭ firma germană. De la început Timişoara se arată ceia ce este: oraşul făcut pe ruinele reşedinţiĭ de Paşă turcesc, după planurĭ drepte, pentru Şvabiĭ Banatuluĭ, de Cîrmuirea germană care i-a adus aice.

Strada de d'innaintea oteluluĭ duce la alte asemenea strade înguste, umbroase, cu clădirĭ înnalte, una ca şi cealaltă, venind în mare parte de la sfirşitul veaculuĭ al XVIII-lea saŭ de la începutul celuĭ următor. În dreapta, în stînga fug alte drumurĭ care se opresc înnaintea cîte uneĭ zidirĭ de Stat din vremea austriacă, cu faţada verzie-şters, roşiatecă. E un mare oraş solemn, trist, făcut din poruncă, după norme administrative neschimbate. E cel maĭ artificial, cel maĭ austriac din cîte am întîlnit până acuma, dar în acelaşĭ timp cel maĭ cumpănit, maĭ *cuminte*, maĭ supus regulamentelor de clădire şi de întreţinere.

Peste cîţiva paşĭ găsim la dreapta piaţa cea mare, care e şi foarte mare, dar încunjurată de clădirĭ maĭ puţin scumpe. Şi aicĭ se maĭ vede unul din acele monumente, religioase şi oficiale, istorice pe care le-aŭ lăsat în urma lor Austriecii.

Tip de biserică bănăţeană nouă.

Tot brîul de clădirĭ e stăpînit de turnurile a două bisericĭ. Una din ele, în stilul ce se obişnuieşte în toate aceste părţĭ, stil vienes din aniĭ şepte sute, e episcopia Sîrbilor: n'aĭ putea-o deosebi însă de biserica romano-catolică ce-ĭ stă în faţă.

În fund se văd cavaleriştĭ făcînd exerciţiĭ pe

un cîmp deschis. Pe lîngă căsărmile lor trăsura Șvabuluĭ nostru se înfundă iarășĭ în niște lungĭ aleĭ de parc vechiŭ. Printre șirurile arborilor înnalțĭ, căruțe de povară mînate de Șvabĭ, vagoane ale tramvaiuluĭ electric, multă lume gătită, cîțĭva ofițerĭ. Înnalte ziduri de cărămizĭ dărăpănate, tăpșane acoperite cu pajiște, semne de recunoaștere arată unde a stat cetatea cea puternică din vremurĭ în care aŭ stat pe rînd ostașiĭ ungurĭ aĭ luĭ Ioan Corvinul și aĭ multor căpeteniĭ ce aŭ poruncit înnaintea luĭ, Ieniceriĭ Sultanuluĭ și cătanele nemțeștĭ aduse aicĭ în 1716 de cucerirea luĭ Eugeniu de Savoia.

Partea de până aicĭ se chema odată cetatea, și poartă astăzĭ numele de «orașul interior». El e o bucată din cele patru, despărțite prin păduricile parculuĭ, care alcătuiesc Timișoara. Sus e orașul iosefin, dincoace e cartierul fabricilor, căruia Romîniĭ i-aŭ zis de la început, de cînd guvernul austriac a dăruit creațiuniĭ sale și această binefacere industrială, care se prețuia foarte mult pe atuncĭ: *Fabrìcul;* în sfîrșit de cealaltă parte se întinde «măieriștea» de odinioară, care s'a prefăcut într'un Oraș Elisabetan.

În «Fabrìc» găsim întăiŭ un minunat șir de case făcute după moda timpurilor noastre, care cuprind apartamente pentru funcționariĭ și ofițeriĭ înnalțĭ și pentru bogătașĭ. Apoĭ suburbia urmează, cînd maĭ bine, cînd maĭ răŭ, iarășĭ după

normele vienese ale trecutuluĭ. Ungurii, cari înseamnă aicĭ foarte puţin lucru, aŭ împodobit cartierul cu o frumoasă biserică gotică a mileniuluĭ. Cealaltă, maĭ veche, din piaţă, cu crucea ortodoxă pe turn, e a Sîrbilor, şi aĭ noştri aŭ încercat în zădar s'o cîştige printr'un proces, care s'a pierdut dăunăzĭ.

Odată, capătul «Fabriculuĭ» se zicea şi «mahalaua romănească». Aicĭ s'aŭ aşezat, îndată după caderea stăpînirii turceştĭ şi zidirea oraşuluĭ noŭ, o mulţime de meşterĭ romînĭ, «străiţarĭ», cojocarĭ, tabacĭ, argintarĭ, «căldăraşĭ», organisaţĭ în «ţehiurĭ» care se maĭ ziceaŭ, după turceşte, şi *rufeturĭ*. Eĭ eraŭ de legea veche, şi nu voiaŭ să meargă la bisericuţa unită pe care o întemeiaseră alţĭ Romînĭ, cu plăcerea Guvernuluĭ, pe la 1770. Meşterii neuniţĭ nu-şĭ căpătară însă o biserică decît prin străduinţile protopopuluĭ Gheorghevicĭ. Cu multă trecere pe lîngă Imperialĭ, cărora li recruta, li «verbuncà» ostaşĭ printre Romînĭ, pentru războaiele cu Napoleon, el izbuti să ducă la capăt zidirea bisericiĭ, unde i se vede astăzĭ chipul, lîngă acela al Împăratuluĭ Francisc I-iŭ. După moartea luĭ, credincioşiĭ parochieĭ, aĭ bisericiĭ, «maistoriĭ» şi calfele din acest suburbiu al meşteşugarilor, îl furară din cimitirul în care fusese pus şi-l îngropară pe ascuns drept în mijlocul bisericiĭ sale, pe locul ce se cunoaşte încă prin dizlocarea lespezilor, ca şi

cum eĭ ar fi vrut să-l aibă totdeauna între dînşiĭ la rugăciunile lor.

Biserica luĭ Gheorghevicĭ, n'are, altfel, nicĭ un interes de arhitectură saŭ de istorie. E o mare clădire ca orĭcare alta din aceste părţĭ ungureştĭ; inscripţia de întemeiere, în dosul altaruluĭ, e alcătuită sîrbeşte; pănă prin 1830 toate însemnările de pe cărţĭ sînt încă în această limbă sîrbească, care a fost timp de o sută de anĭ închisoarea cugetăriĭ şi simţiriĭ bănăţene. Aŭ interes numaĭ bogatele steagurĭ nouă ale «rufeturilor» de meşterĭ. Aceste bresle şi-aŭ pierdut însă foarte mult bogăţia şi rostul. Ceĭ 4.000 de Romînĭ din Timişoara cu 50.000 de locuitorĭ nu maĭ sînt cu element folositor şi preţuit ca odinioară. Dar eĭ stăpînesc încă aceste strade de suburbiu din marginea Begăĭ leneşe, unde văd femeĭ purtînd, în această zi de sărbătoare, rochiĭ înfoiate şi broboade de mătasă neagră, pe cînd, cu tot praznicul Sfîntuluĭ Dumitru, care n'are aicĭ aceiaşĭ însemnătate ca la noĭ, tabaciĭ freacă pe largul maidanelor pieile întinse pe sprijinitorĭ, în bătaia acestuĭ cald soare de Novembre.

O altă biserică a noastră, acea din vechiĭ Maierĭ, a putut fi zidită maĭ curînd, cam odată cu a uniţilor, căcĭ se afla dincolo de hotarul privilegiilor cetăţeneştĭ. Ea a fost prefăcută cu totul maĭ dăunăzĭ, şi, din trecut, ea nu maĭ păstrează decit o piatră de mormînt din 1812, scrisă romăneşte, şi nu sîrbeşte, lîngă marele zid alb de astăzĭ.

Într'atîta se încheie Timişoara romănească de astăzĭ, care e prea puțin lucru în cuprinsul mareluĭ oraş, ce se întinde şi se împodobeşte luxos pe zi ce merge. Afară de protopop, un dr. în teologie din Cernăuțĭ, mult amestecat în luptele lăuntrice ale Romînilor din Banat, afară de foarte bătrînul şi bunul preot al bisericiĭ unite, de învățătorul şcoliĭ ortodoxe, la care vin toțĭ copiiĭ de Romînĭ, afară de cîțĭva avocațĭ şi de personalul băncii «Timişana», nu maĭ e altă «inteligență». Şi cîtă este, s'ar fi înțelegînd destul de răŭ între sine. În astfel de împrejurărĭ, intemeiarea uneĭ episcopiĭ romăneştĭ nouă în acest haos al risipeĭ străine poate să pară o ideie foarte nepotrivită celor ce nu-şĭ caută un rost prin acest aşezămînt ce ar fi să se facă.

II.

Spre Lugoj.

Acceleratul duce la Lugoj (țerănimea noastră, care hotărăşte în astfel de lucrurĭ, zice : Logoj); plătind însă aşa de mult ca 12 florinĭ, poțĭ ajungĭ acolo cu trăsura, în vre-o şese ceasurĭ. Un drum maĭ scurt duce pe la Buziaş. Dar în acest timp el ar fi prea stricat, aşa încît rămîne acestalalt, prin Recaş, pe drumul cel mare al țeriĭ.

Ieşirea din «Fabric» se face pe lîngă biserica

luĭ Gheorghevicĭ şi pieile răŭ mirositoare ale tabacilor. Îndată oraşul se ascunde în mulţimea copacilor vechĭ, cari tăiaŭ odinioară pentru duşman şi spion vederea asupra cetăţiĭ. Înnainte, în lumina sigură a soareluĭ bun, se desfăşură bogat şesul cel mare, sămănat numaĭ pe alocurea cu mănunchiurile copacilor despoiaţĭ saŭ cu pădurici depărtate, şesul de păşunĭ încă viĭ, din care răsar micşunele roşiĭ în margenea şanţuluĭ, şesul de arăturĭ vinete peste care se avîntă săltăreţ, într'o ultimă cîntare fără grijă, ciocîrlia. Cunosc acest pămînt de bielşug paşnic; cu ceva maĭ multă felurime, el încunjură Bucureştiĭ. Aicĭ însă lipseşte cu totul marele interes istoric de acolo, şi rămîne numaĭ frumuseţa senină a marilor întinderĭ de păşune, a răsfirăriĭ de lanurĭ ce daŭ pîne.

Trecem pe lîngă stîlpul de hotar al comuneĭ Giroda, risipită în case albe, care se zăresc numaĭ printre arborĭ. Cel d'intăiŭ sat pe care-l străbatem e numaĭ al Romînilor: Remetea, şi tot aşa e şi cu al doilea, foarte apropiat de acesta, Iezvinul.

Ele aŭ aceiaşĭ înfăţişare în lucrurĭ şi în oamenĭ. Se văd îndată că sînt aşezărĭ colonisate saŭ rînduite, potrivite, adunate cu prilejul colonisăriĭ, care a înlocuit în 1716 paşalîcul Timişoariĭ printr'o altă ţară, cu totul nouă. Şoseaua, foarte lată, e singurul drum maĭ mare al satuluĭ. Casele o mărginesc maĭ toate, ceia ce dă o desfăşurare, un front mult maĭ lung. Tipul clădirilor

nu se deosebeşte mult de acela pe care l-aŭ adus Şvabiĭ din Germania lor sudică, şi pe care l-aŭ primit şi Sîrbiĭ. Casa albă, cu două fereştĭ spre stradă, înzestrate cu obloane colorate, se razimă pe un cerdac de lemn saŭ pe stîlpĭ de zid. Împrejmuirea e numaĭ rare orĭ de împletiturĭ; de obiceiŭ curtea e închisă cu uluci de lemn saŭ chiar de zid, care în unele sate e văpsit bătător la ochĭ în tricolorul neamuluĭ. În astfel de colorĭ sînt văpsite une orĭ şi margenile din lăuntru ale fereştilor. Totul arată multă bună stare, cunoştinţa uneĭ culturĭ maĭ înnaintate şi priceperea ce trebuie pentru a o imita. Astfel de sate se întîlnesc numaĭ foarte rar prin alte locurĭ, şi numaĭ în cîte un colţ fericit din celelalte Ţinuturĭ româneştĭ se maĭ vede atîta rînduială bună ca aice. Bisericile sînt toate de zid, marĭ, albe; lîngă ele se vede frumoasa zidire a şcoliĭ confesionale (prin cele maĭ multe părţĭ grecoorientale). Statul nu cutează a veni cu şcoala luĭ de ungureşte.

Sărbătoarea Sînmedruluĭ a scos pe oamenĭ pe laviţile d'innaintea porţilor, pe cărările de lîngă drumul mare, în locurile horeĭ, care sînt saŭ cîrciuma — după datina ardeleană, care nu îngăduie hora în aierul liber, — saŭ curtea bisericiĭ. Foarte puţinĭ oamenĭ, grăbiţĭ saŭ lipsiţĭ de evlavie, mînă carul saŭ aruncă sămînţa pe brazde în veşmintele din toate zilele. Ceĭlalţĭ toţĭ s'aŭ

îmbrăcat de sărbătoare, și e cu adevărat o strălucită desfășurare a celor maĭ bogate porturĭ româneștĭ ce se pot întîlni.

Bătrîniĭ d'innaintea porților au aruncat pe umerĭ cîte o mare mantie verde, une orĭ înflorită. Întinderea și coloarea eĭ sînt luate firește de la stăpîniĭ ceĭ vechĭ, Turciĭ, cari aŭ schimbat aicĭ cu desăvîrșire îmbrăcămintea de sărbătoare a raieleĭ supuse. Flăcăiĭ și oameniĭ tinerĭ poartă cojocèle fără mînecĭ, cojoace scurte, cojoace lungĭ, pe care sînt cusute cele maĭ îmbielșugate din desemnurile pe care le-a născocit poporul nostru: și aicĭ se vede iubirea pentru înfloriturĭ a Răsăriteanuluĭ. Pulpa piciorului e prinsă în ciorapĭ de lînă, roșiĭ, albaștri, vinețĭ, vărgațĭ cu dungĭ de tot felul. Căciula singură, mare, boltită, e numaĭ românească, iar pălăriuța cu margenile micĭ aŭ dat-o Unguriĭ.

De departe, femeile însă par niște Turcoaice, gătite în cele maĭ cochete din fesurile, fermenelele și papuceiĭ lor. Pe cap, unele aŭ numaĭ legăturĭ marĭ de lînă aruncate peste betița de altă coloare, care strînge sus fruntea, cum vălul impus de Coran strînge fruntea cadînelor. Fetele și-aŭ cuprins însă capul într'o legătură de galbenĭ de aur, care cade pe umerĭ și se prelungește de-a lungul urechilor. Peste cojocelul cusut cu de-amăruntul, în toată întregimea luĭ, cade o revărsare de talerĭ din timpurile vechĭ, cari-șĭ rînduiesc în aceiașĭ strălucire vulturiĭ cu

Porturĭ din margenea ardeleană de cătră Banat (Bouţariĭ Haţegulu).

două capete. Fusta albă e foarte înfoiată, şi ea se razimă de sigur pe adausurĭ de perinuţe. Peste dînsa e aşternută o catrinţă îndoită, lucrată cu aceiaşĭ îngrijire şi bogăţie ca toate podoabele acesteĭ părţĭ din poporul nostru. Picioarele înfăşurate cu ciorapĭ roşiĭ se pierd în papucĭ mărunţĭ şi uşorĭ de piele neagră. Pentru ca asămănarea cu o frumoasă din Răsărit să fie şi maĭ deplină, albul şi roşul sînt aşternute gros pe faţă, pe cînd negrul încondeiază maĭ mult genele şi arcuirea sprîncenelor lungĭ.

Cu astfel de locuinţĭ şi astfel de veşminte, sănătoşĭ, vioĭ, frumoşĭ, vorbareţĭ, în dialectul lor cu sunetele fugătoare, îndrăzneţĭ şi sigurĭ, Bănăţeniĭ se pot lăuda cu dreptate că eĭ sînt între ceĭlalţĭ «fruntea», «fruncea», cum zic eĭ, şi cum repetă în batjocură ceĭ de peste Murăş cari nu-ĭ pot suferi pentru lăudăroşia lor sudică.

De la Iezvin intrăm în tîrguşorul acestor părţĭ: Recaşul. De la început, table în vîrful unor stîlpĭ albaştri şi albĭ arată ce este această aşezare maĭ bogată: ele vestesc locul unde se ţine «tîrgul maistorilor». «Maistorĭ» şi calfe, negustoraşĭ pentru ţeraniĭ din împrejurimĭ, — aceştia sînt locuitoriĭ Recaşuluĭ, cari, în ceia ce priveşte neamul, sînt Şocaţĭ, adecă — mi se spune — Nemţĭ, Şvabĭ şi Ungurĭ. De hatîrul acestora din urmă, s'a făcut o sală de lectură cu cărţĭ pe limba lor şi o sucursală de bancă ungurească.

Şvabiĭ aŭ case bune, albe, care samănă desăvîrşit una cu alta. Ele sînt, iarăşĭ, întocmaĭ ca şi cele de la Zădărlat, şi tot astfel de case întilnim ceva maĭ departe, la Josefsdorf, numit după Împăratul colonisator. Satele şi tîrguşoarele lor nu samănă de loc cu ale Saşilor Ardealuluĭ, precum nicĭ sufleteşte aceste două felurĭ de Nemţĭ nu samănă între sine. Uniĭ sînt foarte vechĭ aice, alţiĭ sînt foarte noĭ; uniĭ aŭ venit ca cetăţenĭ, alţiĭ ca o ţerănime model. Uniĭ sînt negustorĭ şi meşterĭ, alţiĭ aŭ pornit de la plugărie. Sasul s'a făcut luteran de acum treĭ sute de anĭ, Şvabul a rămas catolic. Cel d'întăiŭ e de la gura Rinuluĭ, cellalt vine de la obîrşia luĭ, uniĭ avînd toată încetineala apeĭ obosite, ceĭlalţĭ toată sprintenia izvoruluĭ tînăr. Saşiĭ s'aŭ deprins a trăi prin drepturile şi munca lor, Şvabiĭ s'aŭ răzimat într'una pe Cîrmuire: întăiŭ pe a Nemţilor prietenĭ, apoĭ pe a Ungurilor, duşmanĭ ascunşĭ. Uniĭ aŭ un oarecare viitor, ceĭlalţĭ niciunul.

Romîniĭ aŭ înnainte de Josefsdorf saŭ cum se zice acum Jozseffalva, Sustra şi Topolovăţul-Mare. Deşi destul de întins, cel din urmă mi s'a părut maĭ sărac decît minunatele sate de până aicĭ: aierul de sărbătoare era maĭ slab decît aiurea. Cîrciuma o ţine un Evreŭ. Cît şi-a oprit Şvabul trăsura la dînsul pentru a-şĭ hrăni caiĭ, am putut auzi vorba ungurească din casa cîrciumaruluĭ şi lungile sfaturĭ romăneştĭ pe

care le întindeaŭ țeranii gătiți ce stăteaŭ pe lavița de lîngă ușă. Nicĭ eĭ nu păreaŭ să fi băut prea mult, și eĭ nu cereaŭ nimic de la negustorul lor. Totușĭ un glas acru de femeie năcăjită chema necontenit spre casă pe unul dintre ceĭ ce se zăboviseră astfel la poarta Jidanuluĭ.

În căderea seriĭ trecem rîul Begăĭ, pe care-l lăsasem la Timișoara, dar pe lîngă valea căruia ni-a fost tot drumul. Cursul lat al apeĭ foarte liniștite oglindește ca luciul unuĭ lac puținiĭ copacĭ răzlețĭ ce-ĭ sînt înfipțĭ pe margenĭ. Soarele s'a culcat într'o pată de sînge, dar un limpede luminiș de lună face să se vadă aproape ca ziua locurile, casele, oameniĭ.

Acum nu maĭ este șesul fără de valurĭ, veșnic asemenea cu sine până la munțiĭ Oravițeĭ din față și dealurile Vîrșețuluĭ din dreapta. Din loc în loc, e o mișcare ușoară de dealurĭ line, și priveliștea, astfel tăiată, e maĭ felurită decît până aicĭ.

Budințiĭ și Ictarul, tot româneștĭ, rămîn în margenea șoseleĭ, apoĭ, într'o lungă desfășurare de case albe, se deapănă satul Chiseteuluĭ, prin strada largă a căruia trec, la acest ceas de sară, chipurĭ înhobotate în mantiile verzĭ și albe. S'a mîntuit de mult hora, și cel din urmă semn despre dînsa aŭ fost dar jucătoriĭ ce se întorceaŭ pe drumul mare, încet pe lună, mînă în mînă,

în răsfrîngerea de argint şi aur a paftalelor copilelor.

Urmează Belinţiĭ, Coşteiul, cu clădirĭ maĭ neorînduite şi maĭ slabe, dintre care unele aŭ şi coperereminte de stuh care, orĭcît ar fi ele de practice, staŭ şi maĭ răŭ decît aiurea pe aceste trainice ziđurĭ de cărămidă, bine tencuită şi văruită. Se vede lămurit că, de la Timişoara încoace, bogăţia şi buna socoteală a satelor româneştĭ scade. Ceva maĭ departe se descopăr luminile Sîlhăĭ.

*

Neamul nostru e stăpîn peste toate aceste părţĭ. Pentru a sfărma această continuitate, cîrmuirea ungurească de astăzĭ a întrebuinţat obişnuitul mijloc al colonisărilor. Ungurĭ din toată lumea, şi fireşte nu din ceĭ maĭ bunĭ, aŭ fost ispitiţĭ aice şi aşezaţĭ într'un număr de sate, care fac ca un lanţ în jurul Lugojuluĭ. Dar ele nu-şĭ pot afla rostul, nicĭ cîştiga trăinicia dorită de întemeietorĭ: locuitoriĭ pribegesc, sînt înlocuiţĭ prin alţĭ oamenĭ de strînsură şi de pleaşcă, pănă se duc şi aceştia, aşa încît în mijlocul trăiniciei noastre neclintite e o veşnică prefacere şi preschimbare a veneticilor. Şi doar aceştia aŭ toate înlesnirile, şi pentru dînşiĭ s'aŭ luat din arenda Romînilor acele păşunĭ întinse şi bogate, din care se ţinură atîtea cirezĭ şi turme! Aceştĭ Ungurĭ meniţĭ să ne fărîmiţeze şi să ni schimbe

firea, învață răpede limba noastră. Până și satele lor cu nume patriotice primesc cîte un grosolan botez de la «Valahĭ», și astfel Szapáryfalva, «satul luĭ Szapáry», se zice și Țipariul.

Șoseaua a trecut spațiul strîmt ce desparte valea Begăĭ de a Timișuluĭ, care sosește și el de la Apus, din munțiĭ de către Ardeal, ca o apă mare, însă tot așa de lină în curgerea eĭ ca și Bega, maĭ mică. Dincolo de căsuțele Coșteiuluĭ, un pod lung, vechiŭ îl trece. E din cele cu plată pentru oraș, și strîngătorul de taxe, chemat în românește, ni se pare că vine prea încet, ca și cum l-ar supăra acest fel de vorbă. Dar, de fapt, el e foarte bucuros că are trecătorĭ romînĭ, și la «bună-sara» adauge îndată, într'un frumos graiŭ simplu de bătrîn, povestea mariĭ adunărĭ politice pe care aŭ ținut-o acum cîteva zile în Lugoj deputațiĭ naționaliștĭ. Nu poate uita primirea acestor oaspețĭ cu călărețĭ, cu pedestrașĭ, cu surle, cu tobe, cu strigăte de bucurie, îngrămădirea impunătoare și pentru străinul cel maĭ orbit de trufie și de ură a miilor de țeranĭ în haine împodobite.

— Aŭ fost treĭ miĭ...

— Ce treĭ miĭ?! Maĭ mult, maĭ mult! Și aŭ vorbit deputațiĭ, și aŭ îndemnat pe oamenĭ să nu se maĭ vîndă pentru mîncare și băutură. Și, știĭ cum sînt Romîniĭ noștri slabĭ de fire, s'aŭ gîndit să-ĭ puie și la jurămînt. Și aŭ jurat, domnule!

CARTEA A XXI-A.

ÎN BANATUL DE JOS.

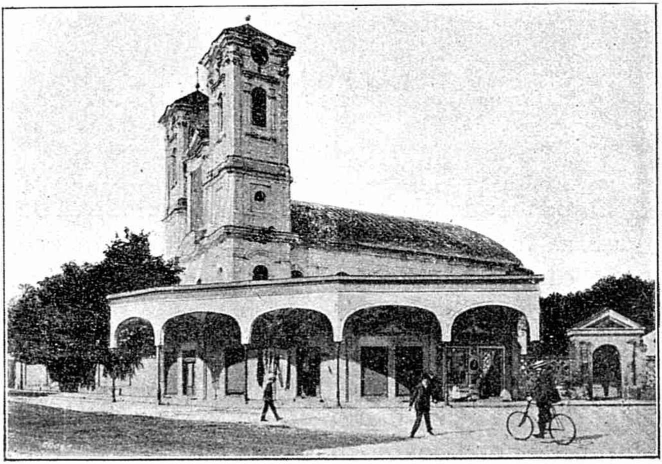
Lugojul.

I.

Oraşul unde s'a petrecut această mîndreţă de care se încălzesc bătrîneţele podaruluĭ, începe prin căsuţe de meşteşugarĭ, multe, micĭ, slabe. Numaĭ peste destulă vreme, după ce s'a mîntuit acest suburbiu, în care staŭ maĭ multe miĭ de Romînĭ, se înnalţă clădirile cele marĭ ale Statuluĭ, «biserica cea mare», a ortodocşilor, cu două turnurĭ împunătoare, prăvăliile cu vitrine strălucitoare, care, în revărsarea luminiĭ electrice, duc până la valul bogat al Timişuluĭ. Şi, dincolo de podul de fier, începe o altă parte a oraşuluĭ, în care nu lipsesc clădirile bune şi chiar cîte un palat mare. Firmele acestuĭ centru poartă nume de Şvabĭ, de Ungurĭ, de Evreĭ, şi chiar destule nume româneştĭ, dintre care unul e scris pe o tăbliţă în cele treĭ colorĭ.

Lugojul e, de cincĭzecĭ de anĭ trecuţĭ, reşedinţa uneĭ episcopiĭ româneştĭ unite. Numărul

satelor peste care ea stăpînește în acest Banat, trăit timp de un veac supt egemonia religioasă a Sîrbilor, e restrîns, dar puterea sufletească a episcopieĭ se întinde și asupra Ținuturilor ardelene, foarte însemnate, ale Inidoreĭ și Hațeguluĭ, unde stă un vicariŭ. Pentru episcop s'a zidit în piața tîrguluĭ de peste Timiș o biserică mărișoară, care firește că nu poate avea interes istoric, nicĭ artistic. Palatul episcopal e o clădire cu două rîndurĭ, cu o fațadă solidă la stradă: episcopul Dimitrie Radu și-a dat și aicĭ osteneala de a hărăzi o mobilă modernă caseĭ sale de locuință. După plecarea acestuĭ prelat, stră-

Biserica cea mare din Lugoj.

Biserica episcopală din Lugoj.

mutat la Oradea-Marea, cîrja de Vlădica al Romînilor uniți a luat-o unul din canonicii Blajuluĭ, păr. Vasile Hossu. Înnaintarea sa în rîndul archiereilor nu i-a luat cîtuşĭ de puțin buna sinceritate veselă, omenia primitoare, aducerea aminte de prietenĭ, pentru cari a rămas tot cel din vre-

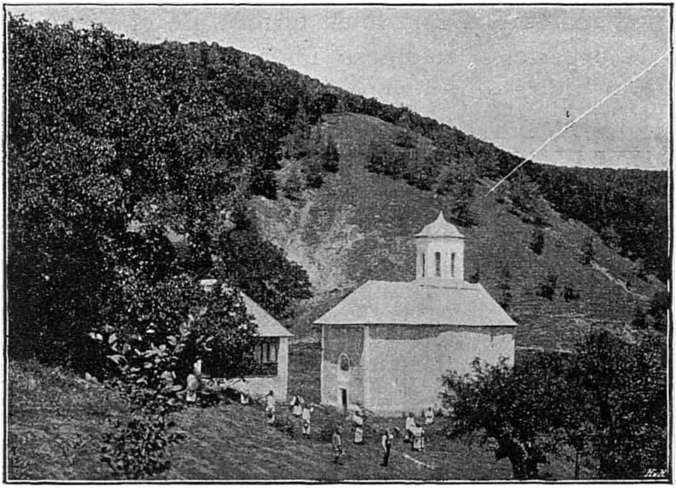

Palatul episcopal din Lugoj.

murĭ, interesul cald pentru literatura romănească, şi decĭ iubirea pentru această maĭ înnaltă înfățişare a neamuluĭ săŭ. Cu un astfel de stăpîn, şi mobilele acelea scumpe comandate în toate colțurile Europeĭ pare că pierd sumeția lor străină, mîndria lor rece. La acest episcop aşa cum ni trebuie nouă, am petrecut cele maĭ bune clipe

de care m'am învrednicit în vre-o reşedinţă episcopală din părţile de peste munţĭ.

Episcopia are şi o bibliotecă vrednică de a fi cercetată şi prin rarităţile bibliografice pe care le cuprinde. Se maĭ păstrează aicĭ şi unele

Mănăstirea Prislopuluĭ.

vechĭ icoane şi lucrurĭ scumpe din mănăstirea de la Prislop a Doamneĭ Zamfireĭ, între altele şi un chip al Maiceĭ Domnuluĭ, ce poartă pe legătura sa de aur vulturul bizantin, care a căzut înnaintea Turcilor la 1453.

De cealaltă parte, în cealaltă tabără se poate spune încă, mulţămită unor greşelĭ ale trecutu-

luĭ, pe care păr. Hossu e gata să le îndrepte, cît stă în puterile sale, e protopopia ortodoxă. Ea are mulțĭ parochienĭ în Lugoj și de dînsa atîrnă o sumă de sate din Răsăritul Banatuluĭ. Biserica în care slujește protopopul se zice, cum văzurăm, «biserica cea mare», și ea are într'adevăr proporțiĭ impunătoare. Cele două turnurĭ ale eĭ se văd de departe, și stăpînesc piața orașuluĭ din jos. E o zidire din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, înnălțată prin străduințile unuĭ« Ober-Knes» de odinioară, din rîndurile acelor căpeteniĭ de grănicerĭ romînĭ cari aŭ avut totdeauna o mare însemnătate în aceste părțĭ. El e îngropat lîngă ușă, unde se vede o biată crucilița de lemn, și chipul bătrînuluĭ ctitor se maĭ zărește încă supt funinginea groasă ce s'a așternut peste frumoasele zugrăvelĭ ale păreților și catapitezmeĭ, la focul din aniĭ 1850. Altfel, nu sînt înnuntru alte lucrurĭ maĭ vechĭ decît tipăriturile muscăleștĭ pe care le-aŭ cerșit Sîrbiĭ la Petersburg după răpunerea stăpîniriĭ turceștĭ în Banat.

Romîniĭ, cari sînt astăzĭ unițĭ și neunițĭ — ceia ce înseamnă cu toțiĭ *neunițĭ*, dezbinațĭ între sine—, aŭ trebuit să-șĭ plece odinioară capul față de noua lege de Stat ungurească a calvinismuluĭ. De sigur s'a făcut slujbă calvinească în acea biserică veche, de lîngă aceasta «mare», din care n'a rămas decît un turn preschimbat, care poartă pe el astăzĭ icoana săpată în piatră și văpsită a Sf. Nicolae și însemnarea latină că zidirea a fost

astfel reparată în 1726, de alt cnez al districtelor grănicereştĭ romîne. Această epocă a calvinismuluĭ s'a dus de mult, dar ea a lăsat ca urmă folositoare în literatura tuturor Romînilor cîteva din cele maĭ vechĭ cărțĭ religioase.

Altă vedere a bisericiĭ episcopale din Lugoj.

Lugojul maĭ are două băncĭ româneştĭ, care sînt conduse de clericĭ, ca multe altele în Banat, şi se zic a fi întipărite pentru aceasta de confesionalism, ceia ce e încă una din acele greşelĭ ale trecutuluĭ despre care a fost vorba maĭ sus. Două foĭ se tipăresc în acest vioiŭ centru românesc: una, «Drapelul», are un caracter politic, «pasivist», cealaltă, «Banatul», urmăreşte maĭ mult învățătura poporuluĭ.

Alte şcolĭ decît cele primare saŭ «normale»

nu sînt, căcĭ episcopia îşĭ iea clericiĭ din Ardeal, iar protopopia îĭ primeşte de la Caransebeş. Şcolile primare, «normalele», dintre care una are pe lîngă dînsa şi două micĭ internate, sînt, fireşte, confesionale. La una din ele e învăţător un om cu care Banatul îşĭ poate face fală înnaintea Romînimiĭ întregĭ: compositorul de musică Vidu, care a ştiut să înnalţe cîntarea poporuluĭ nostru în forme care înduioşează pretutindenĭ unde trăieşte o simţire romănească.

II.

Spre Caransebeş.

Trăsura unuĭ Ungur, bun şi tăcut, maĭ mult Şvab la fire, ca atîţia dintre aĭ săĭ rătăciţĭ prin aceste părţĭ puţin prielnice pentru păstrarea însuşirilor neamuluĭ, mînă o trăsură cu arcurile obosite pe drumul Caransebeşuluĭ. Soarele se lasă spre apus, şi prin largul seninuluĭ palid rătăcesc înfiorătoare mătăhălĭ de nourĭ, cari se răsfiră, se adună şi în frămîntarea lor se spintecă de fulgere, lăsînd din margenĭ şivoaie de ploĭ peste plaiurile din depărtare. Luna care se desface limpede înnaintea apusuluĭ deplin, rătăceşte printre prăpăstiile negre, fugind ca o pasere obosită.

Străbatem un Ţinut sfîrtecat de dealurĭ fără desfăşurare şi frumuseţă. Nu maĭ sînt pe acest

drum, ca pe cel din ziua trecută, satele albe, lungĭ, întinse cu bună rînduială de-a lungul şoseleĭ netede. Această îmbielşugare veselă s'a dus, ca şi porturile strălucitoare ale Sf. Dumitru. Acuma în acest şir de aşezărĭ româneştĭ care sînt Găvojdia, Jena, Sacul, Prisaca, Zăgujeniĭ, Jupa se văd marĭ grădinĭ de «domnĭ» cu plopiĭ înnalţĭ şi triştĭ, cîte o fabrică scînteind în margenea zăriĭ, clădirĭ orăşeneştĭ în care staŭ funcţionarĭ aĭ comitatuluĭ noŭ care e Caraş-Severinul, cîrciume marĭ, la care se opresc cărăuşiĭ întunecaţĭ, în măntălĭ lungĭ, cari mînă carele acoperite cu covergĭ. Casele, maĭ puţine, ale sătenilor sînt şi maĭ răspîndite şi nu se asamănă între ele. Din mijlocul lor răsar însă totdeauna, ca şi pe cellalt drum, bisericĭ foarte bune, vrednice de un oraş. De la un loc încoace însă, ele nu aŭ lîngă sine şi întregirea şcoliĭ confesionale. Grăniceriĭ aceştia, deosebiţĭ în multe privinţĭ de «paueriĭ» *(Bauer)* de către Timişoara, n'aŭ voit să sufere, în mîndria lor de ostaşĭ, amestecul preotuluĭ în şcoală, şi astfel eĭ aŭ căpătat şcolĭ *comunale,* care se ştie ce înseamnă în mîna Guvernuluĭ de astăzĭ.

Ţinutul e străbătut de şuviţe de apă care se adincesc în pămîntul moale. Le primeşte Timişul, care se iveşte din noŭ într'o largă dungă de oţel. În locul unde el înghite apa Şebeşuluĭ, stătea în cele maĭ vechĭ timpurĭ încă un Căvă-

ran, pe lîngă Căvăranul de sus: Căvăranul-Şebeşuluĭ. Poporul îĭ zice astăzĭ numaĭ Sebeş, dar în graiul străin, care a hotărît, s'a alcătuit numele de Caransebeş, care se ceteşte în toate cărţile şi pe toate hărţile, fără deosebire de neam.

II.

Caransebeşul.

Dincolo de apă, trăsura se zguduie pe un drum prost, măcinat şi săpat în rătăcănĭ, între case care încep maĭ bine decît în Lugoj. El duce apoĭ, între fronturĭ maĭ înnalte de clădirĭ de Stat, spre o piaţă. Caransebeşul este un oraş de Şvabĭ între suburbiĭ de Romînĭ, dar prin lărgimea modernă a stradelor sale, prin lipsa de interes istoric al clădirilor, el are maĭ mult o pecete ştearsă ungurească. Piaţa Caransebeşuluĭ e mică. Acolo se strîng la tîrgurile de Joĭ sătenii noştri în şube cafeniĭ şi sure, femeile gătite, care în aceste părţĭ poartă la spate, în loc de catrinţă, numaĭ *oprege*, fire răsfirate de lînă roşie prinse într'o bată ţesută cu fir. Acuma însă, în dimineaţa de Vinerĭ, piaţa e cu totul goală. Dintre micile clădirĭ bătrîneştĭ, fără nicĭ-o frumuseţă, răsare împopoţonatul palat, prea mare pentru trebuinţile unuĭ loc ca acesta, pe care l-aŭ înnălţat, supt înrîurirea mareĭ risipe trufaşe a Statuluĭ, un Consiliu comunal presídat de un Romîn.

Temeiul de zidirĭ şi de viaţă al oraşuluĭ e această stradă prin care am trecut la sosire. Şi noĭ avem astăzĭ aicĭ cea maĭ mare parte din aşezămintele noastre. Într'o casă destul de frumoasă, cu perdele albe la cele două caturĭ, stă episcopul, care e un vechiŭ ajutător al luĭ Şaguna, un Romîn bun şi un ortodox şi maĭ bun, un scriitor care s'a învrednicit a fi ales membru al Academieĭ din Bucureştĭ şi a avut îndrăzneala, de care cred că nicĭ-unul dintre ierarchiĭ de astăzĭ aĭ celor două Bisericĭ româneştĭ din Ungaria n'ar fi în stare, de a veni în această adunare simbolică pentru unitatea Romînilor şi de a-şĭ ţinea cuvîntarea de intrare înnaintea regeluĭ Carol. De sigur că P. S. S. Nicolae Popea, episcop ortodox al Caransebeşuluĭ, a fost printre ceĭ maĭ bunĭ din generaţia sa.

De cealaltă parte a stradeĭ, cele două şcolĭ pe care s'ar cuveni să le aibă orĭce episcopie românească: seminariul şi preparandia de învăţătorĭ, cu şcoala de aplicaţie alipită la dînsa, sînt unite în aceiaşĭ clădire mare, cuprinzătoare, luminoasă şi bine îngrijită. Mă maĭ bucur încă odată la vederea acestor tinerĭ inimoşĭ şi mîndri de neamul lor ce învaţă astăzĭ în deosebite şcolĭ pe care le ţine ţerănimea noastră din aceste părţĭ supuse străinuluĭ, şi cari mîne vor da o nouă îndreptare, maĭ sigură şi maĭ puternică, hotărît românească, tuturor puterilor de viaţă ale neamuluĭ nostru de aice.

De la librăria d-luĭ Simtion din Arad nu maĭ este alta românească pănă la aceia care funcționează pe lîngă episcopia Caransebeşuluĭ. În tipografia eĭ se tipăreşte, supt conducerea d-luĭ Enea Hodoş, care a strîns atîtea frumoase cîntece bănățene, o bibliotecă pentru popor, «Biblioteca noastră», care dă alegerĭ din scriitoriĭ romînĭ şi cîte un studiu ca ale d-lor Drăgălina şi Bălan, care privesc în deosebĭ viața Romînilor din Banat.

De la piață cotim pe lîngă căsuța care a fost cea d'intăiŭ reşedință a tinereĭ episcopiĭ româneştĭ de Caransebeş, şi înnaintăm prin stradele curate ale uneĭ mahalale cu casele micĭ, foarte curate, care cuprinde numaĭ tîrgovețĭ de aĭ noştri, maistorĭ, calfe, «economĭ». În margenea eĭ curge rîul Irugeĭ învîrtind cîte o moară înnegrită. Iar în față se văd zidurile albastre ale munților ce despart Banatul românesc de România Romînilor.

Bisericile amîndouă sînt pe acest drum de pace mulțămită, cu fereștile închise și cu trotoarele goale. A episcopieĭ, odată biserică mănăstirească, a fost înnălțată într'o vreme cînd nu eraŭ prin aceste părțĭ episcopĭ româneştĭ, ci un archiereŭ sîrb purta titlurile reunite de Vîrşeț și de Caransebeş. Tot de atuncĭ vine clădirea, cu totul asămănătoare, și făcută în acelaşĭ stil apusean, a bisericiĭ din cimitir. Cea din

urmă maĭ ales, e plină de inscripţiĭ, pe prapurĭ, pe păreţĭ, pe tencuiala proscomidieĭ şi pe cărămida tare a meseĭ sfinte. Ele nu sînt însă niciuna în limba stăpînitoare a Sîrbilor, ci într'un prea frumos graiŭ romănesc, fără nicĭ-o deosebire faţă de cel din părţile libere.

Această afirmare de romanitate a adus-o fără îndoială vecinătatea Olteniei, a principatuluĭ muntean. Dar nu numaĭ acestă înrîurire, împrospătată necontenit prin coborîrea în Banat de locuitorĭ din acele părţĭ. Între Bănăţeniĭ de spre Murăş, ceĭ de către Tisa şi aceştia cari privesc spre noĭ, de la Lugoj încoace, e o mare deosebire de suflet, venită din împrejurărĭ istorice deosebite. Aicĭ graniţa a cerut ostaşĭ romînĭ pentru apărarea eĭ încă din cele maĭ depărtate timpurĭ. Odată eraŭ locuitoriĭ Scaunelor romăneştĭ din margine, răsplătiţĭ pentru slujbele lor prin nemeşie şi prin stăpînirea de pămînturĭ. Turciĭ cari aŭ venit însă aicĭ numaĭ peste o sută de anĭ de la luarea Timişoareĭ, aŭ dărîmat toată alcătuirea lor. Însă pe urmă Austriaciĭ cuceritorĭ aŭ înnoit aşezămîntul de ocrotire din vremurile vechĭ. O grăniţărime bănăţeană a fost alcătuită dintre Romînĭ. Ea a dăinuit multă vreme, şi a lăsat urme care nu se vor şterge curînd.

Cimitirul e plin de mormintele ofiţerilor împărăteştĭ, între cari sînt doĭ generalĭ, Doda şi Trapşa, şi un feld-mareşal-laitnant, Sărăcin. În biserica din mijlocul luĭ, inscripţiile acelea ro-

mănești amintesc ofițeri, postmaisteri și chiar căprari «iubilirți» ai Romînilor grăniceri din veacul al XVIII-lea. Cutare preot militar, Stoica, a lăsat în aceiași epocă povestirea împrejurărilor militare în care a fost amestecat. O mare clădire cuprinde biurourile administrației unei «averi comune» care e fondul grănițăresc așa cum l-a statornicit Împăratul de astăzi, în puterea vechilor drepturi ostășești ale Romînilor, prin anii 1870: aici, un comitet pe care-l supraveghiază delegatul Guvernului iea hotărîri cu privire la o avere care se prețuiește la 33.000.000 de florini, avere uriașă, necontenit amenințată de cine sapă la temeliile ființii noastre în aceste ținuturi. În mîndria Bănățeanului, care răsună și în cîntecele sale, în iubirea pentru porturile bogate care se vede și mai mult în această lature răsăriteană, descoperi conștiința de sine, simțul de onoare, deprinderea cu parada a militarului.

Petrec cea mai bună zi în casa primitoare a redactorului «Foii diecesane», dr. Barbu, între oameni buni cari țin la mine fără nici un interes. D-na Barbu e sora lui Victor Vlad Delamarina, un ofițer mort tînăr, în serviciul Romăniei, și care a lăsat frumoase versuri bănățene și descrieri de călătorie pe care, cu multă pricepere, le-a ilustrat însuși. Apoi mă întorc la otelul unde două artiste dintr'o trupă de la «Buda Veche» se tîrnuiesc prin coridoare, țipînd

ca supt cuţitul ucigaşuluĭ. A doua zi represintanţiĭ culturiĭ maghiare în acest orăşel aşa de românesc vor da aicĭ o represintaţie.

IV.

Alte părţĭ bănăţene.

De la Caransebeş, prin şosele peste munte şi prin marea împleticire de trenurĭ vicinale care nu maĭ ajung la capăt, poţĭ merge la Reşiţa, unde o companie francesă întrebuinţează Boemĭ şi Romînĭ pentru lucrul minelor foarte bogate. De acolo se poate atinge Anina. capătul uneĭ liniĭ care cuprinde şi Oraviţa, un centru mărişor, locuit în mare parte de Romînĭ şi unde am fost chemat cu toată prietenia. Dar acum e prea tărziŭ pentru aceste drumurĭ.

O linie de accelerat duce de-a lungul munţilor înnalţĭ aĭ hotaruluĭ la Orşova dunăreană, la Media saŭ Mehadia noastră şi la locurile de trecere în Romănia. Ungurii arată în aceste părţĭ minunea de clădirĭ scumpe, de parcurĭ marĭ, de luminaţie electrică strălucitoare a «Băilor Herculane», pe care aşa de adese orĭ le cercetează Romîniĭ din Romănia, fără să-şĭ dea osteneală a bănui că tot acest lux, făcut cu cheltuiala mulţilor visitatorĭ, se află pe un frumos pămînt românesc, unde este o durere care aşteaptă să fie cunoscută şi mîngîiată.

De la Orşova, fără nicĭ-un caracter național, port austriac cu casele drepte, vaporul duce spre Apus, pe Dunărea strîmtorată. De o parte pădurĭ pe stîncĭ închid cu totul vederea Serbieĭ, iar, de alta, malul golaş întinde şosele, fabricĭ, clopotnițele înnalte ale satelor. Astfel se ajunge la Panciova, de unde se urmăreşte maĭ departe apa împărătească, pănă la locul unde se varsă Tisa năpădită de străinĭ.

În aceste părțĭ, vecinii, conlocuitoriĭ noştri sînt Sîrbiĭ, cari aŭ multe sate bune în acest comitat al Torontaluluĭ şi se razimă pe aşezările şi maĭ marĭ de peste Tisa, unde e şi centrul lor, Neusatz saŭ Újvidék, după numirea ungurească, tradusă, de astăzĭ, saŭ Neoplanta, cum aŭ crezut de cuviință a-ĭ zice Romîniĭ. Aceştĭ Sîrbĭ din Ungaria, îngrădițĭ de privilegiĭ priincioase, sînt vioĭ, neastîmpărațĭ, gata de gîlceavă, şi, maĭ iubitorĭ încă de strălucire decît aĭ noştri din Banat, eĭ se înfăşură în cele maĭ strălucite şi maĭ tărcate mantiĭ din lume. Satele lor sînt maĭ totdeauna cu totul deosebite de ale noastre, cu care se întrec în bogăție şi în scoaterea eĭ la iveală prin veşmînt şi petrecere. De la Sîrbĭ, noĭ nu luăm decît ciudata eresie a Nazarenilor, iar, dacă eĭ se stîng pe alocurea, nu e vina noastră, ci a deprinderiĭ blestemate de a-şĭ cruța casa de copiĭ. Numaĭ în oraşe, ca Vîrşețul, Panciova, un neam luptă ca să înghită pe cellalt, şi, fiindcă noĭ sîntem ceĭ maĭ puținĭ, limba noas-

tră e amenințată a se pierde. Totușĭ plîngerile care vin în aceasta privință în ziarele româneștĭ arată o durere de inimă, o conștiință și o mîndrie de a fi Romîn care poate apăra întru cîtva de cotropire.

Și maĭ departe spre Apus, staŭ în sfîrșit satele ungureștĭ care păzesc Tisa, grănicerĭ aĭ raseĭ lor, cari însă, în aceste părțĭ, nu prea pot să încalce.

CARTEA A XXII-A.

CU TRENUL PRIN BANAT ȘI MIJLOCUL ARDEALULUĬ.

Cînd plec din Caransebeş spre gara depărtată doĭ chilometri de oraş, e o vreme rece după ninsoarea nouă care a căzut pe muntele înnalt al hotaruluĭ, îmbrobodindu-ĭ vîrful în alb. Trăsura se zgîțină şi scapătă în gropile pline cu noroiŭ. Dar în stînga, pănă la cealaltă linie de înnălțimĭ care închide zarea, se desfăşură un frumos Ținut cu verdele fraged, de-asupra căruia se înnalță copaciĭ drepțĭ, supțirateci.

Calea ferată merge pe alăturĭ de şosea pănă la Lugoj, şi de acolo pănă la Timişoara. În cea d'intăiŭ parte a drumuluĭ, munțiĭ sînt de tot aproape, în namilĭ zgribulite supt cojoace de vechĭ pădurĭ grănicereştĭ. Clopotnițele albe, fărîmăturile de clădire albă în mijlocul livezilor înroşite de toamna tîrzie, se desluşesc acum foarte limpede, pe cînd negurĭ şerpuiesc de-asupra văilor înnalte. Apoĭ de la Lugoj încoace,

zăbranicul ploiĭ încete cade peste pacea șesuluĭ, unde țeraniĭ cu căciulele țuguiate și cămașa revărsată zoresc pe ogoarele neisprăvite în pragul iernii. Dar, în această ușurătate a vremiĭ, amiaza rîde asupra ruinelor năruite, asupra parcurilor vesele și asupra clădirilor îngrămădite și neprietenoase ale Timișoareĭ. Ne oprim în stația orașuluĭ Iosefin, acela în care poporația românească n'are încă biserica eĭ.

Pe marea întindere de cîmpie care duce de la Timișoara la Arad se vede acum satul mare al Vingăĭ. Clădit tot în același chip artificial, impus, ca și satele Șvabilor, Sîrbilor și Romînilor, el are alțĭ locuitorĭ: pe Bulgariĭ adușĭ aicĭ și în alte șese sate de Cîrmuirea austriacă. Astăzĭ eĭ știŭ toțĭ românește, de și nu și-aŭ părăsit încă limba. Și în portul bărbaților eĭ se apropie de noĭ; în gară staŭ răzimațĭ de stîlpĭ niște purtătorĭ de căciulĭ țuguiate și de mantiĭ de abà albă, cari ar putea fi ușor schimbațĭ cu aĭ noștri, de și veșmintele li sînt maĭ largĭ. Dar femeile în fuste învoalte, pieptărașe și cîrpe de colorĭ viĭ samănă a Unguroaice.

În margenea Araduluĭ răsare din cîmpie cetățuia, ca o jucărie veche. Acolo stă artileria cesaro-crăiască prin care se pot îmblînzi sufletele ungureștĭ, pe care patriotismul de gazetarĭ al Evreilor le-ar fi încălzit prea mult. Și tocmaĭ în acest loc de supt cetate pe care-l avem supt

ochĭ acuma, răzbunarea împărătească a ridicat în furcĭ — moartea «Valahilor» — pe ceĭ treĭsprezece oamenĭ cu învățătură şi de înnaltă viță cari stătuseră în fruntea răscoalelor din anul de sînge 1848.

De la Arad o linie duce spre Răsărit, în Ardeal. E, din vechime, calea cea maĭ lesnicioasă, aceia pe care aŭ venit barbariĭ, regiĭ, coloniştiĭ: ostașiĭ Sf. Ștefan al Ungarieĭ, cetele de spahiĭ ale Turcilor, cîrdurile țăraneștĭ ale Saşilor de la Rin. Un alt drum merge de la Caransebeş, așezat chiar lîngă Tibiscul roman de odinioară (astăzĭ Jena), pe valea Bistreĭ spre cuibul muntean al Hațeguluĭ: pe aicĭ a răzbătut odată Traian până la culcuşul de leŭ al luĭ Decebal. Pe această vreme însă acel de al doilea drum e greŭ: nu prea poțĭ afla trăsură pentru a-l face. Pe cînd de-a lungul dungiĭ de oțel a Murăşuluĭ trenul cară în fiecare zi greutatea mărfurilor și mulțimea călătorilor. Ceva maĭ în jos duce tot la Ilia Murăşuluĭ calea, maĭ puțin cercetată, care de la Lugojul Timişuluĭ atinge cursul de către izvoare al Begăĭ saŭ Begheuluĭ.

Abia două stațiĭ maĭ sînt în cîmpia lină, de arăturĭ şi păşunĭ întinse. La Maria-Radna eştĭ acuma în Ținutul de dealurĭ clădite ca nişte cuptoare, care duc până în gura Ardealuluĭ. Maria-Radna e cunoscută prin pelerinagiile ce

se fac, și de aĭ noștri, la mănăstirea catolică, ungurească, ce se înnalță în această veche Radnă a Slavilor și a Romînilor. Toate drumurile ce duc la dînsa sînt pline pe vremea *rugeĭ*, a «buciuluĭ», și calea ferată aduce și ea închinătoare din stratele maĭ înnalte ale societățiĭ. Ceasurĭ întregĭ, urmăm încă această cale largă ce se desfășură între apa Murășuluĭ în care luna-șĭ revarsă argintul și între acele dealurĭ rotunde, grosolane, fără sate și cu puține pădurĭ, peste goliciunea cărora noaptea a întins însă un alb zăbranic de poesie și taină. Numaĭ arare orĭ cîteva scînteĭ roșiĭ arată locul unde un sat se gătește de culcare.

La trecerea în Ardeal nu sînt aicĭ strîmtorĭ, cetățuĭ de stîncă, «porțĭ de fier». Numaĭ pe unele locurĭ spinarea rotunzită a înnălțimilor se cocoșează și maĭ sus. Fără nicĭ-o încordare, fără nicĭ-o luptă, apa cea puternică strămută dintr'o țară în alta. La Zam eștĭ acuma în Ardeal. Îndată recunosc cantonul alb și drumul îngust care m'a adus acum două lunĭ de la vechea biserică a Guriĭ Saduluĭ.

Cînd se face ziuă, trenul e în partea de Răsărit a Ardealuluĭ, pe valea Homoroduluĭ. Acolo sînt marile sate româneștĭ, Paloșul, Cața, care atîrnaŭ odată de cetatea săsească a Cohalmuluĭ, pe nemțește Reps.

E o singură stație pentru satul romănesc al

Homoroduluĭ și pentru tîrgușorul Sașilor. Cel d'intăiŭ are în frunte un vechiŭ turn de pază,

Călușer din părțile Sibiiuluĭ.

care se vede de departe. Calea din stînga duce printre arăturĭ, pe de-asupra dealurilor ușoare

la şirul de case de piatră în care se încheie Cohalmul de astăzi. Noi avem aici un rost destul de mare, căci Săsimea decăzută e încunjurată din toate părţile de ţeranii noştri, oameni harnici şi strîngători, dintre cari unii ajung şi până

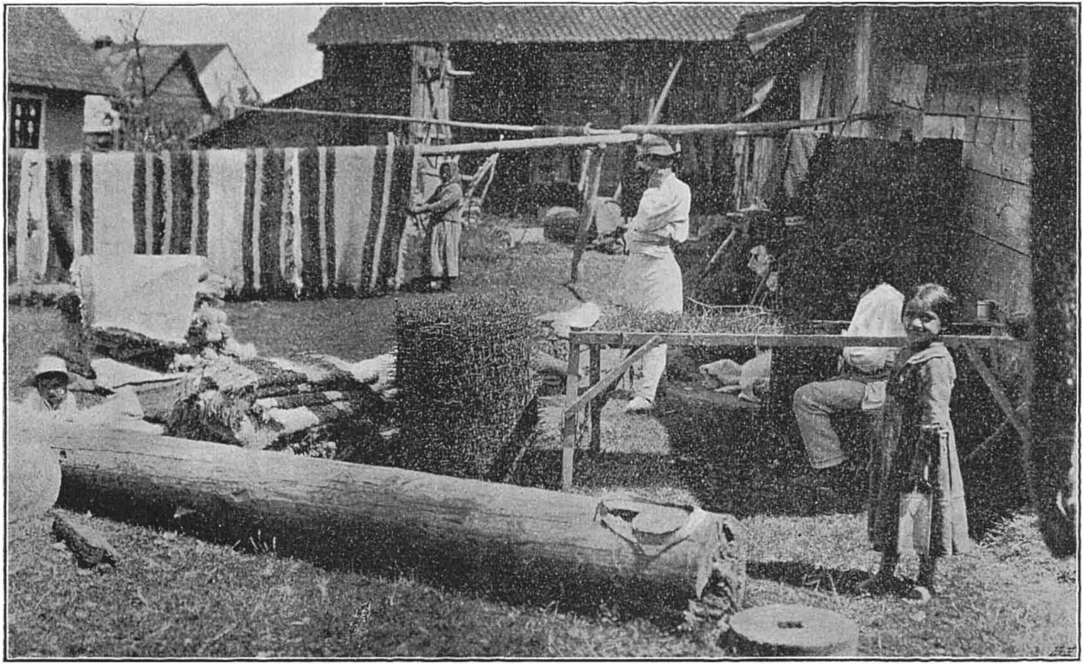
Ardeleni din Poiana Sibiiului.

în Bucureşti. Archiva orăşelului păstrează însă amintirea timpurilor cînd nu erau destule furci pentru a pedepsi pe acei supuşi neascultători, rivnind la binele «stăpînilor» cari erau «Valahii».

Îndată se iveşte Oltul, care merge spre Făgăraş. Pe cînd promoroaca acopere dilmele, că-

zînd în pătură groasă de brumă asupra buruieneĭ cîmpuluĭ, el trece îngust şi întunecat ca un şerpe negru, cu solziĭ lucioşĭ. Numaĭ pe alocurea umbra copacilor de apă se apleacă asupra dureriĭ nemîngîiate pe care o aduce din sus, din munţiĭ pe cari i-aŭ pierdut strămoşiĭ noştri în mînile Secuilor.

Şi apar acum satele secuieştĭ, cu nume de oamenĭ: Ágoston, Miklos. Oltul e tivit cu ele pe stînga, pe cînd din a dreapta sînt aşezările marĭ ale Saşilor, cu casele strînse supt grelele copereminte roşiĭ. Dintre ele se ridică Feldioara, un adevărat orăşel şi astăzĭ. Din drum se văd desele triunghiurĭ înnegrite ale culmilor de ţiglă veche. Pe un dîmb mijlociŭ în margene, cetatea răsare înnainte, cu treĭ frînturĭ marĭ de zidurĭ galbene, ciuruite cu găuricile şi crăpăturile negre ale fereştilor. Aceştĭ bătrînĭ ochĭ stînşĭ se deschid triştĭ asupra şesuluĭ de arăturĭ bune, în care Petru-Vodă Rareş al Moldoveĭ a învins, în Iunie 1529, oastea cea frumoasă a întregeĭ Săsimĭ ardelene. Acele vremurĭ cînd Voevodul romîn stăpînia şi înfricoşa tot Ţinutul munteluĭ de hotar s'aŭ dus, dar plugarĭ din neamul luĭ Rareş, lucrînd harnicĭ la ogoare, îşĭ fac tot maĭ mult loc în cetatea de odinioară a Saşilor. Ca şi în alte părţĭ din Ardeal, se botează şi aicĭ maĭ des în căsuţa Valahuluĭ decît în şura cea mare a străinuluĭ.

Gospodărie în Țara Bîrseĭ.

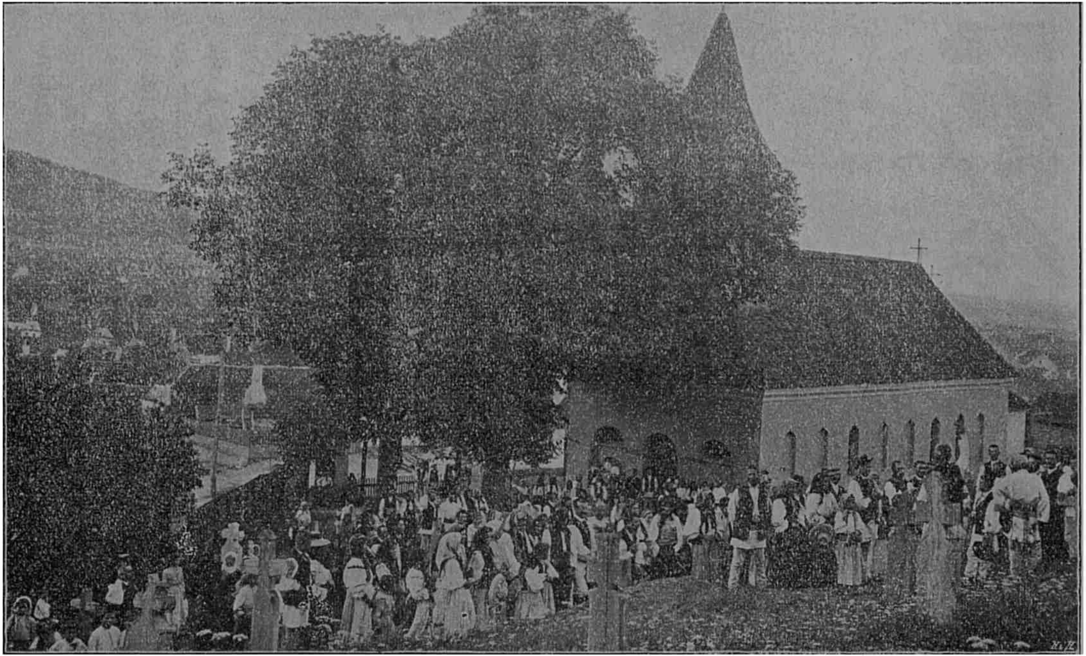
De aicĭ prin Bod eștĭ îndată înnaintea priveliștiĭ fără păreche, pe care o dă Brașovul, cu fabricile nouă, cu bisericile vechĭ, cetatea împărătească, marile namilĭ de dealurĭ împădurite, dintre care Tîmpa răsare cu monumentul luĭ Arpad, ca o mare găină boghetă, căreia i-a intrat un paiŭ acolo unde n'are ce să caute.

CARTEA A XXIII-A.

PRIN SECUIME.

De la Braşov luăm drumul spre Secuime, într'un tren încetinel, plin de aceştĭ ţeranĭ cu căciulĭ, sumane scurte, albastre la mînecĭ, şi iţarĭ în cizme, cari samănă a fi Romînĭ fiindcă acum o mie de anĭ aŭ deprins de la Romînĭ cum trebuie să se îmbrace o ființă omenească.

Deocamdată, munții se văd din amîndouă părțile, dezbodolindu-se iute de negurĭ care se aştern ca nourĭ în calea soareluĭ. În stînga linia înnălțimilor, care se desfăşură foarte sus şi larg, se maĭ păstrează: acolo sînt satele Secuilor, între care sînt sămănate rar şi ale noastre. De ceastălaltă parte, culmile se daŭ în lăturĭ până foarte departe, unde pe acest timp nicĭ nu se zăresc. Astfel se deschide acea cîmpie din susul Braşovuluĭ pe unde aŭ cutreierat oştile româneştĭ, şi cînd Mihaĭ Viteazul a venit să cuprindă Ardealul, şi cînd Radu Şerban, urmaşul însuşirilor erouluĭ, a năvălit răzbunător pentru a lua

La biserică în Ţara Bîrsei.

luĭ Moise Secuiul, usurpatorul ardelean, viața, iar luĭ Gabriel Báthory, răsărit în locul luĭ Moise, cinstea biruințiĭ și mîndria de suzeran. Într'acolo sînt cele Șepte Sate, apoĭ Tatrangul, Bodola, Năieniĭ, pe unde s'aŭ strecurat atîtea cete cu steagurile muntene, și munțiĭ Mocanilor, printre cari se deschide pasul Buzăuluĭ, o poartă de primejdie veșnică pentru stăpîniĭ ungurĭ aĭ Ardealuluĭ.

Cel d'intăiŭ sat pe care-l atinge linia, e săsesc, Hărmanul, un șir de case albe cu un mare turn vechiŭ ce se înnalță cu mult maĭ sus decît desfășurarea coperemintelor roșiĭ. În curînd zarea e sămănată în stînga cu maĭ multe grămăgioare de căsuțe străjuite de bisericuțe cu gîturile de privighere. Sînt tot sate secueștĭ de peste dunga ascunsă a Oltuluĭ. Către noĭ înnaintează însă livezile și cîteva din locuințile altuĭ sat săsesc, al căruĭ nume se întîmpină pe multe din cele maĭ slăvite paginĭ ale trecutuluĭ nostru, Prejmerul, popas al oștilor cuceritoare. Una din bisericile ce se văd aice, pare să fie a Romînilor.

Păretele muntos din dreapta, de către hotarul romănesc, se apropie întăiŭ cu un vîrf de peste o mie de metri, care zbucnește sus în înnaltul ceruluĭ. Apoĭ și de o parte și de alta e o îndulcire a liniilor, și arăturile frumoase se întind

în lăvicere lungĭ. E valea rîuluĭ pe care Secuiĭ îl numesc *Fekete Ügy*. Drept de-asupra eĭ se opreşte un lanţ de dealurĭ cu încreţitura uşoară.

La poalele lor se răsfiră cel d'intăiŭ oraş al Secuimiĭ, Sepsi-Sîn-Gheorghiŭ. De cînd Ungu-riĭ sînt stăpîniĭ Ungarieĭ, eĭ aŭ năpădit cu bine-facerĭ pe fraţiĭ Secuĭ, dăruindu-li palate mărețe pentru oficiile de administraţie şi pentru şcolĭ. Aceste clădirĭ nouă daŭ caracter şi consistenţă amesteculuĭ de căsuțe acoperite cu ţiglă să-sească. Biserica pare nouă, şi o altă biserică nouă, pe lature, e probabil a noastră.

De la Sepsi-Sîn-Gheorghiŭ, linia străbate în munţĭ, pe cînd o ramură, cea cu transportul direct, urmează rotunzirea către Carpaţĭ a rîu-leţuluĭ. Ea duce la al doilea tîrg de Secuĭ, Vaşarheiul. Pe aicĭ era odată un cunoscut drum spre Moldova, pentru negustorĭ ca şi pentru ostaşĭ, pe lîngă marele sat al Breţculuĭ, care ducea la pasul Oituz.

Încă o încrengătură, desfăcută dintr'aceasta, ţinteşte în sfîrşit către un Ţinut romănesc, un-ghiul Covasneĭ. Aicĭ, în văĭ înguste, care se leagă cu izvoarele Bîsceĭ şi sînt tăiate de ho-tarul Romănieĭ, trăiesc voiniciĭ Mocanĭ oacheşĭ cari perindează munţiĭ şi aŭ în casa lor de bîrne maĭ mult un adăpost vremelnic. Cele maĭ vechĭ datine şi superstiţiĭ dăinuiesc şi pănă

acuma în acest colț ferit unde abia astăzĭ străinul pătrunde ca să culeagă pădurile.

*

După Sepsi-Sîn-Georgiŭ, valea se maĭ ține un timp largă, purtînd sate bune în supțioara dealurilor. Unde e o singură biserică de-asupra caselor de bîrne văruite bine şi acoperite une orĭ chiar cu țiglă nouă, ea poartă în vîrful turnuluĭ bombița calvinilor, căcĭ Secuiĭ aceștia din cele Treĭ Scaune sînt cu «lege ungurească». Unde vezĭ două bisericĭ, una e a sătenilor noştri, dar, împreună cu legea, eĭ n'aŭ putut păstra în multe locurĭ, şi maĭ ales în aceste părțĭ, limba lor românească. Pe aicĭ Romînul cărturar are durerea să întîmpine atîția din neamul săŭ cari nu maĭ ştiŭ românește nicĭ atîta cît trebuie pentru a spune ceia ce spun totuşĭ, cu mîndrie, în ungureşte: «Sînt Romîn». Preotul li face liturghia în limba străbunilor, dar predica trebuie s'o ție în acea limbă pe care oameniĭ o pot înțelege. Abia dacă se află vre unul care să ție locul de cantor, saŭ credincioşĭ cari să fie în stare a spune în graiul nostru rugăciunile cele maĭ trebuincioase. Încercările ce s'aŭ făcut cu şcoala confesională, pe care totuşĭ bieţiĭ creştinĭ sînt bucuroşĭ s'o ție cu orĭce jertfe, n'aŭ dat resultate cu care să ne putem mulțămi. Mediul străin impune în chip firesc limba străină. Până şi preoțiĭ, cînd sînt născuțĭ în aceste

părţĭ, aŭ accentul stricat, şi uniĭ din eĭ ajung iarăşĭ a vorbi numaĭ cu greŭ româneşte.

Năpădiţĭ de un număr covîrşitor de coloniştĭ militarĭ, cari aŭ fost aruncaţĭ peste şesurĭ şi rîurĭ pentru ca să apere hotarul de barbariĭ văilor moldovene şi muntene, aĭ noştri nu s'aŭ putut ţinea în picioare. Eĭ aŭ dat năvălitorilor sînge scump de vitejĭ, port şi datine. Şi astăzĭ poţĭ deosebi pe Secuiul de rasă de Secuiul amestecat; în alcătuirea maĭ fină a acestuia din urmă cu faţa oacheşă şi ochiĭ viĭ recunoştĭ însuşirile neamuluĭ nostru. Pierderea în mijlocul Secuimiĭ s'a putut face cu atît maĭ lesne, cu cit şi uniĭ şi alţiĭ trăiaŭ aceiaşĭ viaţă şi nu-ĭ despărţia duşmănia de clasă şi de îndeletnicirĭ. Secuiĭ aŭ iubit şi ajutat, în toată desfăşurarea trecutuluĭ, pe Domniĭ noştri ceĭ războinicĭ: Ştefan-cel-Mare, Petru Rareş, Mihaĭ Viteazul, Radu Şerban, împotriva Ungurimiĭ de nemeşĭ care voia să-ĭ îngenunche. Eĭ ştiaŭ că peste munte aĭ lor din Moldova duc un traiŭ maĭ puţin stors şi primejduit. Până şi mica nobilime a Secuilor, care se numia şi *boierĭ*, a avut simpatiĭ pentru noĭ. Comitele Mikes, cel cu pădurile marĭ, al căruĭ nume-l aflu scris pe grămezile de cheresteà din gărĭ, a avut înnaintaşĭ cari s'aŭ amestecat prieteneşte în istoria noastră.

Romîniĭ de lege românească şi de limbă ungurească din mijlocul Secuilor sînt veniţĭ ceva maĭ tărziŭ de la Răsărit saŭ de la Apus, într'un

timp cînd puterea de absorbire a vecinilor scăzuse întru cîtva. Dușmănia dintre eĭ și Secuĭ e pe alocurea un fapt: ea se arată prin vorbe rele și prin tîrnuielĭ, dar în ivirea și întărirea eĭ îndemnul venit de sus, de la cercurile cîrmuitoare ungureștĭ, are de sigur rostul de căpetenie.

Cît maĭ este valea cea largă, se descopere Oltul încă odată, mînîndu-șĭ încet unda săracă, de un luciu verde stropit de spumele fărîmate, supt crengile plecate ale răchiților rupte de vînt. El piere îndată de supt ochĭ, și acum valea se sapă între părețĭ piezișĭ de munte pe cari-ĭ îmbracă veșmîntul de întunerec al braduluĭ. Cînd apa se vădește iarășĭ în acest adînc negru, ca al munților Prahoveĭ, ea scapără spumă de colțul pietrelor ca un copil aprins de mînie.

În mijlocul păduriĭ de brazĭ, trenul se oprește la stația galbenă, cocoțată sus, a Tușnaduluĭ-băĭ. La acestea vine vara destulă lume, între care și Romînĭ de dincoace. Obiceiul de a cerceta aceste «feredeie» e vechiŭ la Romînĭ și era maĭ întins înnainte de a se descoperi și exploata băile Slăniculuĭ. Într'un prospect din aniĭ 1830 al Tușnaduluĭ, pe care-l găsiiŭ în cursul acesteĭ călătoriĭ, se maĭ află o sumă de nume boiereștĭ din amîndouă principatele.

Secuimea e bogată în ape minerale. Înnainte

de Tuşnad, am trecut pe la băile din Malnaş, maĭ nouă. În vecinătatea luĭ Sepsi-Sîn-Georgiŭ sînt, într'un fericit colţ de ţară din margenea pădurii, în preajma dealurilor blînde vilele de la Vălcele saŭ Elöpatak, care şi acesta are reputaţie la noĭ. Departe în sus, în Gurghiurĭ, Borsecul, care e cea maĭ însemnată staţie de aier din Ardeal, primeşte necontenit oaspeţĭ romînĭ, pe cari-ĭ ispiteşte marea frumuseţă a înnălţimilor ce-l încunjură din toate părţile: o diligenţă, totdeauna plină vara, pune în legătură Borsecul, prin pasul Bicazuluĭ, cu părţile nemţene ale Moldoveĭ şi cu capitala lor, Piatra.

Dincolo de pădure e satul Tuşnaduluĭ, foarte mare, cu multe coperişurĭ negre şi roşiĭ supt turnul uneĭ bisericĭ care poartă crucea îndoită. De aicĭ începe catolicismul pe care l-aŭ sprijinit prin slujba, predicaţia şi învăţătura lor Franciscaniĭ, aşezaţĭ din cele maĭ vechĭ timpurĭ pe această margine carpatină.

Valea s'a deschis iarăşĭ, plină de verdeaţa păşunilor înviorată de lumina veselă a soareluĭ. De-a lungul eĭ pe întinderĭ foarte marĭ se urmează satele margineĭ secuieştĭ, ale Ciculuĭ saŭ Ciuculuĭ, strînse aşezărĭ din bîrne şi şindilă saŭ ţiglă, gata de luptă odinioară cu duşmanul de peste pasurĭ. La numele de Csik se adauge cîte o specificare luată din vre-o însuşire a loculuĭ, ca Verebes («cu vrăbiile») saŭ din numele Sfîn-

tuluĭ căruia i se aduce în deosebĭ închinăciunea în biserică: Simon, Dămăcăş, Craiŭ.

Unde era din cea maĭ depărtată vechime o Sîmbătă a Romînilor bogomilĭ, Franciscaniĭ aŭ făcut vestita mănăstire a Sîmbeteĭ din Cic, Csik-Szereda. De aicĭ eĭ aŭ trecut şi în Moldova, unde

Casă de lemn din Carpaţĭ (Maramureş).

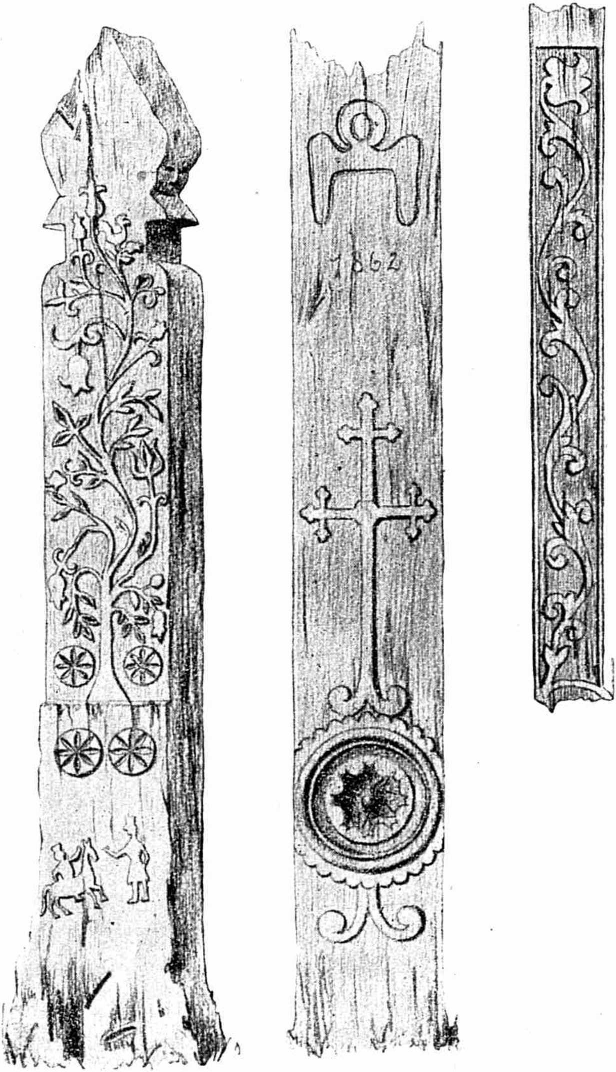
aŭ zidit la Bacăŭ o mănăstire-sucursală, în care s'a sălăşluit şi un episcop catolic. Un orăşel s'a format în jurul mănăstiriĭ din Secuime, şi Cîrmuirea împărătească, preţuind însemnătatea strategică a loculuĭ, a durat în veacul al XVIII-lea căsărmĭ marĭ pentru apărarea graniţeĭ. Astăzĭ e aicĭ o reşedinţă de comitat şi un centru cultural unguresc. Din vălmăşagul coperişurilor

marĭ, despărţite de strade strîmbe, înguste şi întortochiate, răsar zidirĭ uimitor de marĭ pentru funcţionarĭ, cătane şi şcolarĭ. Bisericĭ albe cu turnurile marĭ se văd icĭ şi colo în oraş şi chiar pe unul din dealurile cu pădurĭ tărcate, care stăpînesc asupră-ĭ. Franciscaniĭ trebuie să slujească în cea din fund, care are două turnurĭ, şi tot catolică e zidirea din margenea găriĭ care ar părea să fie închinată culturuĭ românesc.

La Mádéfalva, lungă oprire şi cărătură de pachete. Satul se răsfaţă foarte departe în vale. Un mare monument cu vulturul va fi pomenind cine ştie ce ispravă patriotică.

De aicĭ se vede departe, albind de zăpadă, un foarte frumos vîrf de munte. Calea ferată nu merge însă către ultimele Ciucurĭ, către obîrşia Oltuluĭ şi înnălţimile de unde se rup apele spre Răsărit şi Apus. Acolo ar întîmpina, la marele sat românesc al Vaşlabuluĭ, izvorul Murăşuluĭ, care se roteşte asupra unuĭ întreg Ţinut de sate secuieştĭ până la tîrguşorul care se zice Reghinul Saşilor, unde a fost protopop Petru Maior. Şi maĭ departe până dincolo de Vaşarheiŭ Murăşul e în puterea Secuilor, precum vecinul săŭ Oltul nu scapă de dînşiĭ decît în Săsimea Braşovuluĭ.

Acel Ţinut murăşan al Secuilor cari maĭ aŭ, pe lîngă Ţinutul oltean de până acolea, şi pe acel al Arieşuluĭ de jos, cuprinde Gurghiurile.

Crucĭ din părţile Bistriţeĭ.

Capitala lor, Gurghiul Sf. Miclăuş, se ridică pe Murăş într'o lată şi frumosă vale.

Tot ce se află la Răsărit de dînsa, e un cîştig noŭ al acesteĭ monarchiĭ răpitoare. Pănă unde sînt marile sate ale Toplițelor stăpînià din vechiŭ Domnul Moldoveĭ. Abia după 1760 aŭ început împotriva luĭ plîngerĭ că ar fi încălcat hotarul. Ceĭ maĭ puternicĭ şi maĭ şirețĭ aŭ avut dreptatea, şi Iosif al II-lea s'a putut lăuda astfel în aniĭ 1770 că s'a adaus la Împărăție un Ținut de stîncă şi uriaşe pădurĭ care ar face cît două comitate. Pănă astăzĭ se arată însă pe unde a fost granița cea veche şi cinstită, şi bisericuțele din sate aŭ pe sfînta masă antimise ale episcopilor de Roman. Toată grupa de sate bune, curat româneştĭ, care încunjură pasul Bicazuluĭ, se ştiŭ că aŭ venit la Ungaria prin acest jaf de dăunăzĭ.

*

Întorcîndu-se la dreapta, linia trenuluĭ urcă necontenit pănă ce se atinge un platoŭ înnalt de pe care se desfac înnălțimĭ pleşuve, pătate numaĭ icĭ şi colo cu cîte o dumbravă de molizĭ sumbri. Se ajunge astfel într'o nouă vale, a Trotuşuluĭ, harnicul nostru rîŭ de munte, stăpînit şi el de străinĭ la izvoarele luĭ.

Învîrtitorul de morĭ, mişcătorul de ferăstraie, zburdalnicul căruia iĭ place să muşte şi să înnece, e deocamdată, în aceste înnalte coclaurĭ pustiĭ, numaĭ o scursură de rîpă care abia ume-

zeşte în jurul său. În locul unde el îşi încearcă astfel cele d'intăiu rătăciri în lume, stînci grozave, roşcate, galbene se îmbulzesc în margenea drumului. De acuma înnainte, aceasta va fi priveliştea: de-o parte rostogolirea stîncilor goale saŭ a celor acoperite cu praf de piatră, iar de alta cele d'intăiu zvîcniri maĭ sigure ale rîuleţuluĭ de munte pe acea albie de pietriş ce se umple întreagă la cîte o izbucnire pătimaşă a luĭ, care se face aşa de răpede, încît odată, mi se spune, a despărţit o nuntă, silind pe preot să dea binecuvîntarea luĭ pe de-asupra apeĭ furioase.

De la o vreme, în adîncurile de vale se adună căsuţe de lemn cu înnalte acoperişurĭ cenuşiĭ. Ele se îmbulzesc atît de multe, încît în dreapta, în stînga, înnainte, toată lungimea văilor e plină de ele. Văzute de aproape, aceste locuinţĭ bine prinse, bine împrejmuite cu loadbe de lemn, despărţite prin cele maĭ netede şi maĭ curate drumurĭ albe, rîzînd din fereştile lor mărunte, înfăţişează casa romănească ideală.

Şi iată acum că se ivesc şi locuitoriĭ, în veşminte de Duminecă, strînşĭ însă la un loc în maĭ mare număr decît într'o Duminecă obişnuită. Lămurirea o avem îndată. Pe drumul din mijloc vine o ceată de fetiţe care aleargă, de femeĭ care vin răpede, de flăcăĭ cari închid calea. Aceştĭ oamenĭ foarte frumoşĭ poartă veşmîntul romănesc într'un chip cum nu se poate maĭ

deplin şi maĭ curat. Femeile se înfăşură pe cap cu broboade; peste cămaşa cu fluturĭ aŭ cojocèle fără mînecĭ, cu cusăturĭ; o fotă roşie le încunjură; picioarele sînt prinse în cioarecĭ şi cizme marĭ. Bărbaţiĭ sînt de tot chipoşĭ cu căciulile lor umflate, cu lungile sumane negre.

Acuma în urma lor soseşte un şir de căruţĭ în mers încet, de sărbătoare. În cea d'intăiŭ, o fată maĭ bogat împodobită stă între tovarăşele eĭ de vrîstă. E mireasa, şi acesta e un alaiŭ de nuntă. Pe cellalt mal trec îndată flăcăĭ călărĭ, dintre cari uniĭ aŭ înflorit urechile cailor cu năfrămĭ roşiĭ, care flutură în fugă. E întocmaĭ după datina noastră cea veche: prieteniĭ mireluĭ chiamă satul la petrecere.

Şi satul intreg e în mişcare. Oameniĭ s'aŭ răzimat de gardurile de lemn şi privesc; femeile toate sînt în uliţe; cîte o fetiţă saŭ chiar o codană s'a căţărat în vîrful parilor ca să vadă şi ca să fie văzută maĭ bine. Pe dealurĭ, băieţaşiĭ, încălziţĭ de atîta larmă, şi alergătură, şi vorbă, şi bucurie, se înşiră cîntînd de răsună văile.

Neapărat că aceştĭ oamenĭ sînt Romînĭ.

— Sînt Ceangăĭ, spune conductorul, care se aprinde şi el de plăcere cînd vede atîta frumuseţă.

Sîntem la o staţie din Ghimeşurĭ, şi o fată scoate scrisorile pe care le dă Evreicelor ce ţin poşta. O aud lămurit spunînd ceva romăneşte, dar, cînd o întrebăm în limba noastră, ea întoarce capul.

— Nu eştĭ Romîncă?
— E Ceangaucă, răspund ungureşte Evreicele.

Iată acum şi gara ungurească a Ghimeşuluĭ-hotar. De departe, ea se înfăţişează ca o urîtă clădire greoaie, galbenă şi roşie. Pe d'innuntru are sumedenie de sălĭ şi saloane de restaurant ca pentru o mare capitală. Lumina nu e aprinsă însă nicăirĭ. Şi nicĭ nu are de ce să fie: în tren sîntem aproape numaĭ noĭ doĭ. În zădar vine jandarmul trufaş pentru revisia paşapoartelor; n'ar fi decît al nostru, dar nicĭ noĭ nu trecem graniţa. Trenul se duce spre Palanca, unde e ticăloasa noastră baratcă de hotar, numaĭ cu personalul şi cu transportul de scîndurĭ al Evreilor din Secuime. Restauratorul, un biet om slab îmbrăcat, n'a dat de mult timp nimănuĭ de mîncare, şi de bucurie se pune la vorbă cu nevastă-mea, care ştie ungureşte.

Dar ce sînt oamenii din Ghimeş?

Iată o frumoasă fată din sat care stă în gară. Ea dă nevesteĭ lămuririle ce-mĭ trebuie, pe cînd jandarmul fără lucru dă tîrcoale împrejur.

Tatăl eĭ e Ungur, mama Romîncă. Ea ştie numaĭ cîteva cuvinte romăneştĭ. În sat maĭ sînt Romînĭ, sînt aproape numaĭ Romînĭ, dar ceĭ maĭ mulţĭ... Ceĭ maĭ mulţĭ sînt ca dinsa: adecă nu ştiŭ romăneşte.

Şi de la restauratorul sfătos aflu maĭ departe, că este biserică romănească, cu slujbă şi predică romă-

nească greco-catolică, este şi şcoală românească, cu un învăţător şi o învăţătoare, este şi un... solgabirăŭ romîn. Şi totuşĭ jumătate din sat nu maĭ e românesc, iar Romîniĭ şchioapătă vorbind limba lor, sfînta limbă de omenie a moşilor şi strămoşilor lor, limba care numeşte seminţia lor, portul lor frumos, datinile minunate pe care le-aŭ păstrat. Şi, ca să umple păharul cu o ultimă picătură de otravă:

— Aicĭ Unguriĭ şi Romîniĭ trăiesc foarte bine laolaltă.

După cît am văzut şi am auzit, — cred şi eŭ.

Dar, cetitorule cu dragoste pentru acest biet neam nenorocit al nostru pe care însă nu orĭcine vrea poate să-l înşele şi să-l prade, dacă veĭ străbate Ardealul, Banatul şi alte părţĭ ungureştĭ unde sînt porţĭ de oţel bine apărate în jurul fiinţiĭ noastre ca neam, dacă te veĭ înviora şi îmbărbăta acolo cu credinţa că, orĭcît s'ar sili orĭşicine, rădăcina noastră nu poate fi smulsă din adîncimea unuĭ pămînt care a numit pe străbuniĭ noştri întăiĭ-născuţĭ aĭ săĭ, dacă veĭ cînta «osana» la biruinţile nouă ale acestuĭ mare, bun şi blînd popor al munciĭ, înţelegeriĭ şi frumuseţiĭ, dacă după aceasta veĭ voi să te întorcĭ pentru a folosi şi maĭ mult, dacă poţĭ, Romînilor din locul tăŭ, din ţara ta, din cuprinsul braţelor tale, — nu trece pe la Ghimeş şi Palanca!

TABLA CUPRINSULUĬ

TABLA CUPRINSULUI

CARTEA A XI-a.

In Ţara Vinuluĭ.

CARTEA A XII-a.

Ţinutul Tîrnavelor.

CARTEA A XII-a (urmare).

Aiudul, Turda şi Clujul.

CARTEA A XIII-a.

Pe valea Someşuluĭ.

CARTEA A XIV-a.

Ţinutul Bistriţeĭ.

CARTEA A XV-a.

Maramureşul.

CARTEA A XVI-a.

Baia-Mare şi Chioarul.

CARTEA A XVII-a.

Sălagiul, Satmarul, Oradea-Mare.

CARTEA A XVIII-a.

Ţinutul Beiuşuluĭ.

CARTEA A XIX-a.

Aradul şi împrejurimile.

CARTEA A XX-a.

Banatul de sus.

CARTEA A XXI-a.

In Banatul de jos.

CARTEA A XXII-a.

Cu trenul prin Banat şi mijlocul Ardealuluĭ.

CARTEA A XXIII-a.

Prin Secuime.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

PAG.

TABLA NUMELOR.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

Z.

O descriere a părţilor de Miazăzi şi Apus a Ardealuluĭ, bogată, dar prosaică şi seacă, cu informaţiĭ căpătate în mare parte din cărţĭ şi scrisorĭ, e aceia cuprinsă în cartea «Ţara Noastră» a d-luĭ Silvestru Moldovan (Sibiiŭ, 1894). De la acelaşĭ avem o lucrare, alcătuită în acelaşĭ stil, despre Munţiĭ Apusenĭ: «Zarandul şi Munţiĭ Apusenĭ» (Sibiiŭ, 1898).

Ca hartă, — pentru orientarea generală se poate întrebuinţa partea privitoare la Ardeal din harta etnografică alipită la **Enciclopedia romînă** *din Sibiiŭ, III, pp. 794-5. Altfel, din cele străine — căcĭ Romîniĭ n'ar putea tipări o hartă a Ardealuluĭ saŭ Banatuluĭ, care nu maĭ aŭ fiinţă politică — se poate recurge la* **Siebenbürgen** *din colecţia Flemming, din Glogau. Pentru părţile ungureştĭ nu e alt mijloc decît, orĭ a se lua* **Ungarn** *a luĭ Flemming, orĭ a se comandà hărţile comitatelor ungureştĭ de lîngă Ardeal.*

Ilustraţiile sînt făcute în cea maĭ mare parte după fotografiĭ, ce mi-aŭ fost împărtăşite maĭ ales de P. S. S. episcopul de Lugoj Vasile Hossu şi de profesorul Andreĭ Bîrseanu din Braşov.

Clişee gata făcute n'am căpătat decît două. Din unele părţĭ n'am putut avea nicĭ fotografiĭ cum se cuvine. Cărţile postale ilustrate nu mi-aŭ putut fi de mare folos, căcĭ ele nu daŭ decît rare orĭ locurile, clădirile şi porturile ce ne interesează. Unele greşelĭ de tipar s'aŭ îndreptat în tabla numelor. Altele le poate îndrepta orĭce cetitor.

Din alte lucrărĭ nu s'aŭ luat clişee.
